

EXCURSIÓ

À

BANYOLAS, PORQUERAS, BESALÚ Y SERINYÀ,

LOS DIAS 12, 13 Y 14 D' ABRIL DE 1884.

*Assistència dels Srs. Massó, Castellet, Tusquets, Llopis, Balaguer,
Bordas, Fortuny y Casades.*

No es en veritat ma desautorisada ploma prou destre pera desempenyar dignament la comanda que m' ha fet la Junta directiva de la CATALANISTA, d' escriurer la memoria de la excursió á las citadas vilas de Banyolas y Besalú, y llochs de Porqueras y Serinyà, prou coneguts por los *amants de l' art y dignissims unas y altres de ser estudiats per arqueólechs é historiadors.*

Malgrat aixó, confiat ab la ajuda de Deu y ab vostra benevolensa, comenso ma tasca, ab temor, certament, de que no sabré donar al present treball la deguda importancia.

Lo desitj de coneixer la monumental Girona, en qual vella ciutat totas las épocas hi han deixat preuadíssims recorts artístichs, obligá als Srs. Massó, Castellet, Tusquets y Llopis á sortir d' aquesta ciutat ab lo tren *express* de las onze de la nit del día 11, tenint per tant ocasió pera

enriquir ab interessants vistas fotogràfiques la notable collecció que vé formant dels nostres monuments lo Sr. Masó, al què ab justícia se l' hi pot donar lo títol d' expert en l' art fotogràfic; no menys que augmentar llurs albums de detalls arquitectònics los discrets dibuixants Sr. Llopis y Castellet.

Los altres senyors al principi esmentats y l' que aixó escriu, partirem de la present capital ab lo tren del mitjà del dia 12.

Es per demés que repeteixi aquí las justament ponderadas bellezas de la pulida costa, en altre temps dels actius *lariethans*, cantadas en totas épocas per nostres poetas y descritas per los antichs geógrafos, no desmereixent, per cert, la galana descripció que d' ella 'n fá Festa Avieno en sa *Oræ maritimæ*.

Ab recansa, donchs, la deixárem ben tost pera entrar en la hermosa conca en la que l' vell *Tarnum* (Tordera) divideix duas regións bessonas en bellesas naturals. La platejada cinta del riu anguileja caprixosament en la planura endomassada de verdor, y en la que s' hi arrengheran en geométrica disposició las pollancredas, las albas y 'ls verns, mentres en las serras que per tot arreu suaument onejan, s' agombolan los atapahits alsinars y suredas. Lo vell Montseny, que al llum esfuma boyrosa sa geganta testa, vigila aquell verger, ensemps que li serveix de so-perba capsalera. Es un espectacle hermosíssim contemplar aquell cláp de nostra terra en l' hora en que tramonta 'l sol, perque la llum esmortuhida, trencantse en las serras, las vesteix de moradench envellutat, ensemps que llepant tot just los cimals de las arbredas, las pinta d' inimitables colors de calenta entonació.

Los ferestechs montanyams, que foren las fitas dels industriosos y mariners *indiketas*, allunyan lo camí de ferro pera acostarlo á las planurias, ahont Ceres hi vessa abundantamente sos fruyts, després que 'ls pesants bous han obert los solchs del terror, que fou de la gran regió *Ausethana*, plena de recorts pera la historia, de monuments pera lo artista y de bellesas pera 'l cantor de la Naturalesa.

No cansats encara de contemplar la atapahida frondositat dels paisatges selvatans y del Gironés, lo sopte parar del tren nos advertí que entravam en la mil vegadas immortal Girona, lacustre *cabana* un día dels aborigenas y sempre palau de nostra independencia.

Acompanyats de nostre amich Sr. Franquet, digne sóci delegat de la CATALANISTA, recorreguerem, la poca estona que 'ns restava del dia, los barris de la part antiga de la ciutat, ahont s' aplegan en atractivol vehinatge^e los prehuats monuments, que son la mellor crònica artística é històrica de la capital. La massa grandiosa de la Seu, dominant la població y sa comarca, nos recordava á l' hora, l' *ars* de la ciutat romana, al peu de la via militar, succehint, ben segur, á una primitiva estació, revelada per lo nom celta *Ger ond*, so es, *propera á la confluencia* (1); cap de la regió dels gerundenses de Plini, y notable ciutat de la estesa *Ausethania*, segons Ptolomeu; aixis com nos retreya tan bell edifici 'l recort dels primitius confessors de la Fé cristiana, primera anella de l' aurifica cadena de Prelats que honraren la Sede Gerundense.

(1) —Espanña Sagrada.—Tomo 43, citant Bullet en sas Memorias sobre la llengua Celta.

Mes enllà, la soperba torra de S. Feliu, com un index geganti, nos senyalava 'l lloch santificat per los fidels que segellaren ab llur sanch la nova fé, ensemps que 'ns feya esment d' un prehuat temple, en que estudiarhi una galana producció artística.

De passada, boy dirigintnos á la vall de St. Daniel, saludarem respectuosament lo románich St. Pere de Galligans y la típica iglesieta de St. Nicolau, en malhora, aquesta, com á rebuig inútil, destinada á impropis usos.

¡Qué hermós se presentá lo cayent de la tarde en tan poética vall! Una maravellosa posta sol, en qué 'ls cambians de la llum esblaymada pintavan l' espay d' entonacions rosadas, nos sorprengué tot ovirant la silueta de la ciutat, retallantse enérgicament damunt d' un llumenós fons purpurí. ¡Quánts de recorts acudiren á nostra pensa al contemplar las solitarias runas de las murallas y de la llegendaria torre Gironella, y mes enllà lo simbori de St. Pere de Galligans, tencant lo confí puríssim del horisó la grandiosa montanya de Ntra. Sra. dels Angels! Tot á l' hora, revivian las faulas de Gerió, fundant prop la confluencia dels rius Ter y Onyar y d' alt del serrat, una fortaleza y una ciutat ensemps; la que 'ns imaginavam extendrers, mereixent després los honors de *urbe* llatina; véyam propagarshi la fé cristiana alsanthi temples y en sa bella comarca místicas *cellas*; caure després la goda Gerunda en poder dels serrahíns, apareixer damunt d' ella prodigiosas senyals de llibertat y reconquesta, omplint lo espay los estols de Carlomagne; imaginavam també la ciutat, lliure de cautiveris, cenyirse la diadema comtal y enjoyantse ab richs monuments, qual bellesa no deturaren los furors de las guerras, ni las desdixas

dels sitis. Los destrossats murallals 'ns parlavan del atreviment del rey Felip de Fransa, que pagá prou car en lo coll de Panisars; ensemps que 'ns retreyan los rebomboris ocasionats per una regina forastera y per las terribles venjansas dels *Remensas*; no menys, finalment, los enfondrats murs nos feyan esment del heroisme, quasi llegendari, de nostres avis davant las formidables forsas del gran envejós del sigle.

Tants recorts històrichs que aquell lloch evocava, agermanantse ab las bellesas de la naturalesa, no menys, que la instructiva conversa de nostres amichs, escursaren la tarde; y era ja fosch quan retornavam á la ciutat.

Los carrers estrets, tortuosos y costaners, embolcallats en la penumbra, la soletat que voltava 'ls edificis arrebossats ab los negres crespons de la nit, semblant gegants endolats, nos produian l'efecte de una ciutat novelesca...

Anàrem, per fi, á raurer á la fonda dels *Italian's*, ahont hi trobàrem nostres companys que 'ns havian precedit.

A $\frac{3}{4}$ de 7 del matí, del dia 13, sortírem ab tartana, que prèviament se llogá pera 'ls dos dias que havia de durar la excursió,—preu 40 pesetas, — dirigintnos envers Banyolas, per la bona carretera de 2ⁿ ordre que uneix Girona ab Olot.

Lo temps se despertá, com vulgarment se diu, ab molta mara cara. Un extens llensol cendrós cubria 'l firmament traspuant una claror esmortuhida que donava al paisatge un tó melangiós més propi de la tardor que de la primavera, privantnos, per tant, de gosar de las rialleras perspectives que en dias clars se gosan.

Malgrát aquet lleuger contratemp seguirem avant, com seguí també avant la pluja que comensá á nostra sortida

de la ciutat, refermant sovint á mida que mes nos apartavam d'aquella. No 'ns dolgué soportar las incomoditats del temps, ans lo contrari, puig si bé la boyra nos impedia esplayar la vista á llargues distancias y ovirar las grans serraladas que divideixen las comarcas del Gironés ab las del Ampurdá y la Montanya. no menys que las que forman la accidentada conca del Ter y del Fluviá; en cambi los plantius, l' arbreda y l' herbatge, rentats per la pluja, ostentavan llurs vivíssims colors y las variadas entonacions del vert, desde l' esmeraldi al fosc cendrós, inimitables domassos ab que l' Abril revesteix las planas, las valls y las serras.

De *Girona á Banyolas* s' hi vá, com ja s' ha indicat, per la carretera del Estat, de 2ⁿ ordre, molt ben conservada, com generalment ho son las de la provincia de Girona, que uneix entre sí las poblacions esmentadas, ab las de Besalú, Castellfollit y Olot, entre las mes importants; tenint en tota sa extensió una llargada de 48 kil. 426 m. dels quals 4 kils. 255 m. son comuns ab la carretera de 1er ordre de Fransa, desde Girona á Sarriá, que no vé incluída en la total extensió referida (1).

Si bé los medis de locomoció pera visitar aquellas importants vilas es per carruatjes, de servey diari (2), ab totes las incomoditats inherents á semblant modo de transport, no obstant la hermosura del camí, compensa de sobras aquellas y sovint distrahuen al viatjer los variadíssims paisatges que sovint se desenrotllan á sa contemplació.

(1) *Revista de Gerona*, any 1885.—*Plan de carreteras provinciales de la Provincia de Gerona*, per Joaquín Botet y Sisó; pl. 258.

(2) En combinació ab la hora d' arribada del primer tren de Barcelona.

En efecte, tot just se surt de Girona per la històrica porta de Fransa, se troba, 'l barri de Pedret, ab las despullas de la iglesia gòtica del Remey, seguint la carretera lo marge del riu Ter, que en aquet indret presenta considerable amplada y abundosa corrent, ovirantse enllà de sa rivera oposada la atapahida arbreda de la Devesa, ab las salseredas que s' hi arrengheran com verda muralla del riu, que ab lo rondinar de sas ayguas y lo remoreig dels arbres, barrejantsi la xarradissa dels muxons y las passadas dels russinyols, fan d' aquell lloch un siti deliciosissim.

A cosa d' uns tres quarts de Girona 's deixa la carretera de Fransa y 's troba lo embrancament ab la d' Olot, passat lo kil. 4; dirigintse la primera al N. E. y aquèsta al N. O. Lo barri de Pontmajor fa esment de la notable obra romana del pont sobre 'l Ter, servint encara de pás pera guanyar la oposada ribera, ahon s' exten lo poble de Sarrià.

Lo riu ab sa eterna remor, saluda al antich monument, com oferint homenatge á sa antigor y á sos recorts.

Passant lo pont, se troba lo lloch de Sarrià, que s' arrenghera á lo llarch de la carretera y del riu que té proper, deixantse aquet ben tost, prop del kil. 1er, pera sortir en camp obert, esplayantse á las horas la planura, rubler-ta de conreus y en la que s' hi escampan casals y massos, limitada al lluny per las serras divisorias del Ter y del Fluvià. S' entra en la conca del riu Terri, affluent del Ter, que rega la bonica comarcada que 'l negrós Montagut, coronat per las despullas del castell, vigila.—kil. 2.—Entre 'ls conreus de la plana y enfilats pels serrats que tancan la antigua vall *Sterria*, clapejan arreu los pagesivols pobles de

Medinyà, Riudellots de la Creu,—kil. 3,—Mata, Cornellà, Corts, Bergonyà, propers à la carretera y més al lluny Santa Leocadia, Pujals, Ollers, etc., etc., ahont lo excursionista hi troba bon aplech de iglesietas romàniques y bells punts de vista.

La carretera, segueix quasi siempre en ratlla dreta fins prop de Banyolas.

No presenta, certament, lo camí desde Sarrià á Banyolas (14 kil.) accidents naturals d' aquells que sorprenen per sa grandiositat ó bellesa, y per tant tampoch las obras de la carretera cridan l' esment per sas condicions tècniques ni per l' esforç del enginy en vèncer gran dificultats; quedant reduhidas las ditas obras á dos ponts de poca importancia, pera salvar prop de Riudellots y Cornellà, duas torrenteras.

Tot lo territori fins á las horas recorregut se caracterisa per sa formació quaternaria ó diluvial, jahent directament damunt de terreno terciari numulitich, á qual formació 's dehuen totas las montanyas y puigs que 's presentaren á nostra vista.

A cosa d' uns cinch quarts d' hora que haviam sortit de Girona entrávam en lo hermós plá ahon s' assenta la vila de *Banyolas*.

Era un quart de nou del mati quan baixávam de la tartana, devant de la posada de can Comas, ahon ferem parada, servintnos á poca estona un regular esmorsar.

Malgrat la forta pluja, que estava cayent, no sofri cap interrupció l' itinerari prefixat, aixís es que nos dirigirem á trobar nostre diligentíssim soci delegat lo sabí, quan modest, D. Pere Alsius, qui 'ns rebé ab la amabilitat ja en éll característica y per lo que 's feu mereixedor de nostre

agrahiment. Ab tan autorisat *Cicerone* recorreguerem la població, visitant ab la detenció y esment que requereixen, los monuments que en élla 's guardan, tasca per la que 's destiná tot lo matí, deixant pera la tarde la visita al estany é iglesia de Porqueras.

Creyem inútil advertir que tot lo *aprofitable* contingut en aquesta memoria ho devem al esmentat Sr. Alsius, qui en son *Ensaig històrich sobre la vila de Banyolas*, no menys que en sos erudits articles publicats en *La Renaixensa* (any I), y en la *Revista de Girona*, (any II y III), y en altres treballs del meteix, ha estudiat, ab la competència y acert de tothom reconeguts, sa vila natal y la bella encontrada en que s' assenta.

BANYOLAS es una de las mes importants vilas de la comarca dita la *montanya*, no venint compresa, com sembla que algú pretén, en l' *Ampurdà*, propiament dit, estant situada á 3 horas al N. O. de Girona.

De las antigas regions ab que, segons testimoni dels geógrafos grechs y romans, se dividia la Iberia, ó concretant mes, lo territori que d' ella se extenia del Ebre á la costa pinerayca, creyem que 'l territori que 'ns ocupa correspondria á la *extesa indikecia*.

La bella situació de que gosa, en ampla vall tancada arreu per verdejantas serras y retallats turons, darrera dels que s' arredressan las gegantinas masses del Rocacorva, las soperbas montanyas de la Mare de Deu del Mont y Bessagoda, *dignes rampens del alt Cantgó*, y mes enllá las de Ntra. Sra. del Angels, murallals que arresse-

ran dels mals vents á la hermosa comarca, no menys que lo llach marvellós que en la part mes alterosa de la plana bellament plateja entre alfombras de verdors variadíssimas; las ayguas que abundosament regan lo territori, ajudant ab sa benéfica sahó los quefers agrícolas, lo clima dols que tot temps s' hi gosa, no menys que las saludables ayguas sulfurosas y ferruginosas que en la encontrada brollan, son motius prou grans pera conjecturar, encara que mancan monuments que ho autorisin, que una població important s' alsaria en lo lloch meteix ahont avuy s' assenta la molt honrada vila de Banyolas.

¿Fou la *Baecula* ausethana dels antichs geógrafos? No es prudent afirmarho, consultant solament lo mapa que de las taulas ptolemaicas formá lo Rm. P. Florez (1), y sobre tot la situació que li assigna, ben diferent, per cert, del lloch ahont avuy se troba la vila de Banyolas, que es á tres horas al N. O. de Girona y no als 20 minuts al O. d' aquesta ciutat, com se calcula estava situada la romana *Baecula*. Tal vegada no existiria en lo punt que ocupa la població que considerém, una verdadera ciutat, ó sia un poblat mes ó menys considerable, sino solament una *estació balnearia*, com modernament ne diriam, ahont acudirian en busca de salut ó de esbarjo, ja que á abduas cosas tan propias li son las ayguas sulfurosas y las condicions topogràficas dels pais, los ciutadans de la rica *Emporion*, de la propera *Gerunda* y de la populosa *Ausa*. No es una suposició del tot atrevida la que acavem de consignar, per quan no es aquet l' únich exemple en la antiga provincia Tarraconense, de la existencia de *llocs de banys*, y per

(1) *España Sagrada*, t. XXIV.

tots, valga la estació termal d'Arles en lo Vallespir, modernament constituïnt lo bonich lloch de *Amélie-les-Bains*, ahon s'hi conservan interessants recorts de la época romana, sense que se sàpiga haverhi existit en dit temps una població.

Concretantnos á Banyolas, lo nom meteix, á nostre humil parer, clarament revela un lloch de banys, ja que 's veu fàcilment lo pas de la paraula *Balneola* (relatiu á banys), á la actual Banyolas. Lo nom, que segons lo docte P. Francisco Butinyá en son opúscol *Compendi de la vida de St. Martirià*, que cita lo Sr. Alsius, suposa tal vegada tindria la població, de que n' es hereva la vila, so es: *Aquis-albis*, *Quisalbis*, *Guialbis*, que vol dir ayguas blanques, creyem que mes será indicació ó distintiu de tota la comarcada ó vall, ahon las cristallinas ayguas del estany y del Terri, brillejan á la ardenta ullada de nostre sol meridional, que no pas á una ciutat ó població antiga.

Segons lo P. Villanueva (1) li consta que lo lloch ahont s' assenta la vila que estudiem, s'en deya *Sterriæ*, ó sia *in valle Sterriæ*, *in caput Sterriæ*, *secus fluvium Sterriæ*, qual nom, tal vegada, li provinga del riu *Terri*, affluent del Ter; y diu, també, que pogué ser que existissén en dit punt banys termals y d' aquí derivés lo nom susdit de *Balneolas*; no investigant si hi existiria en la época romana, ó abans d' ella, una població. Los continuadors de la *Espanya Sagrada* (2), suposan que abans de Ludovico Pío, existí en dit punt una població, mes fou arrunada per las guerras contínues que desde la primera entrada dels

(1) *Viaje á las iglesias de España*, vol. 14, pág. 241.

(2) Tomo XLIII, pág. 326.

franchs se sóstingueren en lo país contra 'ls moros, y apoyan llur suposició, per que convida á formarla, diuen, sa situació local, dominant una vall espayosíssima, *amena y feras*. Mes tampoch afirman la existencia d' una població romana, refusant la afirmació de Marca, citant á Nuñez, de correspondre á la *Bæcula*, estipendiaria dels romans. Creyém, donchs, qu' es precis venir á temps mes propers pera afirmar lo verdader origen de la població; so es, en la época de la fundació de son il-lustre monastir Benedicti en lo sigle VIII, en temps del esmentat Ludovico-Pio, ja que en lo diploma, de que s'en parlará mes avall, se diu que lo lloch era erm y sens conreu, sense fer la mes petita indicació d' haverhi en éll un poblat, mes ó menys considerable.

¿Es dir aixó que la *amena y feras* vall *Sterricæ* ó de *Guialbes*,— nom que li dona lo P. Butinyà en sa obra *Venjansa del Martre*, citada pel Sr. Alsius,— fos desplobada del tot? Absurdo fora pensarho ni per un moment, atesas las condiciones de la comarca, tan propias pera la vida purament agricola que portarian nostres ab-origenas. A mes, los descubriments arqueològichs efectuats en la encontrada, son testimonis prou eloqüents pera afirmarho ab completa seguretat. Aquélls, lo nom d' alguns dels pobles que en la extesa vall s'alsan y la reconeguda afició, que tenian, aixís los romans com sos successors los goths, de viurer en casas solanas, *villas*, y 'l gran esment que feyan dels conreus agricolas, nos revelan que, al igual que vuy, sobreixirian dels tapissos de verdor que arreu en la plana y en los serrats s' extenen, blanchs casals de esbarjo, no menys que grandiosos pagesius ó masos, com ne diriam ara, los que anirían augmentant progressivament en relació directe

dels temps de pau, que durant la llarga dominació romana y goda se disfrutaren en nostra terra.

Certament aixís ho proclaman encara 'ls monuments que 'ns restan, salvats, com per miracle, de tantas y tantas destruccions que en tot temps ha degut sofrir nostra contrariada patria.

Ab la invasió alarb y consegüent fuyta dels naturals á las mes amagadas regións de las montanyas, abandonant llurs casas y bens, restaria lo país erm y desplobat, y aixís lo trobaren los Benedictins, á qui 's deu la repoblació de las comarcas antepirenaycas que 'l Ter, lo Fluvià, lo Freser y el Muga regan.

A aquells jamay prou alabats fills de St. Benet, se deu atribuir la gran reconquesta moral de nostra vella patria, ab las armas de la virtut, del treball y del saber; y si als Wifreds y Berenguers prediquem á tot hora llurs proésas y gestas gegantinas de guerra y conquesta, no oblidem que completaren la obra d' aquells héroes y fundadors de nostra patria nobilissima, los humils monjos á qui es deguda en bona part la conservació dels mes bells territoris, fent possibles en los llocs ahont la desolació y miseria hi feyan sa estada, la vida profitosa del treball, y lo naixement de lliures municipalitats.

Banyolas té aquest deute als Benedictins, ignorats guerrers de la pau y del verdader progrés.

Remontémnos allá en los primers temps del sigle viii. ¿Qué 'ns presenta la gemiada comarca balneolense? Destrucció arreu; las terras, un dia, exuberants d'ufanosos esplets, en vaga, ermas y desapareixent sota l' espés brostám y herbatges selvátichs; allá ahont las espigas se bresolavan al impuls del oreig, ara la gram y las gato-

sas embullan llurs matolls; y allà ahont las vivendas dels patricis y ciutadans s'alsavan, informes munts de pedruscalla s' hi veuhen, servint d' estada y d' amagatall á algun infelís home adscrit al terrós ó esclau d' algun magnat.....

Donchs bé, tantost esvahida la polsaguera del fugitiu alarb, llensat d' esta terra per las armas victoriosas dels catalans y franchs, agermanats sots la real senyera del novell rey de la Aquitania lo Piadós Lluís; encara, pot dirse, que l' eco portava 'ls últims esgarips dels foragitats serrahins, quan veyém que acuden á la deserta vall de las *blancas ayguas* (1), y prop lo marvellós estany que la enjoya, los monjos benedictins, pera sembrarhi la llavor d' un ufanós planter, que arrelantse fundament, en lo bon terror de que disposavan, havia d' extendrers y xoplugar sota sa ampla brancada un poble, per molts títols il·lustre.

Esculliren com á terreno mes á propòsit pera sa civilisadora empresa, lo lloch ahont prop d' ell hi observàren un antiquíssim carnèr. Pot dirse que s'aculliren al *sagrat* de la mort pera ferhi renaixer la vida. Tal vegada al entorn de las vellas sepulturas excavadas en lo rocam, hi trobàren las venerandas despallas d' un primitiu temple cristià, sots qual benéfica ombra dormía una generació desapareguda, y volguèren que una generació novella 's despertès també sota lo sant xopluch de la Iglesia.

Lo fet es, que tot just assegurada la independencia de la vella *Gotolhaunia*, ab la conquesta de Barcelona, (801) per

(1) Nom ab que sembla era coneguda en la epoca romana.—Alsius. Ensaig històrich, pág 28.

lo fill de Carlemany; lliures la montanya, lo Ampurdà y lo Gironés de las *algaradas* dels infidels, y afiansada la reconquesta de la *Marca*, ab lo establiment de centinellas en ditas comarcas, que tals foren los Comtes que en éllas hi posà 'l rey franch, y refiats los monjos en la protecció del Comte á qui 's confiá la guarda del territori bisuldu-nés, alsan un monastir, desbrostan lo terror erm y solitari que arreu los volta, lo conrean, y es per demés figurarse com acudirian los expatriats naturals, que se salváren de las desdixas passadas, no á cercar las llars destruïdas, sino á referlas pera afegir la trencada cadena de generacions, de que n' eran alashoras desfetas anellas.

Ab los homens de paratge, vingueren també los successors dels antichs magnats y patricis, y tal vegada ahont existirian las superbas *villas*, alsáren castells pera defendrer lo que de nou recuperavan, y establiren llurs estatges, continuant també las nobles casas y familias que tants dias de gloria havian de donar á la deslliurada pàtria.

Ensemps que 'l monastir en lo antich lloch *Balneolæ*, s' alsava á Falgons lo castell de la Casa dels Cartellá, lo de Porqueras, Mata, Vilert, Esponellá, Cornellá y Taya(1), y qui sap si també los masos que abundadosament encara s' oviran per la vall y la costa; y ab la repoblació de la encontrada, dit es que 'l conreu de las fins allavors abandonadas terras, aniria creixent, obehint l' impuls donat pels benedictins de Banyolas.

Envers l' any 785 se suposa la vinguda dels fills de St. Benet al allavors abandonat territori que 'l Terri rega, fundanthi, com ja s' ha indicat, un monastir, ab lo

(1) Alsius, obra citada, pag. 32

permís del Comte de Besalú Odilón, á qual jurisdicció comtal corresponia lo lloch de Banyolas, sentho á las horas de la propera Girona lo noble Goth Rostagno, qui 's posá devant de las hosts cristianas en 800, pera la conquesta de Barcelona, ultimada per Ludovico Pio (1).

Coneixem lo nom del abat fundador del Cenobi, lo virtuós Bonito (avans del 822), qui, junt ab lo monastir, edificá hospital y posadas pera malalts y vianants, y arrancá «l' erm y despoblat camp ab son propi treball y 'l dels seus monjos (2), «sent enriquida la nova fundació per donacions fetas per lo compte Rampo, de Girona, segons los Historiadors del Languedoc, qui donan lo nom de Dómulo al primer abat de Banyolas (3).

Cóm aniria alashoras creixent lo poblat al entorn del monastir, prou clarament ho indica el que, á primers del sigle ix, no poguessin atendre, per sí sols, los monjos á las obligacions propias de la cura d' ánimas ó parroquials, devent construir en lo lloch dit *Turario*, proper al cenobi, una iglesia pera atendre á dit servey, conforme se dirá després.

Celosos los benedictins de sa civilisadora obra, procuraren posarla sots l' amparo de la régia potestat; aixís es que valentse del esmentat comte Rampo, benefactor del monastir, lograren de Ludovico Pio un diploma de protecció, tan necessari en aquell temps, en que la pau pública y 'ls bens privats estavan á voltas á mercé del mes fort. Era á las horas Abat lo venerable baró Mercoral, elegit, per la mort de Bonito, ab consentiment de Nifridi,

(1) España Sagrada—vol. 43—pag.—78

*2 Alsius—obra citada—pag. 34

Citat per los autors de la España Sagrada en lo vol. 43, pág. 81.

arquebisbe de Narbona y metropolitá de la *Marca*. Fou donat lo precepte als III Idus de Setembre del any IX de Lluís, Indictió I, en lo palau de Attigny ó sia en l' any 822 (1).

Assegurada la repoblació de Banyolas, qual novell planter paternalment cuidáren los successors de Bonito, procuráren ferho també los benedictíns ab la fins á las horas *erma comarcada banyolina, retrayentnos Marca*, en lo documen XLIX dels apéndices de sa interessantíssima obra, la repoblació de la vall de Mieras y la fundació de la iglesia de St. Martí en lo lloch de Campmajor, per l' abat Elías, que governaba lo monastir balneolense desde avans del 840; anyadint Alsíus, que també á aquells Cenobitas es deguda la fundació de las iglesias y llochs de Guémol, Miánegas, Porqueras, Báscara, Vilafreser y molts altres pobles del extens comtat de Besalú.

Lo successor de Elías lo Abat Pere lográ un nou diploma de protecció del rey Carles Calvo, en 867, revelantnos los documens aduïts per Marca, de la manera com lo cenobi balneolense aná extenent sos dominis, no ja solament en la vall y comarca de *Steriae* ó *Aquis-Albis*, sino per la que 'l Muga rega, en lo Comtat de Perelada, citantnos las *cellas* ó priorats de St. Pere de *Milliaris*, Sta. Maria de *Sisteriano*; St. Fructuós y St. Joan, aquestos dos en dit comtat situats; demanant á Lluís II lo *Tartamut* (877—879) confirmació dels bens propis del Cenobi y la régia protecció, que lográ l' esmentat Pere Abat en 877; á quals priorats s' anyadiren en lo abadiat de Ausemond (878—880) los de Sant Juliá,

(1) Alsíus—obra citada, pág 35.—*España Sagrada y Viaje literario*, vols. notats.

Sant Miquel, en lo Comtat de Besalú, St. Vicens de Cellent, en lo territori baronial de Sta. Pau, 'l de St. Martí, en lo de Campmajor, no menys que 'ls de St. Pere, St. Cebrià de Pineda, St. Joan Baptista, y St. Fructuós, en lo comtat Petralatense, qual possessió fou llarch temps disputada, primer pel Cenobi de St. Polycarp en lo comtat Redense (Fransa) y després pel de St. Pere de Roda (1).

Per los anys de 889, governant Suniefred lo Monastir de St. Esteve, tingué lloch la solemne consagració de la iglesia. que feu lo bisbe de Girona *Servus-Dei* (886 al 906), segons afirma lo P. Villanueva (2); lo que certament, no 's desprén de la escriptura que cita, copiada en el *Marca* (3), no tenint efecte la dita solemnitat sino molt mes tart, ó sia en l' abadiat de Hacfred (916—957), qual govern fou treballós per rahó de las usurpacions que dels bens del Cenobi tingueren lloch per part del de Roda, Tassi, y que ab fermesa defensá lo dit Abat, demanant la confirmació possessoria de aquells á Carles III, que lográ ab lo precepte que publica Baluzio en sas *Capitulars dels reys de Fransa*.

Adit Hacfred donchs, y no á son antecessor, fou deguda la consagració de la iglesia abacial de Banyolas, ab motiu de sa reedificació, «que enrunada deixat havian los *sacrílechs pagans*», segons diu l' acta, que publican *Marca*, ap. 93, y la *España Sagrada*, ap. XX, que crech serian los normands que ab sa invasió á mitjans de la IX.^a centuria, sembraren de desolació las terras del Vallespir, Rosselló

(1) Alsins—lloch citat—pág. 45 y 50.

(2) Lloch citat—vol 14, pág 251

(3) Apénd. XLIX.

y la Marca, destruint, entre altres monastirs, el de Santa Maria d' Arles (1).

La data de la consagració esmentada es de 19 d' Octubre del any 957, feta per Arnulf, bisbe de Girona (954-970) (2) que afavorí 'l Cenobi, donantli la iglesia de St. Pere de Guémol, la de St. Romá de Miánegas, la mitat del drets que li espectavan en los llocs de Pujals, Argelaga, Figuerolas, Hermandans, etc., á quals adquisicions anyadí lo Abat Wadamir, successor del anterior (1003—1008), lo castell de Tayá, en lo lloch de Serinyá (3).

Aumentant, per consegüent, la importancia del monastir balneolense y contant ja mes de duas centurias de próspera vida, gestioná son Abat Bonfill, (1017—1019), la independència de son Cenobi, de la autoritat ordinaria del diocessá gironés, obtenint lo caràcter de *vere nullius*, mercés á la Butlla de Sa Santedat Benet VIII en 1017, ab qual document se confirmaren tots los bens y prerogativas antichs del monastir, quina importancia d' uns y altres se despren d' aquella butlla, publicada per Marca en lo ap. CLXXIV de sa obra. Citantse en la meteixa, com á llocs pertanyents al cenobi balneolense, á mes de tot lo que 's comprén en lo circuit del monastir, la parroquia de Sta. Maria y la iglesia de St. Benet, dintre de Banyolas, y las següents: la iglesia y lloch de St. Pere de Agemal; la de St. Romá ab son cementiri, y la meytat dels delmés de Figuerolas, Ermerans, Argelaga; lo lloch de Lió (*villam Leonem*), ab son estany etc., *Centul, Savarres, Starrola,*

(1) Vegis la memoria de Rosas á Arles del Vallespir del any 1881.

(2) Villanueva—lloch citat.

(3) Alsius—*Ensaig*—pág. 55.

Hesergà, Frescaned, Jasare et villare Paterni, Millanicas, Villalba, los bens y drets en los territoris de Porqueres, Vallmala, *que dicunt Merdant, Solerols, Adiliano, Sirinano, Albuciano, Vendut*, la iglesia de Sta. Maria de *Ronzilia*, y St. Andreu de *Rovillas*, en lo vall Miliarias; los drets y possessions situats en Falgons, St. Nasari, Biser-ga, *Arivilso, Calvos*; la iglesia de St. Vicens, en la vall de *Santæ Patæ* (Sta. Pau?), del lloch dit *Sallente y Corbos, Samer*, la iglesia de la montanya de St. Julià; las casas, terras, vinyas etc. de *Camedello*. En lo territori de Bás, la iglesieta *Herma*, los bens situats en *Agelager, Logordano, Malano, Boscholos, Valle-alta*; lo mas que fou de Seniofred Mathot, á Bruger; los dominis de *Morzano*; la iglesia de Sta. Maria de Villavert en lo lloch de *Cisteriano*; ab los bens radicats en las vilas d' Ollers, *Amelio, Vendut, Vidi-cas, Torras, Ammires, Cantens*, St. Feliu de Lledó (*Ledo-no*), Sta. Coloma, *Abundanti, Maneval, Fedanti, Orsanos, Galdinarios, Pareds, Ordios, Puigalt, lloch de Murriano*, en Matamors: dintre lo Comtat de Girona; *Gironella, Costa Rabida, Bonecurro, Biert, Gralloners, Monte Calbo, Canneto, Borgoniano, Curtes, Cannellas, Parazol, Pugalz, Frader, Lendenago, Tomedo, Mediniano, Exchers, in rió de Llutos, Cros, Celrano, Bibiano, Riurano, Pubol*, ab las vinyas que Sendred de Ayguaviva doná á St. Esteve (Mo-nastir que 'ns ocupa). En lo lloch de *Mazanés*, lo alou que havia sigut de Aurichio jutge. En lo Comtat Barcelonés, los alous situats en lo Vallés que foren de *Bella-femina*. En la parroquia de St. Feliu de Buada, y en lo lloch dit de *Torrentilio y Torrente*, las conmutacions que feu *Crus-tarius*. Además los vinyars situats en Segalars; los bens dintre dels termes de *Perelada, Jafar, Tonnano, Ciurana*,

Dur, *Ventajone*, *Mocorono*, Armantera y Castelló d' Ampúrias: no menys que la iglesia de St. Martí de Vallemala *cum ipsa rocha* en lo territori de Fontanet. Y finalment, alguns masos, vinyas y terras en la Cerdanya, y llocs de *Purermano*, *Arriano*, *Bulla*, *Olmera*, *Lampage*, *Bages*, *Merresa* (1).

Ab la confirmació d' aqueixos 'quantiosos bens temporals, ordená lo Pontífice Benet VIII, que quan morís l'abat del dit monastir, poguessin los monjos elegir lliurement qui 'ls regís y gobernás, sense intervenció de cap autoritat, ni régia, ni comtal, ni episcopal, ni molt menys los tals se atreveixin á invadir los dominis del Cenobi, continuantse en tan important butlla, moltes immunitats y privilegis.

Induïtablement al comensar la XI.^a centuria seria lo monastir balneolense no ja 'l mes important del comtat de Besalú, sino tal vegada de tota la *Marca*, y á qual preponderancia temporal no correspondria segurament la fàbrica del meteix, per quan veyem que 'l piadós comte Bernat II de Besalú empren la obra de la completa restauració del Cenobi, que en molt dolent estat restaria, ab motiu de las devastacions que sofri y del abandono en que quedá, per rahó de las usurpacions que de sos bens feren los poderosos de la época. Lo magnat bisuldunés, á mes de dita obra, retorná y feu retornar al Cenobi de Banyolas los bens que li foren usurpats, malgrat las anathemas pontificias y las prevencions reals.

(1) Citém aqueixos llocs per la importancia que tenen pera la geografia antiga de Catalunya, indicantnos la considerable població ab que contava en los primers temps de la Reconquesta.

Restaurant lo Monastir, se celebrá solemnement sa segona consagració per Dalmau, Arquebisbe de Narbona, metropolità, assistit per sos sufraganis Berenguer de Giro-na, Pere de Carcassona, Berenguer de Vich, Gotafred de Magalona y Bertrán de Barcelona, ab concurrencia del noble Bernat II y de sa muller Ermengarda, altres magnats de la terra y nombrós aplech de poble, sent á las horas abat de Banyolas Benet (1078—1097). Fou la diada de la consagració con diu la escriptura, «*Anno ab incarnatione Domini nostri Jesu-Christi millesimo octuagesimo sexto, Æra millesima centesima decima octava, Indictione nona, VIII, idus Septembris, anno XXVII Philippi Regis Francorum*, (1)» citantse los llochs d' ahon corresponia al Cenobi la percepció dels delmes, primicias y ofertas del fidels.

Recordant los antecedents é historia del antich monastir que anávam á fer objecte de nostra visita, nos creyam trobar, ó bé una d' aquellas produccions del art románich en la época de son major esplendor, y per tant despullada d' aquella timidesa y encongiment de sa naixensa, empero rica y armónica en la severitat de sas ratllas, senzillesa de forma y severitat d' adornos, ó be una de tantas runas, acusadoras fitas dels ignominiosos bárbaros de nostre sigle; mes un desencant complert sofrirem al trovarnos en la

(1) Marca. ap. CCXC y CCC; Villanneva, XV, 202 y Alsius 64 y següents.

espayosa plassa del monastir, devant de un temple modern en el què ni rastre de románich hi trobarem (1).

En efecte: s' esplayá á nostra contemplació una gran fatxada, de pedra calissa (*Travertino*), un tant pintada pel temps, crúa y pobre, cridant la atenció en élla únicament l' ingrés.

Lo forma una porta d' estil ojival en sa darrera época, y si bé pertany á la decadencia d' aquest estil (1530), no está desprovista de certa elegancia, deguda á la proporció de totas sas parts y á la relativa parquedat d' adornos, fugin, lo artista que la trassá, del gran defecte que ostentan tots los estils arquitectónichs en sos últims temps, que supleixen la falta de inspiració ab la abundancia d' accessoris y verdader agombolament de motius de decoració, no sempre justificats. Certament, no 's troba aixó en la portada que estudiem. La ojiva que origina lo ingrés, ve formada per cinch prims archs en degradació, constituïts per baquetons y bocells senzills, que venen sostinguts, los primers, ó sia los mes externs, per primas columnas cilíndricas, ab pulits capitells de fullatge. La ojiva superior está ornada per una com pestanya ó *glabete*, tenint en sos extrems uns capets per adorno, y damunt, á faysó de cresteria, s'hi apoyan quatre fullas de col per banda, delicadament treballadas, que venen á reunir-se sota lo característich cogull de tres fullas, ab que remata la portada. Los montants que sostenen la llinda, núa de tot adorno, son realsats, també per cilíndricas columnetas, ab caps d' angelets per capitell, quals fustes, doblegantse sota lo

(1) Devem confessar ingènuament, que ignorávam en absolut quin era lo estat actual del monastir de Banyolas. Aixó explica lo que dihem en lo text.

llindar, enquadran la porta propiament dita. Lo timpan que resulta en lo fons de las ojivas concéntricas se veu ocupat per tres figuras, que per son pujat color blanch y per lo poch caràcter que tenen, desentonan bastant en lo lloch que ocupan. En la part inferior del ingrés, alsan del plà terreno los feixos de columnetas esmentadas, baixos sócols prismàtics. Flanquejan la portada dos pilans també prismàtics, rematant ab pinacles, en quals arestas s' enfilan los acostumats fullatges de cresteria, acabant en lo pelló característich, venint per últim aquells exornats en sa base per faixas agrupadas de fulletas.

Com volent enquadrar aqueixa bonica plana artística, s' exten horisontalment arrán del cogull y dels pellons terminals del ingrés un groixut llistó ressortit, demunt del que s' obra un gran ull de bou, ó rosetó sense calats de cap mena.

Lo restant de la portada presenta lo parament llis per complert, notantse, per la diferenta entonació dels carreus, sa construcció en duas épocas, ó bé lo aprofitament de materials empleats en fàbricas antigues, de las que no'n queda altre rastre com no sian las pedras ab que 's basti lo temple actual. *L' obra del enfront y portal de la esglesia del present monastir*,—com diu la nota del *Graduari* que copia lo Sr. Alsius en son *Ensaig* (1) *se feu en lany de Nostre Senyor mil cinc sens y trenta*, en qual fetxa, es dir, a *XXIIII janer comensaren a derrocar la obra vella, xo es lo enfront y portal* (2); ab qual fet los bons monjos, ab lo intent de dotar sa iglesia ab una fatxada que 's di-

(1) Nota 1.ª, pág. 277 de la obra esmentada.

(2) Idem, idem.

gués mes ab lo gust de son temps, feren destruir una interessant obra romànica, malgrat créurerla ells de *mala gracia, que en tota la diócesi no havia esglesia parroquial de fora que nol tingués millor* (1); declarant per últim la esmentada nota que *la pedra del portal... ses trencada de Spoila allà un acostuma de eixir laygua* (2).

Nos cridà la atenció en la fatxada dos signes esculpits en gran relleu en aquesta forma C D, colocats á una y altra banda del acabament del descrit ingrés y á certa distancia dels pilans laterals. Segons lo P. Villanueva (3) ho creu una endevinalla, refusant la interpretació que alguns monjos en son temps li donàren, de que volia dir *Carolus Calous*.

Ni en la *Espanya Sagrada*, ni en lo *Ensaig històrich* se 'n fá sisquera esment de semblant curiositat, que no sabem pás atinar á qué obeheix.

Entràrem en lo temple, y també sofrirem un nou desgany, puix á falta de la fàbrica del sigle XI, creyám trobarhi la que en lo sigle XV se degué construir ó reedificar á causa de la ruina que ocasionàren los terratrémols que en la comarca de Banyolas, Olot, Amer, Anglés y altres llocs de Catalunya se sentiren en aquella centuria (1427-1434), y qual reconstrucció fou deguda al noble abàt Guillelm de Pau (1410-1443), ab lo ausili de la Universitat y vehins de Banyolas (4). Mes en lloch d' un temple ojival 'ns trobàrem ab una espayosa iglesia barroca, d' una sola nau, si bé despullada de las exageracions propias d' aquell

(1) Ibidem.

(2) Ibidem.

(3) Viatj. lit. vol. VXI, pág. 472.

(4) Alsius.—*Ensaig històrich*, pág. 245.

estil, y ostentant pel contrari certa senzillesa en son conjunt no desprovist de grandiositat.

Las guerras que durant los sigles xvii y primers del xviii tant dany causàren a la iglesia Abadial y al Cenobi, foren causa de que lo abat Fr. Joan de Descatllar y Tort (1703-1744), pensés en donar impuls a las obras del nou temple, que continuà son successor Fr. Ramón de Padró, (1746-1756), (1).

Com a obra del sigle passat mereix la dita iglesia ser visitada, no per sos detalls, que cap de relevant ne té, sino per son proporcionat conjunt; y mes especialment per alguns retaules que hi ha en sas esbarjosas capellas laterals, sobresortint a tots, el de la capella de St. Antoni Abat, notable pintura del sigle xiv, deguda, tal vegada, a la munificencia del abat Ramón de Coll, (1334-1340). Aixís lo descriu lo erudit Sr. Alsius en sa citada obra: «Cinch grans compartiments (pentátich) constitueixen eix gran retaule, cada un de ells dividit en igual número de cuadros, en los quals ab incomparable delicadesa s'hi representan los principals misteris de la nostra santa religió y las imatjes dels mes descollants sants pares de la Iglesia. La dolça expressió de la escola flamenca anima y vivifica las hermosas y ben acabadas pinturas de est retaule; en tot ell té clàssichs exemplars que imitar l' estudiós artista, aixís com l' arqueólech pot trovarhi inestimables tresors, que segurament enriquirian la indumentaria (2).»

A mes d' aquesta prehuadíssima obra d' art, se citan per lo erudit cronista de Banyolas, algunas altres de no

(1) Obra citada del Sr. Alsius.

(2) Alsius. *Ensaig*, pág. 278.

menos valor, las que no pogueren ser estudiadas pels excursionistas, puix lo temps apressava y era escàs el de qué 's podia disposar. Esmentàrem la rica urna de plata ab la que 's cobreix la de fusta que guarda las santas Reliquias del patró de la vila, St. Martirià; treballada alhaja de orfebreria del sigles mitjos en son últims temps, de la que 'n fá una detallada descripció lo Sr. Alsius en sa citada obra (1). No 'ns parla en ella del cálser del sigle xiv ab la llegenda: *verum Corpus natum de Maria Ve*, que existia custodiat en la sagristia del monastir, y estudiá lo P. Villanueva al fer son viatge á la vila esmentada (2). ¿Se hauria perdut aqueixa joya, com tantas d' altres, en alguna de las revoltas de nostre sigle?

Molt es que no hagin també desaparegut los quadros que encara adornan alguns dels retaules xurriguereschs de las capellas, citantse, com á mes interessants, los col·locats en la sagristia, en lo altar de St. Benet, St. Miquel y del *Nazareno*, recomanables obras pictóricas dels últims sigles, que mereixen ser ab detenció examinadas per los artistas y amants del art.

Inútil es demanar l' arxiu y biblioteca, que segons sembla, foren riquíssims; lo que 's pogué salvar dels desastres que sofri lo monastir y la vila en las guerras dels *Segadors* contra la odiada política castellana; en la no menys terrible de *Successió* y en la penosíssima de la Independencia, 's perdé en lo tristament célebre any 35, en que un gran crim de lesa religió, de lesa patria, y de lesa art vingué á tacar per sempre mes la historia de nostre revolt sigle...

(1) Pág. 279.

(2) Tomo 14, pág. 246.

Com á mostra de lo que serían aquells tresors literaris, perduts per sempre, sols resta encara *un sol còdice*, del sigle xv, manuscrit, que 's distingeix per lo ben acabat de la obra caligráfica y per las hermosas inicials y pinturas que l' adornan, com afirma nostre sabí con-soci señor Alsius.

Una agradable sorpresa, certament, tinguérem al penetrar en lo claustre conventual. Res en éll respira lo místich reculliment que en los ombrius claustres románichs s'hi esmenta; ni menys encara, lo dols perfum de la severa elegancia dels claustres ojivals; al contrari, son los que 's conservan en l' ex-Cenobi, d' aspecte tan agradable que sense esforços se 'l pendria per un d' aquells *cortiles* italians del Renaixement.

Lo *bagarós esbarjo* suplanta lo lloch d' ascéticas contemplacions y recorts funeraris. Tal se presenta la elegantíssima obra del sigle passat, en que l' estil dit de *restauració*, per alguns y també conegut per *neo-clàssich*, *grech-romá*, etc., nos deixá mostres molt apreciabls y ab molt mes caràcter y bon gust que no pas algunas produhidas en nostres dias, ab mes pretensions que acert.

Ocupa la meteixa área que'l antich, del que, com per miracle, se conserva la caixa mural que'l limitava y en quals murs un interessantíssim aplech de lápidas y memorias sepulcrales hi son de veurer, formant un petit, mes important museu lapidari, molt digne d' esser conegut y estudiat, com ja s' ha fet per lo Sr. Alsius en sa tantas vegadas citat *Ensaig* y per lo Sr. Arabia en lo *Anuari de la Associació d' excursions catalana*, any 2, 1882, pls. 346 y següents.

Forman las galerías del cláustre ayrosa columnata, in-

terrompuda á trams per robustos matxons, apoyantse 'ls archs semicirculars en la següent disposició. Las ditas galerías venen divididas per compartiments originats per los aludits matxons, ocupats aquells per tres archs en cada un, dels quals, lo central s'apoya en duas columnetas y 'ls dos extremers en los costats dels dits matxons, per medi de mitxas columnas, al semblar, tapadas, adossadas al matxó. Per la part que mira al pati ó jardí del cláustre, s'allargan los pilans fins trovar la teulada, á manera de platabandas, lo que motiva que 'l mur que s'alsa damunt dels archs quedi dividit per entrepanys, en el que hi han practicadas las oberturas de balcons, avuy quasi tots tapiats, ab sas corresponents llosanas. Los archs venen resseguits per filets ressaltats de molt bon efecte y las columnetas en que s'apoyan son lo mes elegant que imaginar-se 's puga. A mes del pedestal corregut á modo de *stilobato*, que alsa la columnata de plá terreno, cada columna ve colocada damunt d' un pedestalet cúbich, quedant son dau del tot llis. Lo *fuste*, es en son ters superior finament estriat, y sense estrias ni adorno lo restant fins la basa, que es *ática*, interposantse entre la part llisa y la estriada un anell constituït per un toro. Un adornat *collarino* remata lo fust, é immediatament hi ha los pulidíssims capitells d' ordre compost modernisat ab molta pulcritut treballats; y per últim, s'apoya l' arch en un complet entaulament corinti.

Tal es lo cláustre del antich Cenobi benedictí, el que per son tó blanquinós, produït per la pedra calissa argilenca de las columnas, per sa elegancia y esperit novell que respira, no té, en veritat, lo caràcter que correspon á un monastir milenari.

BANYOLAS.—CLAUSTRE. (Fotogravat directe d'una fotografia de D. A. Mafió.)

Lo que mes avalora, à nostre entendre, aqueixa important dependencia del monument que estudiem, es la rica colecció lapidaria abans aludida. En élla s' hi pot estudiar la epigrafia dels sigles XII, XIII, XIV, XV y XVI en triats exemplars.

En efecte; en los murs d' aquell venerable reclus hi ha escrita la crónica del Cenobi en los temps de son major esplendor. Comensa ab las memorias funerarias del successor del abat Berenguer (1140) lo il·lustre Ricart, que mori als VII del Idus de Maig del any de la Encarnació de J. C. 1154; la del abat Huch, que passà d' aquesta vida als VI dels Idus de Setembre any de la Nativitat 1172, del que 'n diu la lápida que fou *vir moribus ac vita laudandus*; al qui succehí, no conservantse la memoria funeraria en lo clàustre, l' abat Ramón (1175). Aquét fou qui lográ de la Santetat de Alexandre III, en dit any, una Butlla confirmatoria de totas las possessions y dominis que espectavan al Cenobí, en virtut dels anteriors privilegis, aixís com la rectificació de sa independencia y directa protecció de la Sede Romana. Citantse en aqueix important document las moltes iglesias que estavan subjectes à la jurisdicció del Cenobi balneolense, entre éllas, à mes de las esmentadas en la Butlla de Benet VIII mes amunt citada, las de St. Quirse (*Cirici*) y Julià de *Meritatz*, St. Vicens de *Felegoso*, St. Julià de *Augustino*, Sta. Maria de *Azert*, St. Marsal de *Quarantella*, cella de Sta. Maria de *Rivo de Azar*; en lo Comtat emporitá, las *cellas* de Sta. Creu, Sant Nicolau y lo castell de Calabuig (*Calepodium*); en lo de Perelada, las iglesias de St. Martí, St. Silveri, las *cellas* de St. Joan Sascrossas (*Crosis*) en la Vall-mala y St. Cebrià de *Pinna*; en lo comtat Gironés, la iglesia de Sta. Maria

de Finestras y en lo comtat barcelonés St. Marsal de Montseny y la iglesia de St. Salvador *in Tarilano* (1).

Del successor de Ramón se conserva la bella inscripció sepulcral, que diu que en lo any de la Encarnació del Senyor 1195, morí lo *senyor* Pere Benet (1190—1196), de bona memoria, varó de vida y costums laudables; notantse en la lápida lo nom del artista que la esculpi, dit Guillem de *Garriganis*, cosa desusada en aquells sigles en que los artistes tan poch cuydaren de sa gloria póstuma.

Tampoch sapiguérem véurer la lauda del sucesor del Abat que s'acaba de mencionar, dit Fr. Ramón (1196—1207), que «alcansá del rey d' Aragó, comte de Barcelona, D. Pere II lo *Católich*, un diploma confirmantli los privilegis y franquesas que sos reals antecessors al monastir de Banyolas concedit havian, qual data es del mes de Febrer de 1197 (2);» sent més afortunats al trovarnos ab la lápida del enterrament del il·lustre Guillem de Cartellá (1226—1252), qual govern fou «un dels més gloriosos haguets fins á las horas,» en la santa casa benectina de Banyolas, que obtingué de Jaume I, importants privilegis en l'ordre civil (3), aixís com del Papa Inocenci IV en 1242, una butlla confirmatoria de la percepció per lo monastir, dels delmes y oblacions eclesiásticas de las parroquias que 'ls benedictins de Banyolas haguessin reduit á cultiu y poblat de nou al ser expulsats de la terra los infidels moros (4). Perpetúa lo gloriós Abadiat del noble Guillem de Cartellá la lápida en la que 's consigna que morí al 4

(1) Marca.—Ap. CCCLXVII, col. 1363.

(2) Alsins.—*Ensaig*, pág. 16.

(3) *Ibidem*, pág. 82.

(4) Apéndice núm. 11, de la obra del Sr. Alsins.

dels idus de Juny 1252, citantse també, com en la del abat Pere Benet, lo artista que la treballà, dit Marimon de *Cigis*.

Dels abats Ramon de Cursabell (1252); Pere (1253) y Guillem, (1254—1265),—dels quals, y demés que governaren lo Cenobi que'ns ocupa, sols lo citat Sr. Alsius ha pogut trobar noticias detalladas, mercés á sa erudició vastíssima y á sa investigació pacient,—no 's conservan las lápidas sepulcrales, perdudas tal vegada al renovarse lo sol de las galerías del cláustre, ó mes segurament destruidas en alguna de las malas épocas per qué ha degut passar lo monastir; de manera que si bé lo P. Villanueva (1) cita lo enterrament en lo cláustre del abat Arnau de Vallespirans, (1271—1301), lo fet es que avuy no existeix. D' ell nos recorda lo cronista del monastir, que en 1271 obtingué del infant Pere d' Aragó un diploma de protecció y salvaguardia; com també la amigable concordia que 's celebrá entre la parroquia dels Turers y lo Cenobi, dividits per vellas qüestions y desavinensas, als 2 de Juny de 1294 (2).

Als 12 de las Kalendas de Juny de 1297, se dictá sentència sobre la jurisdicció que corresponia al [rey y la pertanyent al Abat á Banyolas y son terme.—Arxiu de la corona d' Aragó. Gracias del rey D. Jaume II.

La sensible pèrdua d' aqueixos monuments epigráfichs se veu compensada en certa manera, per la preciosa lápida que al enterrament de Bernat de Vallespirans (1201—1333), fá referencia; y que en perfecte estat de conserva-

(1) *Viat. lit.* vol. II, pag. 258.

(2) *Ensaig.* pág. 107.

ció se pot encara estudiar. Vé formada per duas parts; la estatueta y la inscripció, abduas prou dignes d' especial esment. Veus aquí una lleugera descripció d' aquet precíós exemplar.

Damunt de sa coberta en vessant hi ha la estàtua jahent en baix relleu, del Abat referit, enquadrada en sa part superior per un arch ojival, adornat de petites fullas trifólias á modo de cresteria, y en lo comens del arch, com á capitells dels montants, s'hi recargola un brancatge acabant en una floreta de tres fullas. La estatueta reposa sa testa, de dolsa expressió, en un coixí, en quals puntas s'hi afiguren sengles borletas, venint revestida ab *planeta* ó casulla folgada, segons s' estilava en los temps mitjevals, y alba que en graciosos plechs vé arrán dels peus, reposant aquéstos damunt lo llom de dos lleonets. Ab la má dreta sosten un llibre, penjant del bras lo maniple adornat d' ample serrell y ab la esquerra aguanta una elegant crossa. En las cartelas que figuran sostenir lo sepulcre hi campejan los escuts del noble Abat, partits per una banda diagonal, venint inscrits dintre un circol lobulat. En l'espai que queda entre las ditas cartelas hi ha la lapideta finament treballada al bell tipo de lletra gòtica, en la que 's llegeix un complert elogi d' aquell prelat; dihent que fou de honesta conversació; per sos mèrits, dignes d' alabansa, qui en moltras cosas favori lo monastir y en ell visqué lloablement en lo régimen de la Abadia 33 anys; sent lo dia de son óbit lo 4 de las Kalendas de Janer de 1334.

Ben merescudas son tals alabansas per lo molt que treballá l' aludit Abat pera 'l major esplendor de son Cenobi, per lo magnánim que fou en son govern y prompte en

perdonar las injurias que á los drets y prerrogativas d' aquéll en son temps se feren (1).

No meresqué menys esment que la anterior citada, la lápida que fa recort del il·lustre abat Ramon de Coll (1334—1340), decidit protector de las arts, y defensor dels drets del Cenobi contra las pretensions jurisdiccionals del Sots-Veguer de Besalú, que mermavan los privilegis y prerrogativas del monastir, no menys que contra lo desconeixement dels drets de vassallatge que 'ls homes de Banyolas devian á son natural senyor lo monastir de St. Esteve (2), motivant las gestions del prelat balneolense las succesivas confirmacions dels privilegis del Cenobi obtingudas del Pontífice Joan XXII, y del rey d' Aragó.

Del abat Arnau de Sa Masó (1340—1356), si bé no hi ha lápida en lo cláustre que'ns ocupa que recordi son Abadiat, la interessant obra del Sr. Alsius esmenta las memorias que de tan il·lustre baró restan (3), no sent menor en importancia, la d' haver obtingut en 1343, la confirmació per Pere III lo Ceremoniós, de la sentència que sobre jurisdicció havia dictat Jaume II en 1297, com s' ha dit més amunt (4).

Devem fer esment de la bonica lápida del venerable cavaller Pere de Oix (*Urió*), de vida y costums molt laudables, com se llegeix en sa memoria sepulcral, el que morí en l' any 1330, en qual época governava lo Cenobi, l' esmentat Bernat de Vallespirans; y prop d' ella, la no me-

(1) Alsius.—*Ensaig.*—Part tereera, pág. 179.

(2) Idem, pág. 194.

(3) *Ensaig.*, pág. 205 y següents.

(4) Indices de las Enajenacions del Real Patrimonio.—Arxiu de la Corona d' Aragó.

nos curiosa del Prior de St. Marsal de Montseny, Fr. Bernat de Palol, que morí en 1340, en temps del dit abad Arnau de Sa Masó, qual priorat havem ja vist, corresponia al monastir balneolense, no menys que 'l de Sta. Maria de Finestras, qual prior Fr. Pons de *Soviliis*, jau també en lo cláustre, conforme ho prova la bonica lápida que s'hi conserva.

Lo escut de l' áliga *esplayada*, si 'l nom no ho digués prou clarament, nos indicaria que las despallas d' un dels membres de la noble familia de Coll reposa en lo silenci del cláustre banyolí. En efecte, un germá, tal vegada, del abat Ramon de Coll, dit Fr. Bernat, monjo que fou de St. Esteve, jau proper á la tomba del aludit Abat, perpetuant sa memoria la lápida que's conserva. Ab ellas hi fá companyia la de Fr. Pere Planella y la de Fr. Arnau de Torrella, que portan la respectiva fetxa de llur óbit en 1415 y 1440, datas que'ns recordan lo govern del celeberrim Guillem de Pau. De sos antecessors Bernat, (1357—1361), Pons de Canadal, (1362—1369), Joan de Prat, (1371—1400) y Bernat de Estruch, (1400—1409), no 's conservan las memorias sepulcrales en lo cláustre, y pot ser alguns dels escuts cuydadosament colocats en dit lloch per nostres dignisims socis P. Fita y Alsius, revelan la existencia dels sepulcres de dits egregis Abats.

Durant lo govern del esmentat Pons de Canadal obtingué lo senyorial Cenobi, per venda que li feu la reyna Na Alianor de Sicilia, tercera esposa de Pere 'l Ceremoniós y Lloch-tinent d'aquet, lo mer y mitx imperi, ab tota la alta y baixa jurisdicció y altres drets á la corona pertanyents, sobre Banyolas y son terme, en lo castell de Porqueras, y en las parroquias de Sellent, Mieres, Miánegues, Mata,

Fontcuberta, Usall, Serinyà y Vilaert, per preu de 70.000 sous que cobrà Bernat d' Olzinellas, tresorer del senyor Rey; sent la data de dita adquisició lo 5 de Juny de 1364. Poch temps després, ó sia en 1363, Ramon de Vilanova, tresorer general del Regne, rebé 5.000 sous del monastir balneolense per la concessió que li feu l' esmentat Pere III de fortificar la vila y demés llocs del monastir, ab lo dret de fer durant cinch anys las imposicions acostumadas (1). Aviat redimi lo *Ceremoniós* al Abat de Banyolas Joan de Prat, los drets jurisdiccionalis que son lloch-tinent havia fet en la fetxa esmentada, per quant en 1er de Juny de 1382, los reincorporà á la corona mitjantsant lo preu de 72.000 sous, provinents aquéstos, segurament, d' aquells 100.000 per 'ls qué los homens de Banyolas redimiren lo *bovatje* al dit rey, en 11 de Juny de 1372, ab la promesa que als 13 del propi mes del any 1374, feu lo rey en Pere de no infeudar aquell drets en los termes de Banyolas, y altres llocs. Malgrat aquesta promesa y prohibició, necessitat de diners lo Rey pera atendre á las guerras de son temps, vengué ó empenyá á Pere Dusay, conegut per Plassa, certs drets jurisdiccionalis sobre Banyolas, prometent emperó lo Monarca que en cas de redempció dels meteixos no tornaria á separarlos de la corona, repetint la prohibició d' infeudarlos; notantse per últim, que redimi lo Abat de Banyolas aquells drets de poder de Dusay. Mes, contra semblant redempció é incorporació successiva acudí lo Batlle general á 21 de Setembre del 1418, dirigintse contra 'l Cenobi balneolense, per quan son Abat usava, *de fet*, de

(1) Arxiu de la corona d' Aragó.—Indices de las Enajenaciones del Real Patrimonio.

jurisdicció, que *de dret* no li pertocava, en virtut de lo que havia disposat Pere III, lo que originà una qüestió litigiosa que 's termenà en virtut de sentència dictada als 7 de Desembre del 1419 á favor del rey Alfons IV lo Sávi.

Malgrat aqueixa decisió, lo abat de Banyolas no cessà en retenir los drets jurisdiccional's sobre la vila, per quan de temps de Ferrán II lo Católich hi ha una disposició manant se procedeixi á la incorporació á las regias mans de la jurisdicció que exercia lo Cenobi, originantse una nova qüestió litigiosa que encara durava en 1493 (1).

Al enterrament del Abat de Pau correspon, sens dupte, lo artísat blasó en qual escut hi figura una au ó *pavo real* y voltat per pulidíssims adornos d' estil gótic h á manera de flamijats lóbul's y fulletas, surmontat per rica crossa abacial, de la que 'n surten com xoplugant lo escut unas llargues cintas á faysó de *infulas* ó partit *sudarium*.

A mes d' aquet bonich escut n' hi ha d' altres que correspondríen tal vegada als sepulcres dels abats quals memorias sepulcrales restan perdudas, com son entre altres las de Dalmau de Canadal, (1443—1457), ilustradíssim aymador y cultivador de las lletras, que instituí en son monastir un *estudi general* ahont rebés la superior instrucció l' escolasticat de la ordre Benedictina, engrandint la ensenyansa que de gramàtica y humanitat venia donant de temps enrera lo Cenobi, mereixent la nova instalació dels estudis superiors de filosofia y teologia la pontificia aprobació, lo que tingué lloch prop d' un sigle abans [de l' establiment de la Universitat ó Estudi general de Girona (2).

(1) Arxiu e Índices esmentats.

(2) Alsius.—*Ensaig*, pág. 252.—*Viaje literario*, XIV, pág. 191.

De son successor lo noble Francesch de Xatmar ó Xammar (1461-1503) será lo escut ab tres lleons rampants que 's pot veurer en los murs del claustre que 'ns ocupa, ó tal vegada procedent del anterrament d' algú de tan noble familia (1), ja que la landa sepultral del abat Xammar se

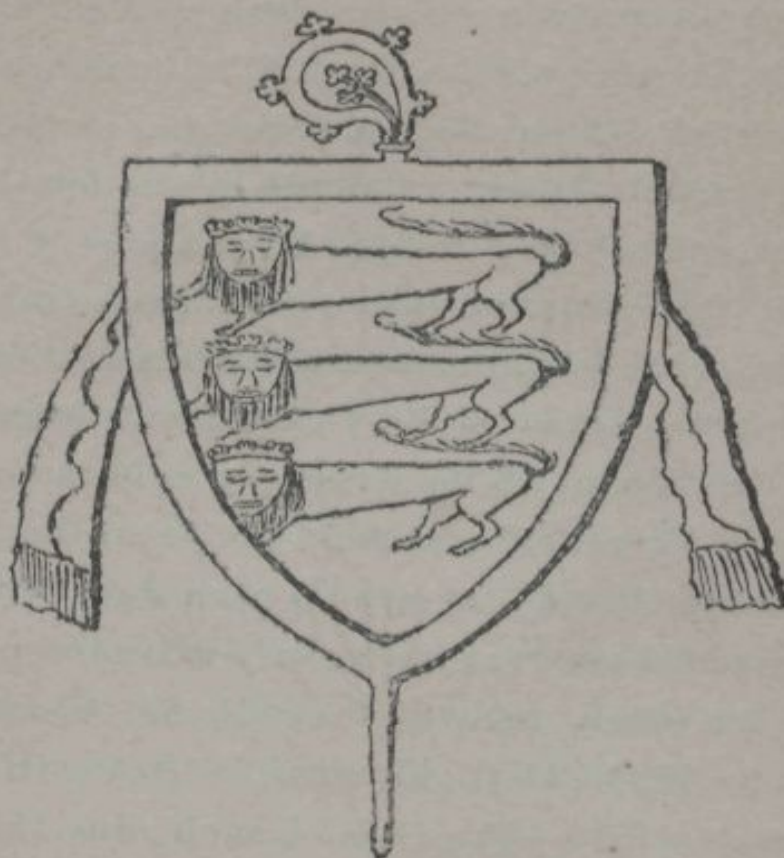

BANYOLAS.—ESCUT DEL ABAT PAU EN LO CLAUSTRE DEL MONASTIR.
Dibuix de D. J. Llopis.

troba en lo paviment de la iglesia davant l' altar de Sant Miquel. Moltes son las memorias que d' aquet prelat reculli la pacient investigació del cronista de Banyolas, referents gran part d' ellas à la intervenció que tingué l'

(1) A Ramon de Xammar concedí Jean II la Notaria de la vila.—Arxiu citat.

Il·lustre Natmar en los rebomboris del temps de Joan II, causats per la madrastra del infortunat Carles Princep de Viana, en qui nostres avis encarnáren la representació dels drets y llibertats de la terra, en malhora desconeguts per un rey débil y una reyna forastera é intrigant.

BANYOLAS.—ESCUT DEL ABAT XAMMAR EN LO CLAUSTRE DEL MONASTIR.

Dibuix de D. J. Llopis.

Rica, donchs, es la colecció epigráfica é interessants los fragments arquitectònichs no sols dels temps mitjavals que 's poden estudiar en lo clàustre de Banyolas, sino d' épocas mes properas, á las que correspon lo escut de la molt egregia Casa dels Cartellá, obra que apar del sigle XVI ó XVII.

Las laudas que cubririan lo paviment del clàustre quasi totas han desaparegut, tal vegada en alguna renovació que modernament d'ell se degué fer, y las duas que restan, llevat de la que hi ha al peu del sepulcre del abat Vallespirans, que correspon á últims del sigle xv, y 'es blasonada, l' altra no té importancia.

En las tres darreras centúrias decaygué notablement la importancia del antiquíssim Cenobi balneolense. Aixís es que debades cercárem alguna obra que 'ns parlés ab lo llenguatge gráfich dels monuments lo que fou de la Santa casa en tan calamitosos temps. D' una part, l' abús, que la relaxada disciplina permetia, dels abats comanditaris; y d' altra la perduda importancia política del Cenobi, mercés á las prerogativas civils y administrativas del Comú de la vila, justament ab los desastres soferts en las guerres de Felip IV y de Successió, no permetian al Cenobi altres obras que las de reparació pera conservar sas parets destrossadas per los sítis y per l' abandono.

D' aqueixa época, recorda l' erudit Sr. Alsius los abats Joan de Vera (1503—1504), Martiriá de Prats (1504—1510), Miquel Sampó (1510—45), Rafel Ubach, fins 1555, Bernat Marlès, 1562, Lluís de Argensola, fins 1574, Antich de Vilalba, fins 1583, y Bartomeu de Montagut y de Vallgornera (1596 al 1610), dels que llevat de Sampó á qui 's deuen moltes de las obras del actual Monastir é iglesia, y l' establiment d' una escola de cant y del últim que lográ l' us de mitra del Papa Climent VIII en 1598, insignificants son las memorias ó d' escassa importancia, poguent dir altre tant dels abats que regiren la abadía en los sigles xvii y xviii, en quals temps aná perdent lo Monastir las prerogativas feudals, que bastant mermadas te-

nia ja de molt abans, obligantlo al sosteniment de plets, en que no sempre 'n sortia guanyador lo Cenobi. Un d'aquestos litigis recorda lo abadiat de Lluís d' Alentorn (1612—1617) successor del noble Bartomeu de Montagut; y qui sap si lo paulatí enderrocament de la gran importancia moral que anava sofrint lo monastir, ó quina fou la causa de la trágica mort del noble abat Antoni de Cartellá, que finá á mans de dos desdixats monjos en 1622; al que succehí Fr. Antoni de Mantilla (fins 1640) contrariat en son govern per las quasi tradicionals desavinensas entre 'l monastir y la parroquial, en la que hi venia encarnada la idea de la vila, y per las revoltes polítiques de son temps.

En los treballosos dias de la guerra promoguda pels ineptes ministres de Felip IV, governá lo Cenobi lo noble Fra Francesch de Monpalau, (fins 1647), qui en la calitat de Diputat del *General* de Catalunya, molt se distingí en bé dels drets de nostra pátria, tan vilment escarnits per *favoritos*, sense dignitat, de la Cort Castellana; trovant digne successor tan lloable defensa en la persona de Antoni de Planella, que regentá lo Cenobi balneolés fins l' any 1688.

En los tristos temps ab que acabá lo sigle XVII y comensá lo XVIII, governava 'l monastir Fr. Dimas de Malla (fins 1702), época no menys treballosa que las passadas, en que sembla talment que la venjansa divina hagués caygut demunt de nostra malhaurada terra. Pestes, sequedats, llagosta, inundacions, y sobre totas aquestas plagas lá pitjor perque en ella morí la autonomia secular de nostra terra, la fatal guerra de *Successió*. En aquestos temps comensá també la ruina material del Cenobi y la pérdua de sos tresors artístichs y literaris,—completada en

la guerra del Francés y en lo trist any 35,—perque «convertit en constant allotjament de las diferentes guarnicions que ocuparen la vila, poch á poch vingueren al sol sas bellesas artísticas, convertinse en runas sas dependencias.» (1)

Del any 1703 al 44 fou abat de Banyolas Fr. Joan Descatllar y Tort, á qui be podrian calificarlo de *botifler*, ó sia amich de la causa de Felip d' Anjou y per tant desafecte á la causa catalana que defensaren heroycament los *vigatans*; ab lo qual, lo bon abat, seguí la conducta poch patriótica de sos con-naturals los bergadans que, com es sabut, fôu la sua vila una de las pocas de Catalunya que's declará á favor de las pretensions del net de Lluís XIV. No aixís, certament, la fidelíssima Banyolasque «seguí constantment la sort del Principat sens doblegarse may als falachs ni á las amenassas dels filipistas.» (2)

De son successor en la dignitat abadial Ramon de Padró (fins 1756) son degudas las importants obras de reparació en lo monastir, en gran manera malmés per la darrera guerra; sent per últim poch notables las memorias que, pera nostre objecte, se esmentan en la obra que 'ns serveix de guia, dels abats Antoni Salvador de Otamendi, (fins 1758), de Ignaci de Francolí (fins 1781), de Joseph Gregori de Montero (fins 1789), Fr. Ignaci de Grás (fins 1792), y Fr. Joaquim de la Plana en que acaba la centuria XVIII.^a á qui 's deu la terminació de la iglesia en lo estat en que avuy se trova.

En lo present sigle sols tres abats han pogut governar

(1) Alsíus—lloch citat.

(2) Alsíus—*Ensaig*—pág 351.

PERTENENT A LA BIBLIOTHECA
DE LA UNIVERSITAT AUTONOMA DE BARCELONA

lo Cenobi balneolense. Lo primer, Fr. Jaume de Guanter, (fins 1810), se trovà en la titànica lluyta contra Napoleòn, y fou testimoni d' una altre devastació del monastir y de la vila feta pels enemichs de nostra patria; de la que 'n fou ilustre venjador lo Dr. Rovira, un dels héroes de nostra Independencia, digne de la aureola de Gallifa, Masana y altres que donaren llur vida per la pátria. Lo segon abat, lo savi Fr. Benet de Olmera, fins l' any 31, pogué veurer com anava fructificant en lo terrer verge de nostra nació la mala llevor de falsas filosofias que 'l vent de las passions portava de l 'altra part del Pirineu. L' ultim abat, l' ilustrat Lluís de Fluvià (fins l' any 35) vegé esclatar la formidable revolució que ha sembrat de ruinas lo sol de nostra Catalunya.

Després d' algunas vicissituts, que no son del cas referir aquí, quedá convertit l' ex-monastir en Casa de Missió y sa espayosa iglesia tornada á son destí; cabentli, per tant, la sort de no haver desaparegut entre las famolencas mans de negociants, sense conciencia, que amparats en las lleys *desamortisadoras*, han completat, ab un cinisme verdaderament criminal, la obra de las avalotadas é inconcients masses, cego instrument de la Revolució!... (1)

Sortirem del Monastir dirigintnos envers la iglesia parroquial de Sta. María dels Turers, en qual temple devém véurehi personificat l' origen y lo desenrotllament de la entitat municipal de Banyolas.

(1) Lo Sr. Massó tragué una fotografia del claustre y una altra de la portada de la iglesia; lo Sr. Llopis varis escuts situats en lo mur d'aquell y 'l suscrit, ajudat pel Sr. Alsius, lo cálch d' algunas de las lápidas en dit claustre existents.

Si sota la veneranda ombra del Cenobi, fundat per Bonito y sos germans en la Regla benedictina, havém vist que hi renasqué la població que existiria en la época goda, quan menys, ja que no 's pot afirmar quina seria la que al entorn dels *banys* s' hi formá en los temps del domini romá, á redós de la primitiva iglesieta del lloch de *Turario*, en la vall *Sterrice* ó d' *Aquis-Albis*, hi nasqué un municipi, que si en son origen fou vassall del Monastir, vingué ab lo temps á ser un poder quasi igual en prerogatives á son baronial senyor.

Que en aquell indret, ó en lo meteix siti ahont s' alsa encara la parroquia, hi havia abans del sigle VIII una iglesia, ho demostran, á l' hora, la existencia en son entorn de sepulcres excavats á la roca, que es molt de creurer pertanyen á un cementiri dels primers sigles de la Iglesia, y que rodejarian sens dupte la Casa de Deu; y á més l' afirmarho aixís lo precepte de Lluís lo *Piadós*, donat á poch temps d' haverse fundat lo proper Cenobi de Sant Esteve: *ubi ecclesia antiquitus fundata fuerat* (1).

Tal vegada, en mitj del erm, en que, com diu l' esmentat document, s' edificá per Bonito lo monastir, s' alsarian las runas d' aquella iglesieta del lloch dit *Turario*, aprofitantse sos vestigis pera vestir la que havia de destinarse al servey parroquial, que degué separarse del Cenobi, pera no distraurer als cenobitas en lo rigurós exercici de la santa Regla benedictina (2); y si bé lo Cenobi de St. Esteve tenia sobre la nova iglesia parroquial lo dret del Patronat, posá ab ella lo fonament de la vida municipal á Ba-

(1) *España Sagrada*, 43; ap. I.

(2) *Marca Hispanica*, ap. CCCI

nyolas, en una época en que d' aquesta institució, d' origen romà, apenas s' en conservava rastre. Es un fet donchs, notabilíssim veurer reapareixer en los primers temps de la Edat mitjana, una municipalitat deguda no á una concessió real sino á circumstancias merament naturals.

Si bé aqueixas duas entitats, lo Cenobi y lo Municipi, no sempre anàren en harmonia, lo cert es que cap dany ne sofri la vila, que fou de las que més importancia ha vingut tenint entre las de Catalunya; per quan sos homes acudian sovint al amparo de la Regia Corona, logrant «que 'l senyor feudal (lo Monastir), de qui dependia lo Comú, guardés ab éll cert mirament y respecte que fos segura penyor del reciproch compliment dels drets y obligacions de cada una de las parts en las relacions que mútuament las lligavan» (1). Aixís ho demostra lo privilegi de Jaume I ab que designá com á jutge pera dirimir las diferencias entre la Universitat y lo Cenobi la Cort del Veguer de Girona y Sotsveguer de Besalú (4 de Febrer de 1253) (2), lo que val tant com dir, que la protecció real seria d' assí en avant directa, comensant en aquesta época lo pacient treball de la emancipació, per medi de la paulatina llució de certas prestacions feudals, que com las anomenadas *mals usos*, ja desde 'l sigle XIII lograren del abat Guillem (1254—1265) alguns particulars de Banyolas (3). Aquest fou un gran pas que desde l' *enfranchiment* conduhi á la complerta independència administrativa, y més posteriorment á la llibertat de la iglesia parroquial, del domini jurisdiccional dels

(1) Alsins.—*Ensaig*, pág. 86.

(2) Alsins, lloch citat, ap. III.

(3) Ibidem, pág. 91.

abats de St. Esteve; lo que no podia menys d'esser aixís, perquè ja havem insinuat que la vida municipal va encarnada ab la parroquia, com que una nasqué directament de l'altra.

Resultat d'aixó fou la necessitat d'engrandir materialment lo temple del municipi, ab relació al augment que la vila tingué en lo sigle xiii, lo que obligá al Comú de Prohoms á acudir al senyor Bisbe de Girona, Pere de Castellnou, pera lo competent permis á fi d'enderrocar la antiga iglesia de Sta. Maria, y edificar la que avuy se conserva, y que ferem objecte de detinguda visita.

Lo curiós document que á dita concessió fa referencia, (1) dona entendre que la iglesia del sigle ix, per sa particular construcció, no permetia que en ella s'hi acomodés fàcilment lo poble fidel, tenint l'intent los piadosos banyolins de construirne una altra de nova més ampla, alta y llarga, ab varis altars dotada; lo que cumplidament féren, ab la aprobació de la Sede romana, que examiná lo plan de la iglesia en projecte, tenintse bona part d'ella feta á últims de dita xiii^a centuria y termenada en lo any 1333.

Pensávam, donchs, trobar en la iglesia parroquial de Banyolas una interessant construcció del bon temps del goticisme, y si bé nostra presumpció no quedá del tot defraudada, just es consignar que 'ls aditaments posteriors y certas restauracions portadas á terme en épocas ignoran-

(1) Ap. núm. VII del *Ensalg.*—Es del any 1270.

tíssimas del bon gust y desconeixedoras de la historia de l' art, han privat á dita iglesia de bona part de sa gentilessa originaria.

Malgrat, aixó, molt nos cridá l' esment l' ábside, d' ayrosas proporcions, elegancia de ratllas y de conjunt artísticament s' obri; los contraforts més semblan apropiats adornos pera que hi jugui la llum, que no pas uns membres de refors, com ab acertat criteri nos feu observar nostre il·lustrat *cicerone*. En los murs que separan los contraforts s'hi veuhen esbelts finestrals, avuy tapats, que perforavan l' ábside en elegants vanos, y en la part superior dels prismátichs pilans en que estreban los paredons absidals, simbólicas gárgolas, que estrafán la forma humana, y bestiari fantástich completan l' artístich conjunt, digne del llapis del dibuixant.

En la plasseta dita *dels morts* s' obra l' ingrés més interessant de la iglesia, malgrat y no esser lo principal. Ab los elements d' una antiga portada á dit temple pertanyent se construí la porta que 'ns ocupa, molt digne, per cert, de ser coneguda, per quan es un bonich exemplar del gòtich en sa primera época. Aixís la descriu lo Sr. Alsius: «Ve format (l' ingrés) per tres bonicas arcadas ojivals concéntricas del més pur estil gòtich de la primera época, ocupant los ánguls entrants unas altas, primas y molt ayrosas columnas sentadas sobre senzillíssims sócols y coronadas per un lleuger capitell, quals formas amagan y cubreixen ben tallats fullatges. Á la alsaria d' aquestos en lo llis de la paret á banda y banda, se mostran unas cariátides ab llarga y crespada cabellera, que serveixen de punt d' arrancament á una cornisa triangular (*Gableta*), que corrent paralela á las arcadas del portal ve á enclourer y termenar-

lo, servint en la actualitat de natural fita que separa la part antiga del modern frontó que la corona» (1).

La porta principal, tal vegada per rahó de son emplaçament davant d'una plasseta sense sortida, no té de molt la importància artística de la esmentada, cridant en ella l'esment, tan sols, lo típic campanar de *cadireta* que la corona, y l'ull de bou que perfora 'l mur, ab pintada vidriera.

L'interior, com havem insinuat, no es avuy lo que era á primers del segle XIV, en que quedá termenat. Allavors, l'imagina l'Sr. Alsius, com formant una sola nau *ampla, alta y llarga*, com diu lo document esmentat, sense capella alguna en sos robusts murs laterals, alsantse gentilment damunt espayosa planta rectangular, tancada en son extrem oriental per un ábside eptaedrat, en cada una de quals caras hi havia obert un gran finestral de punta d'atmetlla partit per una senzilla y ayrosa columneta. Una volta molt mes ayrosa y atrevida que las fabricadas durant la época bisantina cubria, com ara, lo temple, donantli 'l mes bonich aspecte, vejentse arrancar d'unas petites motlluras en lo ters superior del mur colocadas, los archs ojivals que la sostenen y las nervositats que reforsan sas arestas, nervis que van á encrehuarse en unas robustas y ben treballadas claus, que de son centre, tant com á element de construcció com d'exornació se manifestan (2).

Moderns aditaments desfiguran sa planta primitiva, que la formava un rectángul, coronat per l'ábside de cinch ca-

(1) *Ensaig* pág. 99.

(2) *Ibidem*, pág. 98.

ras, haventse anyadit en los sigles posteriors á la única nau de que constava lo temple, duas per banda ab capelles y passadissos, y en quals voltas se volgué imitar la construcció antiga. Algunas altres reformas han anat fentse en la fàbrica, no sent la menor de totas la capa de cals ab que volgué *adornarse* 'ls murs y voltas, privant á la antiga fàbrica de la bella *patina* ab que las centurias l' havian pintada; lo que fá que per alguns s' atribueixi á la parroquial una menor antiguetat de la que realment té.

Cap obra d' art de rellevant interés, com no sia una bonica pica per aygua beneyta del Renaixement, sapiguérem veurer en la iglesia, abundanthi en sas capellas aquestos altars xurriguereschs tan comuns, ab los que 'ls *artistas* del xvii y xviii omplíren nostres temples y convents. En la nova capella de Sta. Llucia hi ha un modern retaule que imita discretament l' estil dit gòtich.

Sortirem de la iglesia parroquial, ab la gentada que n' eixia de missa, poguént admirar l' animat quadro que oferia la plasseta dels Morts, lo carrer Nou y demés afluents, plens de gom á gom, destacantse entre la fosca taca de la munió las vermellas barretinas y las típicas caputxas. Cullírem de pas, ab verdadera fruició, en las escampadas conversas, locucions y modismes propis del país, y especialment l' us del adjectiu possessiu *llur*, que creyam perdut per lo poble y guardat sols pera lo catalá literari.

Nos deturárem en la rotllana que al peu del portal formava la gent, al entorn del administrador de la capella de Sant Roch,—si mal no recordém,—que encantava cosas al crit de *quí 'n reca més?* Típica costùm, molt general en las comarcas montanyesas, que donaria motiu á mes d' un quadro de género, y ocasió sobrada pera fer arre-

plech de ditxos, refrans y mots locals ab que enriquir lo diccionari de nostra llengua.

Ab certa recansa deixavam aquell animat concurs, ab l' objecte de recórrer la vila, que per ser dia de festa y de festa anyal,—la Pascua,—se presentava tota endiumenjada.

Los estrets carrers, recort dels de la Edat mitjana, no 's presentavan tan solitaris com en los dias en que no 's celebra mercat ni son de guardar, sino que bona cosa de rotllets de pagesos, parlant de la vinenta cullita, ó dels mals temps que corren, ó de la pedregada, ó de mil altres cosas, feyan fins dificultós lo trànsit, cridantlos llur esment al véurernos badar á nosaltres davant de preciosas finestretas de llinda conopial, ó dels sumptuosos finestrals partits per xamosas columnetas, com nos feya observar nostre erudit guía Sr. Alsius, ó d' altres interessats fragments, que escampats arreu en rónegas casas, nos parlavan de la importancia que durant los sigles XIII, XIV y XV tingué la vila, únichs restos de construccions civils que s' han salvat del general naufragi que han sofert en nostre temps aqueixa lley de construccions, tan interessants pera la historia de l' art com las mes preuhadas obras de la arquitectura relligiosa. Nos condoliam davant d' aquells, molts d' ells, maltractats fragments, de la gran incuria, ajernada de la mes supina ignorancia, que regna per tot arren y fins entre certas gents que sembla deurian tenir una major ilustració que la que demostran sos actes. Si las necessitats ó la conveniencia, obligan á fer desapareixer los vells casals, ¿quín mal hi farian á las construccions,—sempre híbridas, sense caràcter, ni ab lo mes petit índici de bon gust,—que á aquéllas substitueixen, que s' hi adaptessin con-

venientment disposats, certs fragments, com son ingressos, finestrals, etc., que eran lo mellor adorno de las obras que s' endorrocen?

Seguint avall del carrer Nou, ahont s' hi notan encara algunas de las finestras aludidas, anàrem á la espayosa plassa Major, ó del Mercat, ahont nos trobàrem en lo siti sens dupte mes caracteristich de la vila. Tota élla es porticada, quals pòrtichs son formats per archs apuntats, de diferents alsadas y molts reforsats per rampeus. Las casas que hi miran presentan la major varietat de ratllas, produidas per las irregularitats de llurs alsadas y la ausencia de simetria en los vanos; y l' efecte seria del tot complet si las *habilitats* d' emblanquinadors y *pintors* de parets no 's fessin tan visibles. Ab tot y aixó nos fou molt agradable dita plassa, y mes encara per la gran animació y bullici que hi regnava, per rahò del mercat que hi sol haverhi totes las festas. Las restalleras de verdura y las paradas de virám, per una banda, las estesas de roba y pisa per altra, las veus dels firatayres y la enrohonadissa de la gent, alsan un borboll agradable, ab qual burgit s' hi confon lo dringar dels picarols y cascabells dels impacients animals de carga, fermats en las anellas dels archs, ó lo campaneig de las cavalleries dels carros, tot barrejantse y confonentse, no donant un punt de repós ni á la vista, que apenas pot capir tanta colorayna y barreja de tons, ni al sentit que apenas pot distingir tan contrapuntats sorolls y cridória.

Res compara lo rebombori dels dias de festa ab los de mercat, que se celebran los dimecres de cada setmana, porque, á mes de lo dit, s' hi ajunta la fira de bestiar. Allavors lo quadro puja de color y d' entonacions, y sols qui

ho ha vist se pot formar idea del típic aspecte que presentan nostras ciutats y vilas de montanya, espectacle inconfundible y que sempre 's recorda ab especial agrado, per aquell que 's espectador merament passiu, y per tant que res hi pert ni hi guanya, no cabenthi lo que dihuen los castellans: *Cada cual cuenta de la feria según le va en ella.*

La celebració de firas á Banyolas data de considerable antiguetat, y pot considerarse que ellas han estat un dels principals elements que han contribuït á la importancia que sempre ha tingut la vila.

Nostre consoci Sr. Alsius en sas investigacions pera compondre son preciós *Ensaig*, trobá en l' abadiat de Guillem de Cartellá (...1226 .. 1252) que lo gran Jaume I concedí un privilegi, expedit á Caldas de Malavella á 21 de Juriol de 1243, pera poguer la vila celebrar firas per espay de vuyt dias consecutius durant la setmana de Sant Martí, qual concessió feu á dit Abat y monastir,* ab certas prerogativas é immunitats (1); ab quals concursos de gent s' establí un importantíssim lloch de contractacions y de cambi de productes que forsosament havia de recaurer en be del comú de la Abadial població, posantla en condicions pera en temps no molt llunyá, poguer adquirir la independencia que desitjava.

Fa també esment, que lo Abat Pere (... 1253...) vengué á 29 de Setembre de 1253 als Prohoms, en representació de tots los habitants de Banyolas, lo monopoli d' explotar lo roldó, planta astringent que s' utilisa en la industria de pelayres, ab qual prerogativa alcansá aquesta molta im-

(1) Pág. 84.—*Bañolas*.—*Noticias históricas* del erudit Girbal, ap. VII, citat pel Sr. Alsius.

portancia, no menys que la de parayreria, que doná nom á Banyolas per los panyos de sas fàbricas, mereixent en 1274 ocupar un article especial en un reglament de corredors, segons ho consigna Campmany en sa importantíssima obra *Comercio de Barcelona* (1).

Fácil es compendrer ab las indicacions precedents que lo municipi banyolí, que brotá pot dirse á racés de la iglesia de Sta. María dels Turers, se trobava en lo sigle XIII en estat prou floreixent pera formar una entitat respectable, y poguer los mers prohoms de la vila revestirse ja de la autoritat d' *honorable consellers* de la Universitat; lo que tingué complert efecte, en virtut de la sentència arbitral celebrada per lo Monastir y lo municipi, de data 20 d'Abril de 1303 (2), verdadera Carta municipal, per la que s'estatuí que 'ls interessos comunals de la vila quedessin confiats á la administració de *quatre jurats y deu consellers*, ab la organisació y prerogativas que de dit document se desprenen. Aqueixa entitat verdaderament democrática, en lo bon sentit de la paraula, doná dias de positiu esplendor á la Abadial vila, conduintla per los camins del verdader progrés y avansament; y encara que del context de dita sentència 's vehuen las grans atribucions que cobrava lo Comú, empero, ellas respectavan los drets y honors que per tants títols corresponian al Cenobi, no disminuint en res la veneració y respecte que 's devia á sos il·lustres abats. Es dir, se creá una nova y poderosa autoritat no antitética á la antigua, (lo Cenóbi senyorial) sino amiga y respectuosa ab ella, com era de lley y equitat. ¡Quán tenen

(1) Ap. I de l'obra esmentada.

(2) Ap. I de l'obra esmentada.

que apéndrer los flamants *reformistas*, d' aquells temps es-
túpidaament calificats de *ignorantisme*!

¡Quín quadro mes bell seria 'l que oferí lo monastir de St. Esteve en la diada del 22 d' Abril de 1303! Convocat lo poble de Banyolas en lo senyorial Cenóbi á la veu de son ilustre abat Vallespirans, confosos sots las venerandas voltas del románich monument, tots los estaments de la vila, com los fills en llur casa payral; un per un foren lle-
gits los capitols de la sentència que feya lliure á la pobla-
ció del *teocrátich Senyor*, y la més cabal sanció popular ratificá la honrosa convenció segellada per la gratitut y benehida per la justicia. ¡Qui tingués ploma prou destre pera pintar tan hermós espectacle! Y lo fet es, que aquei-
xa Carta de las llibertats y franquesas de la vida no s' ob-
tingué mercés á violents avalots ni á perturbaciós de la pau y tranquilitat públicas, no; sino de la manera pròpia y corresponent de qui la otorgava y á quins se donava, y per consegüent, com á filla de las condicions naturals de la vila, aquella *constitució* genuinament *popular*, visqué llargas centúrias, y viuria encara, ab las reformas que las necessi-
tats dels temps, ben justificadas, obligat li haurian, si no ha-
gués estat suplantada per altres que l' *uniformisme* foraster nos imposa á cada moment ab una varietat inconcebible.

Curiós per demés es lo dato que apunta nostre erudit consoci Sr. Alsius referent als termes de la vila en l' any 1326, fixats ab motiu de certas intrusions que 'l sots-
veguer de Besalú feu en dit temps en lo territori balneo-
lense, en dany dels drets jurisdiccionalis de son Cenóbi y de sa Universitat. Diu: (1) «Segons los datos que sobre 'l

(1) Dita obra, pág. 191.

»particular m' ha ofert lo Sr. Girbal, se veu que 'l terme
»municipal de Banyolas quedà fixat á las horas á poca di-
»ferencia de la meteixa manera que avuy dia, es á dir,
»confonentse al Orient ab lo torrent de Vall-llobera fins á
»trobar lo Regumbert, qual corrent seguia igualment fins
»al indret de la Canova de Puigpalter; ahont doblava en
»busca del poble de Mata passant prop de la casona de
»'N Vilardell per baixar á la ribera dreta del Terri al S. del
»mas Riera. Formava 'l límit meridional la linea que arran-
»cant d' est riu, quasi de dret se dirigia á la Formiga, se-
»guint en part lo caminet que desde 'l mas Frigola va al
»dit vehinat; mentres que á l' orient lo constituia, com en
»la actualitat, la antigua carretera de Olot, ab la diferencia,
»que aixis com ara sols arriba lo terme municipal un poch
»mes enllá de la Font-pudosa, á las horas se remontava
»per dita carretera fins mes amunt de las capoladas rocas
»de las Tunas, passadas las quals se dirigia al estany, ahont
»devia finir lo terme occidental. Al Septentrió, antiguam-
»ment com en lo modern, passava 'l límit municipal de
»Banyolas tocant ab los de Usall y Fontcuberta, es á dir:
»per sobre del estanyol de la Cadavall (antiguament ano-
»menat *de Cutzach*,) pujant la immediata costa, atravessant
»després lo pla de la Bruguera fins á conseguir las terras
»del mas Mitjavila de la Farrés, que envers l' Orient gran-
»tros seguia; vinguent á parar mes enllá en lo pont de
»*Melianta* sobre la carretera de dit vehinat de la Farrés,
»fins que per últim anava á trovar lo camí que desde Ba-
»nyolas se dirigeix á Fontcuberta, ab lo qual se encrehua-
»va lo nostre terme en terras del mas, llavors anomenat
»*Ponset de Rexach*, situat sobre 'l torrent de Vall-llobera.»

Ab tan considerable territori; per la importancia que 'l

egregi monastir li donava, per sa floreixent industria y per sa molta població (1), en lo sigle xiv, no es molt que la vila de Banyolas meresqués los títols de *noble é insigne*, com se la anomena en las Corts de Montblanch del 27 d'Agost de 1334 (2), en las que degué coneixer lo Sr. Rey las grans qüestions ab que la Universitat pledejava al Cenóbi los drets jurisdiccionalis que aquést tenia, acabant per obtenir la vila per complert tota la alta y baixa jurisdicció, lo mer y mitx imperi, comprantho, pot dirse, á pes d'or, als reys de Aragó; de lo que resulta que la població aná *ennoblintse* cada dia mes, reduint la calitat *baronial* del Cenóbi quasi á sa última expressió.

Si lo monastir estava rodejat del nobiliari cinturó de murallas y torricons á faysó de castell feudal, indicant la residencia del senyor de la vila (3), aquesta també volgué despullarse un tant de son humil trajo de burgesia, y obtingué de Pere IV un diploma dirigit á la *notable é insigne vila*, en 1372, autorisant als jurats pera imposar certs arbitres sobre determinats articles de consum, qual producte devia invertir-se en la construcció de las murallas y fossos que circuian á Banyolas (4).

Debades cercárem en nostre passeig per la vila aquells restos que 'ns parlessin del poderio de la població en los sigles mitjans. Al creixer aquesta en nostres temps saltá lo cercle de pedra que la encongia, y de sos carreus bastí casas y mes casas, y ab los marlets, mataçans y lladrone-

(1) 250 fochs, segons lo Cens de Pere IV. Bofarull: *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, tom. XII, contava allavors la vila.

(2) Alsius, lloch citat, pág. 222.

(3) Ni rastre, pot dirse, que queda avuy d'aqueixas construccions militars.

(4) Alsius, lloch citat, pág. 196.

ras feu los fonaments de la novella y aixerida vila actual, filla y successora de la que 'n digueren *nova* en lo engrandiment que experimentà la població després del sigle XIII, reduhida abans d'aquét al entorn del monastir y de la parroquial.

Mes no 's deu atribuir solament á la mania destructora dels nostres dias la desaparició dels murs y torras de Banyolas. Diferentas vegadas degué sofrir la vila las depredacions de tantas guerras com han degut passar las poblacions de nostra Catalunya y en especial del Ampurdá y del Gironés, fins poguerse afirmar, que després de las que vegéren per la gloriosa causa de la reconquista, succehiren las ocasionadas per los turbolents comtes ampuaritans contra 'ls soberans de la casa de Barcelona y contra 'ls prelats gerundenses; després d'ellas las promogudas per la casa Francesa, especialment per Felip I' Atrexit, y com á mes sagnantas las civils, que tan memorable feren lo trist regnat de Joan II, en qual época nostra vila sofri diferents sitis, y en lo cruelíssim del 22 de Juny de 1467, en que «gran part de la muralla y també de la vila fou enderrocada per la artilleria enemiga... assaltada y entregada al pillatge la població (1).»

Desde aquet punt soná la hora d'anar desapareixent, podem dir, pedra per pedra, la corona mural del noble monastir y de la ilustre vila, y ab l'enderrocament d'aquell signe de senyorial poderio, aná perdentse també tot lo que de característich pogués tenir la població com á nascuda en la edat mitjana; de tal manera, que si no fós per alguna que altre casa que conserva en sos vanos lo

(1) Alsius, *Ensaig*, pág. 263.

gentil ajimés y l' adovellat ingrés, se podria pendrer á la enjovenida Banyolas com una de tantas poblacions sense passat, sense tradicions y sense recorts.

Avuy Banyolas es una de las vilas mes agradables de lo ques' en diu provincia de Girona, ocupant sa part mes céntrica, y situada quasi al comens de la muntuosa demarcació coneguda por la *Montanya*, y á uns 175 metres sobre 'l nivell del mar. Pot atribuirseli certa categoria de *capitalitat* dintre de la comarca que té per fitas de N. O. á S. E. las serras de Camós, per E. las de Pujals y Tomet (Medinyà) y al N. las de Porqueras.

Sa major llargada de E. á O. es d' unas quatre horas y la mitat d' amplaria. Mes la comarca ó rodalia, que pren per centre de la vida comercial á Banyolas, es molt més extensa, y quasi bé pot dirse que 's confon dintre del quadrilater que determinan, al E. la carretera de Fransa, al O. la montanya de Rocacorva, al N. lo riu Fluvià y al S. lo Ter.

Lo plá ó Vall de Bañolas està naturalment format per la conca hidrográfica del estany, la que comensa en di.a vila y segueix lo curs del riu Terri, que deu son origen á dit llach. En la ribera d' aquest petit riu se troban, á més de la indicada població, los pobles de Mata, Bnrgonyá, Cornellá, Sors, Santa Llogaya, Rabós del Terri y St. Andreu del Terri. Forma també part de dita conca lo lloch de Porqueras, situada, com se dirá, en la ríbera de ponent del estany.

Al Terri van á confluir las rieras de Matamós, Garrumbert, Comanell y Revardit, aquesta última, la major de totas éllas, y juntas desembocan en lo Ter entre Medinyà y St. Juliá de Ramis.

Dintre de qual reclós, hi ha un nombre considerable de pobles (1) y pagesias, quals habitants se dedican en sa major part á la agricultura.

La població de la vila es d' unas 5,000 animas, xifra que sumada ab lo contingent que donan los esmentats pobles (2) se nota que la comarca banyolina no es pas de las menys pobladas de la provincia de Girona.

Los quefers agricolas ocupan bona cosa de brassos, ja que tan propies lo pais pera tota lley de conreus, no menys que pel pastoratge. Vinyars, boscos y oliverars vesteixen las serras y comallars, mentres las valls y planas se las veu pintadas per diferents cultius; ara es lo blat que rossola pel Maig y Juny, ara es lo cánem que ab atapahida planta vesteix los camps y ayguamolls; ara es lo fajol que com nevada primerenca exten sos llensols fins la tardor; ara son los fruyterars que en la primavera y l' estiu embauman ab sa flayre la soleyada atmósfera; ara, en fi, son las hortas, que ab rectangulars padassos de diferentas verdors, alfombran los regadius y 'ls plans; y en mitj de tanta ufaná, realsada per l' arbrat boscal, fan bó de veurer en los pradells escampats arreu los banyagayres bous, de rojench pelatge; pastorant lliurement y ab pacífica companyia ab los moltons y xays vestits de flonja llana.

Si la agricultura, donchs, es una de las principals fonts de riquesa de la comarca banyolina, no es menys considerable la industria, si bé sofrint la invencible competencia dels grans centres productors y la falta de tota protecció per part dels governs. Malgrat aixó, dintre y fora de la

(1) Lo Sr. Aisius en son *Ensaig* ne fà esment á una trentena.

(2) Vegis lo Cens oficial del 1877.

vila se sostenen alguns molins y fàbricas de paper, fari-
neras, de xocolate, pulverisació del guix; y com á recort de
las antiguas manufacturas, que tanta importancia li dona-
ren en la edat mitjana, conta encara la vila regular fabri-
cació de teixits de llana, cotó y fil, que donan bon nom á
Banyolas en los mercats catalans. L' any 1846 contava ab
onse fàbricas de filats de cotó y nou de teixits (1).

A las bonas condicions topogràficas de Banyolas y al
bonich aspecte de la població, deu ajuntarshi lo ser un dels
punts mes concorreguts en la estació calurosa, á causa de
las ayguas sulfurosas fredas que á poca distancia de la vila
brollan abundantment. Com á estació de banys deuría
contar ab bonas fondas y posadas, mes las pocas que hi
han no están pas á la altura de las exigencias del modern
confort. Mes ben provista se troba la vila de cafés, posats
ab relatiu luxu; las fondas principals son las de Flora y
St. Antoni; y de posadas y hostals n' hi ha un nombre
considerable.

Ja s' ha indicat que Banyolas conta ab un verdader ele-
ment de riquesa, pobrement explotat, que consisteix en
sas ayguas medicinals, ricas en sulfats de cals y de magne-
sia, y qual base principal la constitueix lo *sulfuro cálcich*,
venint la abundancia d' aquellas representada per la no-
table xifra, que ha donat l' aforament de las meteixas,
practicat per lo Sr. Alsius en diferentas ocasións, ó sia
d' uns 336,000 litres diaris, en temps de grans plujas. L'
establiment que aprop de la *Font-pudosa* (2) s' alsa es

(1) Madoz, *Diccionario Geográfico*.

(2) Aquet nom es degut á la pudó de l' aygua produida per l' ácid sulfidrich
que pren al passar per las capas de turba de prop l' estany.

ben poch important y deixa molt que desitjar en tot alló de que abundan los edificis destinats á igual servey en l' extranger. Sa situació al peu del estany, á curta distancia de la vila, y gosant d' un panorama deliciós de plans y montanyas, sembla que hauria d' excitar á bastirhi en tan triat punt una bona casa de banys, esbarjosa, bonica, voltada de jardins y llochs agradables pels banyistas, ja que á semblans obras convida lo marvellós estany y sas hermosas riberas y encontorns; mes res de tot aixó hi há; si no fós que la meteixa naturalesa ha fet hermós aquell siti, desapercebut passaria que per aquell indret hi hagués un *establiment*, tan poca es la importancia ab que se l' ha revestit.

Repetidas vegadas exclamávam: ¡si aixó ho tinguessin los extranjerers, quín punt mes deliciós ne farien!

Malgrat aixó, hi han en la vila alguns llochs de esbarjo, com son lo *Cassino del Porvenir*, lo Foment, y la Academia de la *Juventut Católica*, centres d' instrucció y de passatemps. Conta Banyolas ab duas escoles municipals pera noys concorregudas d' uns 300 deixeples; lo Colegi de Sant Lluís, ab uns 400 entre párvuls, superior y mercantil y varis estudis particulars. Pera noyas hi ha una escola municipal concorreguda d' unas 50 noyas, tres convents de Monjas ab unas 300 educandas y altres costuras de poca importancia (1).

Al cayent de la tarde, després de la visita que 's feu al Cassino esmentat ahont forem finament atesos per los senyors sócis, nos dirigirem á visitar lo preciós llach que al Nort de la vila 's troba.

(1) Aquestos datos los devém á la amable complacencia del Sr. Alsius.

L' hora no podia ser mes escayenta, ni 'l día mes apropiat, pera semblant visita. La atmosfera plujosa donava á l' ample firmament un to opali de melangiosa entonació, que 's reflexava en las ayguas del llach. Las boyras de pluja, ajegudas peresosament en las valls, vestían las montanyas y puigs que limitan l' estany y sas hermosas perspectivas; á lo qual s' hi ajuntava un ayre fresch y humit, per rahó del estat atmosfèrich, que contribuía á donar al conjunt del bellissim quadro, que á nostra contemplació s' esplayá, cert aspecte dels paysatges del Nort, que 'ns descriuhen los viatjers.

La calma mes gran regnava per tot arreu, semblant com si la naturalesa restés adormida en brassos del en-sopiment, y ni 'l mes petit remor interrompia la sópita quietut que 'ns rodejava. Tenía quelcom de misteriosa aquella tarde y com feta á posta pera reviurer vellas rondallas y fantásticas tradicions vinculadas en lo lloch en que 'ns trobavam. En dias com aqueixos esculliria, sens dupte, l' espantable drach de llargas alas y urpas, que ab son alé verinós enmatzinava las ayguas del estany, pera devorar famolench als qui s' esqueyan, per mala sort, en los envoltants del llach malehit; y en horas semblants, precursoras de la mes bruna nit, se congriarian las alojas y encantadas del estany pera llurs sortilegis...

Nostra imaginació 's representava vivents las pahorosas narracions populars davant del original espectacle que aná desplegantse á mesura que l' hora baixa avansava pausadament cap á la nit; perquè, de sopte, lo cel, l' estany y la espessa boyra que enbolcallava los montanyams que enclohuen la comarca 's pintáren tot d' una d' vermellencas entonacions del mes fantástich efecte.

De la fosca nuvolada que anava cubrint l'espai nos semblava havia d'apareixe, ben tost lo *drach del negre abisme*.

«que devorava ninas é infantons
 »y, arreu, los cavallers que ab éll lluytaren,
 »Ab sos cavalls, ses armes y penons (1).»

«Tal com se presenta nostre poétich llach, diu lo senyor Alsius, forma un gran ovol, quelcom irregular, modificat en sa part central per dos caps que determinan un petit estret, qual amplada aproximada es d'uns 300 metres. Sa major longitud vá de N. á S. y mideix 2,200 metres aproximadament, contant sols uns 600 metres en sentit transversal, á partir del punt ahont comensa lo petit rech dit de Guémol, fins la oposada vora, ahont s'aixeca la antiga iglesia bisantina de Porqueras, medint uns 8 kilómetres de perímetre, seguint sols en globo la curvatura de sas riberas. La profunditat mitja de sas ayguas, deduida de la metódica determinació d'un centenar de sondeijs, seguint la longitud y amplada del llach, puja á 22 metres, arrivant en molts punts máximas de 50 á 60 metres (2).»

Vé tancat per turonets de suaus siluetas, alsantse darrera d'ellas las soperbas montanyas, mes amunt esmentadas, que s'allunyan magestuosament fins enllá del Canigó, formant com un soperb anfiteatre d'esgrahonadas serras, pintadas de variadissims tons, desde 'l blanch-cendrós al vert embellutat, que 's confon ab los tapissos ab

(1) Verdaguer.—Canigó, Cant XII.

(2) *Revista de Girona*.—Tomo II.—*Estudios geológicos sobre la region central de la provincia de Gerona*, pág. 351 y *Renacimiento*, any 1, págs. 93, 102 y 115.

que la Naturalesa enjoya la planuria en que s'assenta la vila de Banyolas.

Del estany n'ixen cinch rechs quals ayguas s'aprofitan pera regar las conresadas terras de la comarca, venint á aumentar la corrent del Ser, affluent del Fluviá.

No menys curiosos que 'l grandió llach, son los estanys á éll propers, si bé de mes reduidas proporcions, no desprovistos de cert pintoresch efecte, á causa de la vegetació que 'ls volta, donant punts de vista verdaderament dignes del quadro ó de la aquarela (1).

En totas direccions creuhárem una bella estona l'hermós llach, embarcats en una canoa que amablement posáren á nostra disposició los Srs. Perpinyá, per lo que 'sferen dignes de nostre reconeixement. Sobre tota ponderació fou agradable la passejada, donchs molt hi contribuí la erudita conversació del Sr. Alsius referent al estany y á sas tradiccions.

Ja no entorboleix lo poétich llach *feréstech, monstruós y deforme* drach que

... de sa cua ab lo remás enorme
á la vila sas ones rebatia (2),

perque:

«Lo monjo Sant Emeri
dels orfanets y viudes á las veus
deixá son asceteri
y 'l monstre esgarrifós caygué á sos peus (3).»

(1) Vegis sa descripció en la Revista citada, tomo II, pág. 357.

(2) Verdaguer, Poema citat.

(3) Verdaguer: Poema citat.—Aquesta tradició, lo Sr. Alsius en son *Ensaig*, pág. 41 y següents, la personifica en lo Abat Mercoral (822. .) qui desde'l desert ahont aná á fer penitencia, passá á comanar las tropas de Carlemag-

La maravella de la naturalesa á que 'ns referim, no menys que la exuberant vegetació que la volta, nos feyan recordar quàn admirable seria la encontrada que fem objecte d' aquest treball, en las llunyanas edats geològicas y en especial en la coneguda per terciaria numulítica, á qual temps se dehuen atribuir las formacions que constitueixen lo territori recorregut desde nostra sortida de Girona, enriquit ab las despallas de totas las épocas geològicas que precediren á la abans esmentada. Un clima uniforme y benigne, diu lo sabi geólech D. Pere Alsius en sos interessants *Estudios geológicos sobre la región central de la provincia de Gerona* (1), feu que ab una precocitat sense igual cobrís son sol assats productiu una vegetació exuberant y rica, calificada pel mateix de Eden y de Paradís d' encantaments. En aquesta regió hi troba lo geólech las areniscas, las calissas numulíticas, argilosa y pizarrosa (*calcita*), y especialment en lo sol margós de Banyolas lo guix, que es abundantíssim en lo territori de Serinyá, Besalú y en lo de Banyolas. En lo pis de las calissas argilosas d' aquesta última vila hi estudiá lo Sr. Alsius una formació margo conxífera, fenthi observar además la existencia de la *Limonita*, ó sia l' óxit de ferro hidratat.

Ja s' ha dit mes amunt que lo que mes caracteriza la co-

no, contra 'ls moros, perque dit monarca fou avisat per divina revelació que sos exercits serian invencibles marxant en companyia del virtuós Emeri; y en efecte, per intercessió d' aquét los alarbs abandonáren Carcassona, com lo grá foragitarlos de la encontrada de Banyolas. Mes aquesta 's trobava afligida per la ferocitat del drach del estany, al qui en va batiren los capdills de Carles y fins lo meteix rey també debades hi lluytá, vencentlo únicament ab las armas de la virtut lo gloriós Emeri. Agrehits los banyolins fundaren prop l' estany lo monastir, que dotá llargament l' Emperador.

(1) *Revista de Gerona*, tomo III, pág. 103; y any II, pág. 156, 248 y 348

marca que visitàrem son las formacions diluvials, á las que 's deu l' estat floreixent de la agricultura y l' ufanós aspecte dels conreus y del arbrat. A aquella época se deuen atribuir los carreus erràtics, que arreu se troban trasportats, Deu sap d' ahont, que donan testimoni á la ciencia del horrorós cataclisme que ab senzillés sublim nos conta la Biblia. A mes de las rocas esmentadas nos feu avinent lo Sr. Alsius que 'l Travertino (calissa lacustre) abunda bastant en la part de territorri que desde Banyolas va á la montanya de Ntra. Sra. del Mont, formant banchs de verdadera importancia, y finalment, citá la toba calissa, la turba y las argilas com rocas que forman gran part del sol banyolí y sa comarca, que en sa part mes superficial conté considerables jaciments de aluvió quaternari.

Especial esment mereixeren, com á molt característiques en la formació últimament esmentada, los turons y serradets que s' alsan ben propers á la vila, que ab gráfica y exacta frase califica lo Sr. Alsius (1) de colossals fitas que recordan lo pas de la mes devastadora de las inundacions, —lo Diluvi,—las que en sa part mes superior portan encara recoberta sa superficie per capas del fertilisant llot diluvial (Lem ó Loess) profitosíssimas per los conreus agrícolas.

Al entorn del estany actual, nos feu notar lo Sr. Alsius una moderna formació de *turba*, produhida per las plantas aquáticas que en los pantanos que rodejavan aquell hi

(1) *Estudios geológicos de la región central de la provincia de Gerona*, Revista citada, any II, pág. 156, 248 y 348.

creixian, quals plantas, al amassarse ab lo llot, han degut formar la roca combustible esmentada. Damunt d' ella s' hi sobreposan terras arrastradas per las corrents, capas de *detritus* margosos, de to cendrós, ab vestigis vegetals dessota y finalment una grava també margosa. Per últim, nos indicá nostre sabi delegat, que en lo pla de la vall de Banyolas s' hi veu la tosca calsinal moderna disposada en capas ó estrats que alternan ab altres de fanch argilós, limitat per sa part inferior pel terreno quaternari; senyal infalible de que lo dit plá estava cobert per las ayguas formant un extens llach del que n' es mostra avuy l' estany. Prop d' ell y ahont hi falta lo terreno quaternari se n' hi troba de la época terciaria, caracterisat per las calissas (1).

Bellíssima donchs deuria esser en las llunyanas épocas terciaria y quaternaria, l' aspecte que presentaria lo grandíós llach, de lo que en nostre época moderna havia de ser la plana y vila que 'ns ocupa. De las ayguas en dit lloch embassadas surarían verdas illas confonent sos tons y colors ab los de la vegetació frondosíssima que guarniria las riberas del estany. Una conmoció geològica feu aixugar aquet en la extensió de sa actual planuria, mes com á mostra de sa existencia, condolguda, tal volta, la Naturalesa de que desapareixés del tot aquell hermós espill del cel, feu naixer l' estany que avuy admirem, digne successor del primitiu.

Saltats en terra nos dirigirem á visitar altra maravella de la naturalesa, poetisada per la imaginació popular. Nos referim á las *astunas*, que á la part Oest del estany se troban. Son nom, conservat desde remotíssimas edats, espli-

(1) Alsius,—lloch citat.

ca lo fenòmen geològich á que obeheixen, ja que segons Humboldt (1) deriva de la arrel euskara *asta*, *aitza* y *acha* que significa *pes* ó *roca*, es dir, *roca* partida per una *pressió* enorme, ja que no altre cosa revelan aquelles fondas esquerdas ó fenents que arreu s' observan. Un fort terratrémol, ó la causa que determiná lo dessecament del primitiu llach, produhi tal vegada lo fenòmen que 'ns ocupa, que per ferlo mes interessant l' hermozejá la naturalesa ab frondosa vejetació á son entorn.

Verdader lloch d' encantament, la tradició hi senyala la entrada dels subterranis palaus de las alojias del estany que en sas verdas profunditats hi fan estada. En las calladas horas de la nit, fantásticas lluminarias aclareixen aquells indrets, ohintse esglayadoras remors, confosas ab lo trincar de copas y plats y barrejantshi notas perdudas de música senglotant. Los estrépits selvatjes de la mes horrible disbauxa, ben tost ofegan los cántichs y remors...

Debadas intentarà 'l mortal sorprendrer los festins de las encantadas, porque ab las apretadas mallas d' una xarxa imperceptible tancan la entrada de las *astunas* (2).

«De las Estunes al fons
la teixian quatre alojies,
llur taler es de cristall,
de vori la llensadora... (3)»

Certament, quelcom de misteriós té aquell lloch. Selvatge vejetació creix desordenada per tot arreu entre las escampadas rocassas, guarnidas de garlandas d' heura y

(1) *Los primitivos habitantes de España*; traducció per Ortega y Frias.

(2) Pella, — *Historia del Ampurdán*, citant á Maspons y Labrós en sas costums del Vallés.

(3) Verdaguer, Poema Canigó.

verdissa, que son com lo vestibul del palau de las gojas, preparant la entrada d' aquellas galerías estretas y tortuosas, de capritxosas bifurcacions y direccions laberínticas, y que sols en part es dable visitar á la humana curiositat; per quan los carrerons que en las entranyas de la terra allí's forman ben tost se clohuen en impenetrables esquerdas.

En aquest raríssim fenómen geològich, hi queda tal volta perpetuat lo cataclisme que motivaren en remotas centurias los avuy apagats volcans d' Olot, Sta. Pau, Castellfollit y demés de la regió que 'ns ocupa.

A tantas bellasas naturals aplegadas en l' entorn de Banyolas, no de menys n' hi troba la investigació artístico-arqueològica; sent, tal volta, superior á totes, la preciosa iglesia de SANTA MARÍA DE PORQUERAS.

Situada á la part de Ponent del estany, á l' altre banda de Banyolas, destaca sa bella silueta dalt d' un turonet, que banya sos peus en las puras ayguas del llach, en qual brunyit espill enmiralla sa gentilesa la románich temple, verdadera perla artística de la encontrada. Aprop seu la naturalesa hi ha guarnit un jardí, puix tal semblan los pradells encatifats de floretas que per aquell indret s' extenen fins besar la verda muralla de canyas, bogas, jonchs y altres plantas aquáticas que festonejan la brodada ribera. En lloch se troba un conjunt tan deliciós y ab mes amor lligats la bellesa espontánea y l' art.

No es estrany, donchs, que en tan deliciós siti s' hi alsés en la antiguetat romana alguna sumptuosa *villa*, com ho revelan las diferents troballas arqueològicas que en

aquell punt han sigut fetas, consistentes en monedas autónomas d' Ampúrias, fragments de terrissaria, teularia y rajolaria romanas y altres restos d' obra cuyta que ab abundó prodigiosa's manifestan prop de la esmentada iglesia y 'l *más Castell*, indicantnos la importancia que tindria la desapareguda edificació aludida, las diferents pessas de pisa fina, allí descobertas per nostre consoci Sr. Alsius, duas molas de molí á motor de sanch, trossos de *páteras*, ánforas, etc., etc. (1); seguint la opinió de dit senyor, de que en la encontrada hi existiria una vigorosa població romana purament rústica, es dir, no constituint una ciutat, sino escampadas *villas*, «que desde llochs per demes pintoreschs, ja las platejadas ayguas del estany ó la encafitada plana dominarian (2).»

Al caurer trossejat lo colossal imperi romá, confonentse sas superbas despallas ab la avinguda dels pobles del Nort, ben segur que 'ls nous dominadors, al acceptar la esplendent civilisació romana, acullirian entre sas costums, la de viurer en los casals solars que s' havian salvat de las primeras destruccions; avenintse, per altre part, al caràcter lliure é independent dels invasors, lo morar en despoilat, ab mes contacte ab la bella naturalesa, recordantlos en certa manera son antich modo d' esser en los ombrius boscos y selvas de las regions del Septentrió. D' aquí es que no creyem gayre aventurat suposar que molts dels llochs que poblan la bella encontrada de Banyolas no recordan altre origen que 'ls casals dels magnats goths, successors de las *villas* dels patricis romans; y si 's diu en l'

(1) *Ensaig*, pág. 19 y següents.

(2) *Ibidem*, pág. 25.

any 822 (1) que *antiguament havia sigut fundada una iglésia* prop l'estany, no es atrevit suposar que 'ls goths é indígenes que habitavan la encontrada, d'aquella's servirian pera cumplir los preceptes de la Religió, lo qual, á la vegada, 'ns demostra lo que havem insinuat mes amunt, es dir, la existencia d'un núcleo de població.

Cert es que ab la vinguda dels alarbs quedá *erma* y desolada aqueixa regió, mes ho es també que á primers del sigle ix comensá á repoblarse, conforme ja s'ha dit; y de las runas de las antigas *villas* y masias ó casals nobiliaris s'alsáren los castells feudals, bressol d'ilustres nissagas y fitas de nostra reconquista é independencia. En una, donchs, de las *apreensions* que 'ls reys franchs permítian als capdills que recobraven ab la forsa de llurs armas y ab los auxilis de llurs homens alguna extensió de territori, ab lo que s'asseguravan las victorias y las conquestas, naixeria lo feudal castell de Porqueras, de qual noble senyor ja s'en parla en los antichs temps dels llegendaris *varons de la fama* (2), sent, per tant, una de las mes antigas baronías del Comtat de Besalú.

En lo sigle x posehiria lo feudo de Porqueras lo noble *Ademar*, qui, junt ab sa esposa Berone, donáren al monastir de St. Esteve de Banyolas una vinya de tres quartas de cabuda, situada en lo terme de *Porcharias*, ab motiu de la consagració y dotació del restaurat monastir en 957, segons se llegeix en l'acta de dita dedicació (3); sent, á lo que opino, successor de dit Senyor, lo cavaller

(1) Privilegi de Ludovico Pio al monastir de St. Esteve, citat mes amunt.

(2) Alsius, *Ensaig*, pag. 32.

(3) *España Sagrada*, tomo 43, ap. XX.

Aymar de Porqueras, que en lo sigle xi (1010) prengué part en los fets d'armas ocorreguts en los hermosos camps Cordobesos y portats á terme pels Comtes Ramón Borrell de Barcelona y Armengol d' Urgell, seguits per brillant estol de campeons de nostra terra aplegats sots las senyeras d' aquells magnats, de Bernat Tallaferro Comte de Besalú, Huch Vescomte de Bás y d' altres nobles senyors aixís eclesiástichs, com seglars (1).

Al entorn del senyorial castell de Porqueras, s' hí aplegaren, tant tost fou reconquistat lo territori á éll adscrit, los homens de paratge, successors, ben segur, dels antichs terratinents ó possessors de terras enfiteuticadas en los vells temps dels *dominos* romans, naixent aixís un nou poblat no lluny del que fundavan los benedictins á l' altre part del estany. Res demostra tant aquesta suposició com que en l' any 1017, Porqueras figurava com á Parroquia —entengas poble— ab casas, terras de conreu y vinyas, de quals fruyts ne cobrava 'l delme lo monastir balneolense y part d' aquellas lí corresponían en propietat, segons se despren de la confirmació que 'n feu Benet VIII en la Butlla que á favor del esmentat Cenobi espedí en l' any que s' ha expressat (2); y de qual temps data lo cementir é iglesia de St. Llorens de *Porcariis*, també propis del monastir de Banyolas, segons la butlla donada pel Papa Urbá en 1097 (3).

Presents aqueixos recorts històrichs, nos dirigírem á cercar los monuments que d' élls nos fessen irrecusable

(1) *Ensaig*, pág. 69.

(2) Marca, ap. CLXXIV col. 998.

(3) Ibid. ap. CCCXV col. 1200.

testimoni. En vá fou preguntar pel antiquíssim y fort castell de Porqueras que als 25 de Novembre de 1251 fou adquirít per l' Abat balneolense Guillem de Cartellá, per preu de 25.000 sous dobles barcelonesos, ab totas sas dependencias y jurisdiccions, de sos últims possessors Ramon Ademar y sa muller Geralda (1); puix que tan sols migradas despallas de murallas, apenas sobresurtint al peu de la maravellosa iglesia, son l' únich recort que 'n resta d' aquell rich feudo. A redós dels sagrats murs del temple jahuen, donchs, lo somni etern de la mort los últims vestigis d' un poder desaparegut en los insondables abims del temps.

Mes, compensá de sobras la pérdua d' aquella construcció militar dels primers temps de la Reconquista, la aludida iglesia que fou consagrada á 5 d' Abril de 1182, pel bisbe de Girona Ramon de Orufall ó Orusall (1179-1195) (2) qui dotá la nova iglesia dels trenta passos eclesiástichs d' immunitat (3), segons costum de la época, confirmantli la percepció dels delmes, primicias, oblacions y deixas que tenia ja fetas—lo qual indica la existencia d' iglesia mes antiga, pot ser la de St. Llorens de que s' ha parlat mes amunt—y de las que en avant se li fessen, subjectantla per fi á la Seu de Girona.

La acta de dedicació diu que la iglesia fou consagrada á honor de Deu y de Sta. María, determinant sa rodalía en aquestos termes: «Termina... ab orientali parte usque ad »Quadroch; ab occidentali parte usque ad montem de Spe-

(1) Girbal, *Noticias Históricas* de Banyolas, Alsius, *Ensaig*, pág. 84.

(2) *España Sagrada*, tomo 43, pág. 216.

(3) Alsius, *Ensaig*, pág. 79.

»culo; á meridiana parte usque ad podium de Stagello, et
 »ascendit usque ad mansum de Olivariis includens eccle-
 »siam sancti Mauricii de Calvis... et ascendit etiam usque
 »ad podium de Cote. A parte circii usque ad mansum de
 »Terrades, qui comuniter habetur cum ecclesia sancti An-
 »dree de Seriniano transiens per petram de cruce usque
 »ad mansum de Brugere, et extenditur usque ad Cutzacho,
 »et descendit per rivum de Merdaneum usque ad boscum
 »de Ravanera. Item ab occiduo usque ad prefatum mon-
 »tem de Speculo cum villari de Iserga; et descendit in fon-
 »tem de Gix tendens usque ad fossam de Campomajori, et
 »ascendit usque ad Rocham de Abeia et descendit per
 »mediam stratam usque ad cellarium de Rodeja, et incedit
 »ad in Rocham caneram. (1)» Entre las suscripciones d'
 aqueix interessant document hi figura la d' *Arnaldus Bi-*
suldunensis Archilevita, no sent menys curios en éll la ex-
 pressió de la rodalia de Porqueras, en la que s' hi pot, tal
 vegada, reconeixer lo terme jurisdiccional del castell
 en 1182.

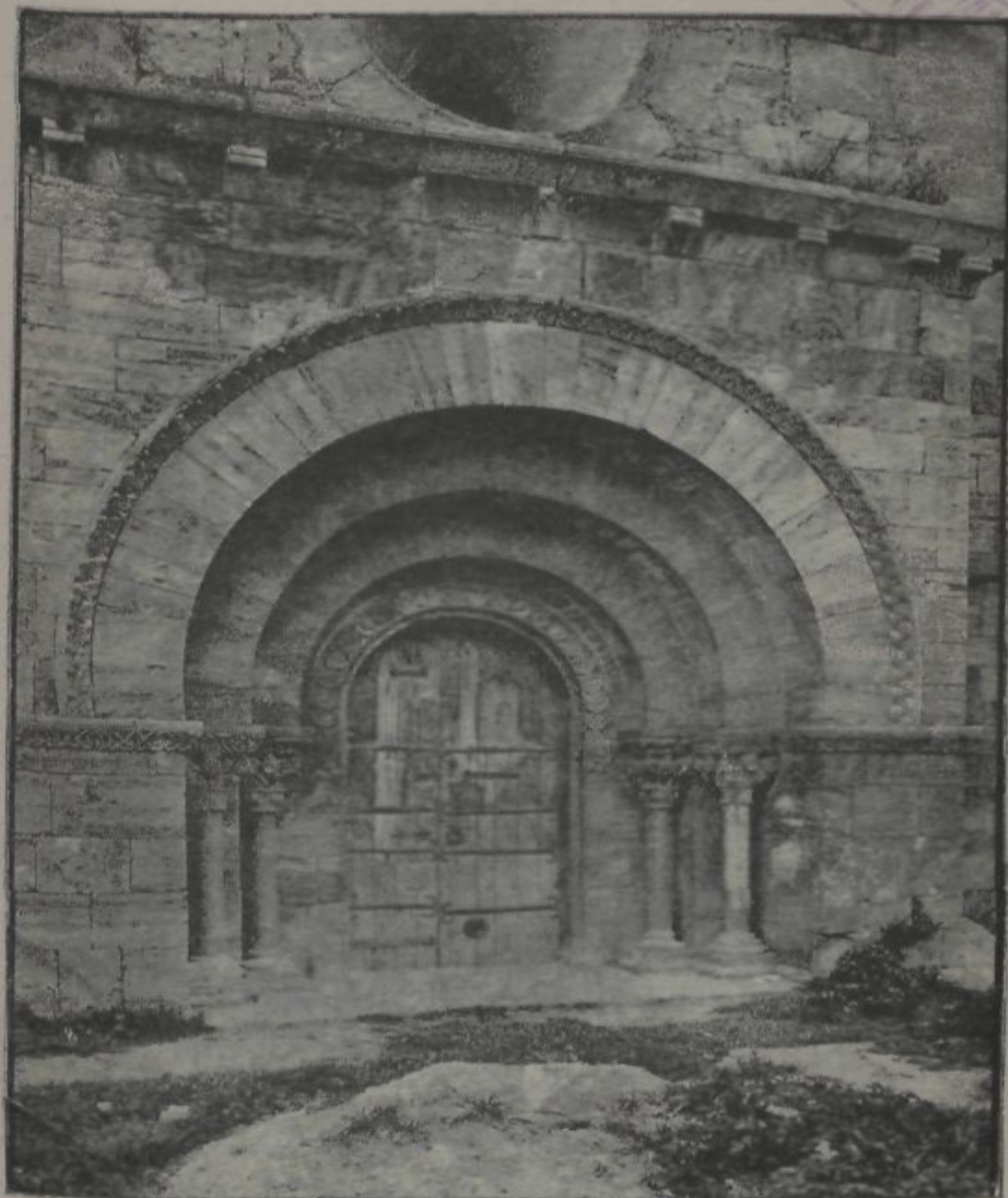
Consérvas encara la iglesia del sigle XII, exemplar no-
 tabilíssim del gust románich, y en la que, ab acertat cri-
 teri diu lo Sr. Alsius, tenen los amants del art un moni-
 ment digne d' estudi, ensemps que una bona mostra de lo
 que podian la arquitectura y la pietat cristiana en aquella
 época (2).

Major gentilesa y elegancia, dintre reduit camp, no 's
 podían reunir, ab mes art, com s' ha realísat en la porta-
 da de la iglesia de Santa María de Porqueras. Volent tal

(1) Ap. núm. 1 del *Ensaig*; y pág. 79 y 80 del mateix.

(2) Ibid. pág. 80.

PERTENECE A LA
ATENEOGRAFIA

PORQUERAS.—PORTADA DE LA IGLESIA.

Fotograbat directe d'una fotografia de D. A. Massó.

volta indicar l' expert artista que la ideá que ella, per sí sola, era una obra ab propia [existència, es á dir, no un mer accessori, mes ó menys important, de la fàbrica, formá de l' ingres un cos separat avansantlo cosa d' un metre del mur del imafrent. Dintre de la fondaria que resulta d' aquest avansament s' obren tres ayrosos archs en plena cintra, de considerable gruix, lleugerament reen-trants en son acabament, que afectan un com arch de ferradura, ab lo que 's logra la ilusió d' una major amplitut en lo vano; quals archs en degradació venen formats per estretas dovellas nuas d' adorno, puix cap certament ne neccessitan per rahó de la pulidesa ab que son treballadas y colocadas] y presentant llurs arestas vivas. Per damunt de las dovellas del arch mes exterior hi corre una pestanya de ressalt, adornada d' una finíssima cinta en siga-saga, adorno que lluny de distraurer la severitat de las arcadas, las realsa notablement. Venen aquellas sostingudas per fermes pilans [que portan embeguts en llurs intradós quatre gentils columnetas, duas per banda. Damunt hi corre una cornisa comuna á dits pilans y columnas, constituída per una cinta de palmetas finament treballadas, que segueix per sota l' arranch dels archs, entre aquestos y 'ls capitells, servintlos hi d' apropiada imposta, continuant després en la cara davansera y en las laterals del cos avansat. Los capitells son prolixament treballats, representantshi ab notable pulidesa los següents assumptos. En los que adornan las duas primeras columnas que sostenen la segona arcada, en la part superior del capitell y sota las arestas del dau, s' hi recargolan unas volutas, campejant en mitx d' ellas una flor com una rosa de tamany natural é immediatament d' aquellas hi han unas

pinyas, finament executadas, ocupant tot lo espay lliure que queda entre aquellas una ampla fulla, y per fi, damunt del collari, s' alsa un fullatge graciosament tombat en sa part superior com se feya en l' estil corinti ab las clásicas fullas d' acant. Los capitells de las columnas mes properas á la porta venen adornats per un botó florejat al mitx, y abdos costats unas grossas fullas que amagan las arestas dels tambó, acabant ab graciosas volutas; notantse en lo abach d' aquestas columnas uns animals—lleons ó gats—ab cap comú que ocupa l' ángul de la imposta, y en-tortolligantse llurs cuas. Las basas de las columnas son formadas per un plinto y tres toros; en las duas mes exteriors, y per la ática en las altres.

A posta deixaria l' artista que creá tan maravellosa portada, sense adorno las severas arcadas pera fer ressaltar millor l' ingrés propiament dit. Ayrós s' obra 'l vano constituït per las jambas damunt de las que 's desinvolta l' arcada, alleugerida per la escocia que talla sa aresta. En cada dovella hi han hermosament esculpits una vintena de medallons ab los següents assumptos. Comensant per la dreta hi ha en lo primer medalló un entrellás format per una triple baga unida en son centre comú; segueix en l' altre un ausell volant; després un botó ó nús voltat de fullatges; una creu grega ab adornos trifolis en los extrems dels brassos; una grossa fulla, que ocupa tot lo cercle del medalló y en son centre una pinya; una estrella de deu puntes; un fantástich drach; una testa posada de perfil á modo de *camafeo*; un cercol que inscriu una fulleta. Lo medalló central ó de la clau del arch, vé adornat d' un busto que tal vegada representarà al Salvador; segueix després un cercol ab fullatge, després un *camafeo*

semblant al interiorment esmentat; se repeteix l' assumpto d' una fulla inscrita dintre d' un cercol; un lleó, una alimanya fantástica, una gran rosa, un botó voltat de fullatge, un cunill y per fi un entrellás com lo primerament citat. Abdos extrems d' aqueixa artística garlanda de medallons hi han uns semicírcols, ó medallons partits, ab fulletas graciosíssimas.

Es imponderable la perfecció y pulidesa del treball, quasi miniaturat, aixís dels capitells, impostas y cenefas com dels esmentats medallons, obra que malgrat contar set centurias sembla eixida del cisell del expert escultor que la executà. Lo material que s' usá—pedra *Travertino*—molt ha contribuït, per sa finor y duresa, á la inmellorable conservació d' aquella tan notable pàgina de l' art pátri, no contribuïnt menys á son satisfactori estat l' apartament en que 's troba de las miradas dels ignorants y mal intencionats, que per desgracia tant abundan.

En las fullas de la porta hi han unas senzillas aplicacions de ferro, molt apropiadas á la elegant severitat del conjunt. Los teulons que las forman venen reforsats per unas barres que terminan en ganxos dobles á faysó de crossa.

Remata lo cos avansat, en que hi ha obert tan gentil ingrés que havem intentat descriure, ab un cornisament senzill, que agafa totas las tres caras del propi cos, sostingut per severas cartelas, colocadas ab simétrica disposició.

En extrem senzill es l' imafrent que s' alsa darrera de la galaníssima portada, presentant lo parament perforat per un ull de bou, nú de tota classe d' adorno, mes fortament abocellat; assentantse damunt del frontis la quadrada torra-campanar fredament vestida ab sos propis carreus.

Igual senzillesa revesteixen los murs laterals y ábside

d' aquesta iglesia, notantse, empero, la pulidesa de la pedra empleada en la construcció, no menys que la cuidadosa manera com s' hi troba aparellada, cridant l' esment, en lo mur que mira al NE., lo modo com están colocats aquells, es dir ab certa verticalitat, al estil genuinament bisanti.

L' interior presenta la planta rectangular perfectament orientada y es d' una sola nau, no molt espayosa, ab volta de canó. Los carreus dels groixuts murs, en que s' hi obran estretas aspitlleras, aixis com la volta, restan llastimosa-ment emblanquinats robantlos hi lo venerable efecte que produirían los centenars murs si se 'ls pogués veure lliures de tan anti artística vestidura.

Un ample y robustíssim arch toral adornat d' un baquetó fullejat, separa la nau del presbiteri; notable detall que recorda las primitivas construccions bisantinas, que en l' interior de sas basílicas s' hi alsavan verdaders archs de triomf entre las naus y 'ls ábsides. L' esmentat arch ve apoyat en duas altas columnas, ab uns grans capitells, en quals impostas s' hi vehuen toscament esculpits, en la de la dreta, una série d' àngels revestits ab folgadas vestiduras y ab llurs alas extesas; segueix la mística representació del Pare Etern benehint, després duas figuras que simbolisan Adam y Eva en lo Paradís. Lo gran capitell que corona aquesta historiada imposta vé ocupat per uns personatges sentats, de quals bocas n' ixen unas grossas fullas que abrigan per complert lo dau. En l' abach del capitell de la esquerra, s' hi representan alguns Sants que acompanyan las venerables figuras de Jesús y María. Lo capitell presenta igual assumpto que 'l abans descrit.

Interessant es donchs la representació simbólica del Vell y del Nou Testament que s' esmenta en los murs del san-

tuàri; ab qual sagrada figuració s' ha volgut recordar al poble fidel—que sota la ombrívola nau del temple de Porque-ras s' hi aplega—que la Iglesia de Cristo es lo sagrat centre ahont conflueixen en Unitat suprema las vellas promesas y las realitats divinas que brollàren al peu del Gòlgotha.

En los murs del presbiteri s' hi vehuen ressaltar unas baixas arcadas sostingudas per unas pilastras ó groixudas platabandas, que apenas ressaltan del parament, adornat aquet per cenefas de severa exornació.

Res de notable, artísticament considerat, poguerem observar en nostra curta visita à tan prehuat monument, aprofitant lo poch temps que 'ns restà de la tarde en pendrer, ajudat per nostre complacent amich Sr. Alsius, las següents midas—solament aproximadas—aixís del ingrès com del arch toral que havém referit.

Altura de la imposta dels capitells de las primeras columnetas de la fatxada, 0'23 m.; dels capitells de ditas columnas, 0'44 m.; del fust, 1'11 m.; de las basas, 0'34 m., (corresponents aquestas midas à las mencionadas columnas mes exteriors del ingrès). De las mes properas à la porta son: imposta, 0'23 m.; capitell, 0'50 m.; fust, 1'09 m.; basa, 0'20 m. Amplada de la porta propiament dita, 1'62 metres. Idem de la arcada que 's desenvolupa desde las segonas à las primeras columnas, 3'25 m. Idem de la mes exterior, 4'12 m. Idem del matxó extremer, 1'08 m. Gruixa del meteix, ó sia lo que avansa desde 'l mur del frontis, 1'08 m. Alsada de la primera arcada desde 'l comens inferior de las dovellas al pla terreno, 4'30 m. Idem de la 2.ª, 3'94 m. Idem de la 3.ª, 3'44 m.

Diàmetre dels fustes de las segonas columnetas, 0'56 m. Idem de las primeras, 0'59 m.

Las impostas del capitells del gran arch toral del presbiteri tenen, 0'28 m. d' alsada; los capitells, 0'56 m.; lo diàmetre del fust, 1'27 m., l' alsada, 2'81 m.

Aquestas midas son bastant aproximadas, no absolutament exactas, per quan no anavam provistos de suficients medis pera que 'l resultat de la medició correspongués á nostres desitjos.

Sortirem de la iglesia, y observárem lo fosso, que volta sa part posterior, en lo que lliurement hi creix espontànea la vegetació, piadós mantell ab que la naturalesa vesteix la trista nuesa de las ruinas.

Regiría la parroquia de Porqueras, á nom del monastir de Banyolas, Joan de *Porchariis* qui subscriu lo trasllat fet á las nonas d' Agost de 1262 de la acta ó escriptura de fundació del monastir de canonges regulars de St. Agustí en la iglesia de Sta. Maria d' *Olivis*, de la diócessis de Girona, sent prelat de aquèsta lo venerable Gaufred de *Mediniano* (Medinyà),—del 1196 al 1198, —qual document original es del 21 d' Octubre de 1197 (1). Fundem aquesta suposició de ser *rector* de Sta. Maria de Porqueras en dit any Joan, autor del trasllat referit, per la costum de ser eclesiàstichs, generalment, los depositaris de la fé pública en los temps mitjevals; si be es d' estranyar que en la subscripció no 's llegeix; *presbiter* ó *levita* com era d' us en las escripturas. De totas maneras la firma: *Sig † num Johannis de Porchariis qui hoc... fideliter translatavit*, com diu lo document, no 'ns sembla pas que puga indicar un simple apellido nobiliari ó patronimich.

Com s' ha dit mes amunt, lo castell y parroquia, ó sia lo

(1) Villanueva.—Viag. lit. XIII, pág. 307, ap. XLVIII y pág. 157.

lloch de Porqueras, formà part de las extesas possessions del baronial monastir de St. Esteve de Banyolas; quals Abats, seguint las costums feudals de la època, no sols obtingueren lo domini material de dit lloch, sino que procuraren adquirir lo poder jurisdiccional, sense 'l qué no 's considerava en lo temps del feudalisme complerta la dominicatura territorial.

Fa sospitar que tal vegada los prelats balneolenses s'arrogarian de fet algunas facultats á la jurisdicció pertients, la informació que ordenà fer lo Rey Alfons III per lo Veguer de Girona y Besalú sobre la régiajurisdicció en los llochs de ditas Veguerias y especialment sobre 'ls perjudicis que á la autoritat real se feyan en aquella demarcació, sobre lo coneixement de certas causas civils y criminals al rey pertanyents; y entre 'ls castells que esmenta 'l document se cita lo de Porqueras (1).

De la informació referida ordenada per lo rey Alfons resultaria, sense dupte, la necessitat d'adquirirse per part del abat de Banyolas per medi legal la jurisdicció esmentada; per quan trobem que Pere III á 11 de las kalendas de Maig de 1344: «*Vendidit* (diu la anotació del índix referit) «*Abbat de Banyoles jus ratione hostis et cavalcate....*» «*retenta tamen hoste et cavalcata sine exercitu ratione processus pacis et treugue, et jus eidem regi pertinens in JURISDICTIONE CIVILE in sexdecim hominibus et populatis in terminis castri de Porqueriis* (2).» Lo preu d'aquesta venda fou de 5000 ç . L' Abat adquisidor fou Arnau de sa Massó (1340—56) (3).

(1) Arxiu de la Corona d' Aragó.—Indicis de las Enajen. del Rl. Patrimonio.—Porqueras.

(2) Arxiu esmentat, *Ibid.*

(3) *Ensaig.*—Alsins.

Anys després de la anterior venda, l' Abat Pons de Canadal (1362 — 1369) completà los anteriors drets jurisdiccionals, ab la adquisició del mer y mixt imperi y tota altre jurisdicció y drets al rey encara pertanyents, sobre 'l castell de Porqueras y demás llochs del monastir, per venda que li feu la reyna Alianor com á mandataria del rey Pere III lo dia 5 de Juny de 1364, per lo preu de 50.000 ç , que s' augmentaren despres en 20.000 ç ; de qual quantitat firmá á poca lo Magnífich Bernat de Olzinelles tresorer del senyor rey (1).

Y per últim, relatiu á la jurisdicció sobre 'l castell de Porqueras, trobem la nota, corresponent al 16 de Novembre de 1372, de la confesió ó reconeixement que feu lo propi rey Pere III, *quod Joannes* (2) *Abbas Balneolensis de regis ipsius voluntate dimissit y relaxavit Infanti Martini Comiti Bisulduni merum et mixtum imperium et omnem jurisdictione in castro de Porqueras*, etc.; y per rahó de qual dimissió jurisdiccional se reduiren 17.500 ç d'aquells 70.000, preu de la adquisició anteriorment dita (3).

Lo rey, per una part, y 'ls vassalls per altre, anaren procurant desferse del jou feudal que sobre la comarca banyolense pesava; lo monarca pera aumentar sas régias prerogativas en tots los territoris de sa corona, y 'ls pobles pera arribar al enfranquiment que desitjavan. D'aquí es que 'l citat rey Pere III redimeix lo bovátich als homens de Banyolas, Porqueras y demás punts, logrant ab la llució d'aquest impost la important suma de 100.000 ç , que invertí lo monarca pera lograr la incorporació á sas

(1) Arxiu citat, *Ibid.*

(2) Joan de Prat (1371 á 1400).

(3) Arxiu citat, *Ibid.*

régias mans de tota la alta y baixa jurisdicció y demés drets en tots los llocs del Abadiat de Banyolas (11 de Juny de 1372); prometent lo senyor rey abfexa de 13 Juny de 1374 no tornar infeudar la jurisdicció que se incorporá (1); conforme ja s' ha vist al parlar de la vila de Banyolas.

En lo sigle XIV la parroquia de Sta. Maria de *Porchariis* corresponia en lo religiós al arcedianat de Besalú y en lo civil ó polítich al Comptat del meteix nom (2); y en lo cens que maná fer lo tantas vegadas citat monarca hi figura 'l lloch de Porqueras ab 35 fochs (3).

Avuy lo lloch de Porqueras conta ab 861 habitants de fet (4) y forma ajuntament ab Usall, Puigarnol, Mata, Miánegas y Marlant; sent los quefers agrícolas la ocupació constant de sos vehins. No forma 'l lloch un poblat unit, sino diferents masos escampats per tot lo terme, tenint al Nort lo lloch de Marlant, al Est Fontasberta, al Sud l' estany de Banyolas, al llarch de qual ribera occidental s'exten lo poble que considerem, y al O. Miánegas. Compren aquet terme uns tres quarts de Nort á Sur, constituhit per un frondosíssim plà, y unas duas horas aproximadas de Está Oest (5); vejentse cobert aquell per bellas rouredas y alsinars, ufanosos conreus y frescal vegetació.

Conta ab una escola elemental, poch concorreguda; sent la agricultura la principal industria del lloch.

Deixárem lo pacífich vehinat de Porqueras y 'ns dirigirem á trobar la carretera d'Olot, ahont nos esperava 'l ca-

(1) Arxiu citat, *Ibid.*

(2) Alsius y Pujol —*Nomenclator hist. y geogr. de Girona*.

(3) *Documents inédits de la Corona d'Aragó*.—Tomo XII, p. 110.

(4) Cens del 1877.

(5) Madoz, *Diccionario geográfico*.

rruatge que portarnos devia á fer nit á Besalú; tenint á las horas lo verdader sentiment d' havernos de despedir de nostre amich y consoci lo Sr. Alsius, que per rahó de sas ocupacions no li fou possible acompanyarnos á nostra visita á aquella antiga vila.

Ab positiva recansa nos apartárem del poétich estany, que certament semblava nos hagués á tots ullprés. ¡Quina dolsa melangia y quánta bellesa hi esmentavan á l' hora baixa en que 'ns despediam d' ell! Plujosa la tarde, quieta la atmósfera, apagats los tons de la vegetació, embolcalladas las serras per cendrosos crespons, é inmóvils las ayguas del llach, respirava tot un sentiment de tristesa tant avassallador, que no es possible explicar.

La veu del tartaner nos tragué de nostra contemplació, pujárem á la tartana, y á las 5 y 23 minuts estavam novament de marxa envers Besalú, distant de Banyolas unas duas horas, dirigitnos envers lo Nort.

La carretera de Banyolas á Besalú passa una estona prop del estany, y per rahó de ser son nivell mes baix que aquélla permet disfrutar d' una de las vistas mes bonicas que presenta. Voltat en part per la vila, sembla l' espill ab que s'enmiralla á tot' hora, com altre Narcís, prenat de sa bellesa; la delitosa plana, verdejant ab sos conreus, y la arbreda escampada arreu, no menys que 'ls turons que forman las fitas del ample quadro, son un conjunt tan atractiu com pochs n' hi hagi en nostra terra; consistint la atracció que ofereix sa vista, no per la grandiositat imponent com la d' altres llocs ben coneguts pels excursionistas, sino per certa apacible poesia que s' hi respira.

Passarem entre 'ls kils. 15 y 16 al entorn del estany, emprenent aviat una regular pujada, ovirantse á nostra dreta un bonich estanyol brillejant entre pradells de verda alfombra. Descriu la carretera alguns revolts pera guanyar la costa dels serrats que separan la conca de Banyolas de la del Ser; venint aquells coberts de vinyas no verdejants encara, esperant mes bon temps, y després d' un altre revolt s' entra ja en un lloch hermosejat per la vegetació, veientse arreu arrengheradas oliveras, rebassudas alsinas y roures de soca bonyaguda, atalayantse al lluny la brunyida superficie del llach. En lo kil. 17 torna á pujar lo camí desplegantse á nostra contemplació una considerable planuria en que 'l blat hi verdeja entre oliverars, vinyas, alsinars y rouredas, que ostentan llurs variadíssimas entonacions, ab las que's combina bellament la soptada verdor dels pins y la vermellejar del fench. En sent al kil. 18 baixa la carretera una llarga costa entre mitx de boscúria-que de part de la dreta vesteix lo territori, limitada aquella per los conreus y arbreda. A la esquerra s' esmenta atapahida pollancreda, en lo fondal per ahont s' escorra lo rieral, y poch després d' haver guanyat una pujadeta, passavam á las envistas del rónech poble de Serinyá, entre 'ls kils. 19 y 20. Aviat entrarem en la part mes deliciosament pintoresca del camí, qual fréstega bellesa va en augment á mida que s' endinsa en lo congost del Ser y del Fluviá.

Entre 'ls kils. 21 y 22 se troba aquell affluent del últim esmentat riu, que 's salva per un alterós pont d' un sol arch, qual restauració porta la data de 1881. Los acantilats murs del barranch fondíssim per ahont passa lo Ser venen guarnits d' espessa vegetació, que reflexantse en lo crestell de las ayguas, donan al llit d' aquestas un tò ver-

dós tant pujat que sembla que la corrent s' escola per flonja catifa, y no per dura pedruscalla.

Torna á rependrer la pujada 'l camí, una vegada s' ha deixat lo congostell del Ser, arriwantse en lo kil. 23 á las envistas del lloch de Fáras, qual iglesia s' ovira prop de la carretera, extenentse á sa dreta 'l plá que pren nom d' aquell lloch. Desde aquí segueix aquélla dreta y plana, ombrejada per dos rengles d' arbres, corrent paralela al riu, que passa á poca distanciadel camí, dintre ample conca hermosament vestida de vejetació y clapada arreu per l' arbreda. Se salva una altre riera per un senzill pont, pujantse despres suaument fins lo kil. 25, desde ahont s' ovira un establiment fabril, que indica que no som lluny del punt de parada y del terme de la tasca senyalada en lo present dia.

Las primeras ombras de la vesprada nos impedian quasi d' ovirar á la dreta la planura en la que anguileja la platejada corrent del Fluviá, vigilada per la soperba montanya del Mont, digna peanya del devot santuari de la Verge Santíssima, que corona aquellas alturas. Després d' una suau baixada, atalayarem Besalú que te á sos peus, extesos sembrats y vinyas que entapissan sas bonicas aforas (kil. 27).

No 'ns cansarem de contemplar, abocantnos sovint per las estretas oberturas de la tartana, las admirables bellas del paisatge recorregut, entre 'l que s' obra vía la dreta y ben cuydada carreterra, aumentadas aquéllas fantásticament per la hora silenciosa del cap-vespre y per la boyra de la pluja que amantellava de plomisencas glassas las valls y las ensingleradas serras, prop de las que haviam passat.

Las riberas del Fluviá y de son principal affluent lo Ser

y 'l camí, passen en los indrets de Esponellá y Serinyá en caixonats entre grans dipòsits d' aluvió antich, tant abundant en tota la comarca, aixecantse en abduas riberas, imponents espadats perpendiculars, de mes de 50 metres d' altura (1).

La ferrenya naturalesa 's veu en aqueixos indrents embellida per la agricultura, puix que per las escarpadas vessants de las montanyas s' hi enfilan amples feixars de conreu, que simulan talment una grahonada jegantesca guarnida de verdor.

Lo territori fins á las horas recorregut, se caracterisá per sa formació quaternaria ó diluvial, jahent aquesta directament damunt de terreno terciari numulitich antepirenaych, tan característich y abundant en quasi tot Catalunya; país clássich, com se l' anomena, de semblant formació geològica. A ella 's dehuen totas las montanyas que dominan é inclòhuen la comarca que fem objecte del present estudi; aixis com los áspres puigs y turons que arreu s' esmentan, solcats profundament, ocasionant fondas rasas, llóbregas clotadas y frèstegas singleras, guarnit tot per lliure y desordenada vegetació que furga y creix entre enormes penyalars que encaxonan lo vell *Clodianus* y 'l Ser que remorejant sota d' élls, esporuguits s' esmunyen, (2).

Eran 7 horas de nit quan arribavam al terme de nostre viatge.

¡Qué bellament se presentá á nostra vista la noble vila,

(1) *Alsins*—*Revista* citada—any II. pág. 166.

(2) Aquestas indicacions de la naturalesa geològica del territori son tretas del treball aludit del Sr. Alsins, publicat en la *Revista de Girona*, any II.

confosa sa tranquila silueta en las primeras glassas de la fosca! En primer terme, lo pont milenari, que damunt del Fluvia desinvolta gentilment sos ayrosos archs de mitx punt, unint los rocosos marges del riu, que entre grans rocassas y mormolant fa sa via. Enfilantse en lo serrats' ovi-ran, en segon terme, esgrahonarse 'ls edificis de la vila, dominats pels monuments que encara restan de sa perduda grandesa, y per fi en últim lloch se dibuixan las montanyas que tancan la comarca, entre quals clotadas y valls l' antich *Clodianus* passa rondinant.

Entràrem en la silenciosa vila, anant á posar en l' hostal de can Parent, al extrem de la població. (Recomenable servey y gens car).

BESALÚ correspon induptablement á la antigua regió dels *indiketas*, en sos confins del N. O., y per tant no 's pot admetrer que son territori fos dels *Castilans* de Ptolomeu, porque á aquesta gent li pertocava l' actual Vallés.

Obligan á semblant afirmació las autorisadas opinions de Florez, Cortés y Sampere, contrarias á la de Marca y dels autors que aceptan lo parer d' aquest ilustre escriptor (1).

Observém quina es la demarcació que s' atribueix á la *Indikecia* y quin territori ocuparia, consultant, abans que la respectable opinió de geógrafos é historiadors antichs y moderns, la topografia del país, dato mes que tots apreciable en aquesta lley de qüestions.

(1) España Sagrada, t. 24. Diccionario de la España antigua, t. III.—Orígens y fonsts de la nació catalana.—(*Renaixensa*).

La frontera marítima dels *indiketas* es prou determinada per los penyalars y promontoris que la formen, comprnent desde 'ls acantilats de Cap de Creus fins los del de Tossa; y la de la part de terra, 's caracteriza per los montanyams devansers del Pirineu, que portan sas ayguas al Muga, al Fluvià y al Ter, tancant la antiga regió que 'ns ocupa las serraladas de Sta. Magdalena, del Rocacorba y las Gabarras, que constitueixen la divisoria de las ayguas dels esmentats rius.

Dintre d' aquesta esquerpa regió, limitada per montanyams soperbs y per allavors caudalós riu; en las fondas valls y clotadas, no menys que al peu dels llachs, s' establirían los ibers que prengueren nom de la capital Indike, *emporí* de la gent grega.

Clarament indica Rufo Festo Avieno en son poema *Orce maritimæ* aqueixa considerable extensió que agafaria la *Indikecia*, ó sia desde 'l mar fins las terras enclavadas en las vessants del Pirineu interior; lo que afirma també Plini, ó sia desde 'ls manantials del riu Fluvià, qual curs primitivament seguiria la frontera d' aquella gent, fins trobar la costa emporitana; y de qual riu anomenat *Blaberura*, segons Estephano, prengué lo nom la regió que 'ns ocupa, denominada aixís y no *Indiketia* en son temps (1).

Major extensió que la revelada pels texts antichs nos dona lo Sr. Botet y Sisó en la «Revista de Girona,» (tomo II, any 1878, págs. 385 á 95), y en sa *Noticia histórica y arqueológica de la antigua ciudad de Emporion*; ja que creu que la cordillera dels Pirineus, arrancant del cap de Portas, entre Port-bou y Cervera, fou la frontera Nort de

(1) Cortés—Iloch citat—tom. 3, pág. 83.

la regió que 'ns ocupa; essent la de Llevant desde aquí fins lo promontori *Celebándich*, ó mes avall encara, ó sia al peu del cap de Tossa, de qual fita partia envers l' interior cap á la calma de Llagostera y las Gavarras, continuant per aquesta serralada fins lo Congost davant de la montanya de St. Juliá de Ramis; desde ahont corria, en direcció al Noroest, per las cimas dels estrebs del Rocacorba, que divideixen las ayguas de la rambla de Canet d' Adri, de las de la de Rebardit, trobant lo cim de dita montanya, y poch després d' ella 'l coll de Portelles y la serra de Finestres junt á la vall de Santa Pau; y cap al occident, arribaria la regió que esmentem fins Castellfullit y Argelaguer. Per consegüent tot lo territori entre 'ls Pirineus y las serras de las Gavarras, ó sia de N. á S., y en qual extensió s' hi comprenen las concas del Muga, del Fluviá y del Ter, y desde 'l mar cap á Banyolas, Besalú, Castellfullit y encontradas altas del Muga, de E. á O., es lo que agafaria la regió emporitana, segons l' autor esmentat.

Dintre, donchs, d' aquest territori trovém á la actual Besalú, sent á las horas tal vegada cap d' una de las quatre regions en que 's dividia aquell estat segons Strabó; per consegüent es destituit de rahó aplicarhi la *Sebendum* dels *Castilans* de Ptolomeu, segons pretén Marca. Molt menys creyem que corresponga á la *Bæcula* dels ausethans, com suposa Cortés (1), porque hevem dit que Besalú fou de la *Indiketia*, sent una de las ciutats fronteryanas entre las duas regions, qual divisoria natural establiria la conca del Fluviá; y confirma aquell parer, el que en las taulas ptolemaycas, la esmentada *Bæcula* está en-

(1) Diccionari, tomo II, pág. 199.

clavada en la Àusethania (1) en sa part Sur, envers la regió dels *castilans*, de la que tal vegada aquéstos eran part, sí es que no formavan una regió independent; y á mes la situació geogràfica que Ptolomeo li assigna es ben lluny per cert de la que ocupa avuy Besalú (2).

Mes fundat es atribuhirla á la *Besidunum* romana, coneguda també per *Bisuldunum*, *Bisuldú* ó *Besuldo* segons los cronistas Boades y Montaner. Y á propòsit d' aqueix nom, especialment del de *Bisuldu*, ¿podria trobarse son arrel en la paraula vasca *Bildu*, que com diu Humboldt (3) ofereix analogia ab lo verb *balsata*, que significa *reunir*, venint á significar *unió de las vilas*? Lo meteix verb, continúa dit autor, serveix pera designar las ayguas que *'s reuneixen y van á parar á un estany (bassa)*; lo que *'s realisa* en cert modo en lo lloch que estudiém, puix que en la comarca córren lo Fluviá y 'l Ser no lluny del estany de Banyolas, encara que no venen á morir aquells rius en l' esmentat llach, lo que tal vegada suposarian los primitius habitants de la encontrada. Mes deixant aquesta suposició, la idea de punt de reunió no es absurdo atribuir-la á la antigua població ab-origena de que considerém hereva á la actual Besalú, per quan sa situació, á recés de grans montanyas, ab un caudalós riu que besa encara sos murs, y que en los remotissims temps á que 'ns referím serviria com á via de comunicació, pot ser única, per haver sigut navegable, segons opinió generalisada en la comarca, y per fi, situada no molt lluny de las fértils planuras

(1) Flórez, España Sagrada, tomo 24, (mapa de la provincia tarracense).

(2) España Sagrada, XXIV, (2.ª edició) 354 y Alsius, Ensaig, pág 27.

(3) Los primitivos habitantes de España, pág. 53.

de la *Indiketia*, no es atrevit, donchs, suposar que en la ibérica *Bildu* s'hi apleguessin los indiketas habitants de las montanyas y afraus pírenaycas; gent dura, ferotge y á la cassa dedicats com los califica Avieno; y tal vegada, en aquells remotíssims temps seria, com havem suposat, una de las ciutats capitals de las quatre regións, en que 's dividia la *Indiketia*, y per tant lloch de reunió de las gents de aquella regió montanyesa.

Aquet fet que solament se presúm pot venir confirmat en lo concepte tradicional de capitalitat que conservá en la epoca goda y mes especialment, com se dirá, en los temps de la reconquista, al esser erigit Besalú en cap de comtat y fins de diócesis, encara que aquesta tingué efímera existencia. Y per últim, en los temps gloriosos de nostra autonomia, atenent pera las divisions dels territoris á las condicions históricas y topográficas de las regions que s' en poden dir, ab tota justesa, naturals, se continúa la antiquíssima tradició nacional, y vejem que si en lo relligiós fou cap de arcedianat, en lo civil ho fou de veguería.

Havém avansat aquestas ideas al objecte de justificar, en cert modo, nostra suposició de ser la antigua Besalú cap d' una de las regions en que 's dividia la *Indiketia*, y correspondrer á la llatina *Besidunum*.

La grandíssima importancia que durant las dominacions cartaginesa y romana tingueren *Emporion* y *Rhodope*, enfosquiren la historia de la vila objecte de nostres investigacions; y grans mercés encara que ha conservat son nom á través de tantas generacions, pera renaixer, ab vida esplendorosa, de las cendras del oblit, com altre Fénix sagrada, de sas propias despullas, després de considerables centurias.

Havem de suposar que en los temps de la monarquia Goda, al aprofitar los *bárbaros* invasors las meteixas ruinas que causaren pera edificar son feble regne, acceptarian la divisió territorial que establert havia lo domini romá, respectant la categoria que las mes principals ciutats tindrian en la organisació administrativa d' aquell vast imperi que acabavan de destruir per sempre, y per consegüent lògich es suposar que Besalú conservá son caràcter de capital d' aquella part de la montanya, y en la que presidiria algun *comte*.

L' origen d' aquesta dignitat, purament honorífica en son principi, s' atribueix al emperador Constantí, mes sembla que es bastant mes antiga, y que se la pot fer remontar al emperador August, qui á la fi dels seus dias escullí váris Senadors pera ésser sos comtes (*Comites Cæsaris*), es dir, sos companys y concellers. Posteriorment, de càrrechs d' honor passaren á ser oficis imperials ó ab jurisdicció, atés que en lo sigle III se designavan ab semblant nom las personas constituídas en autoritat.

Los pobles bárbaros, després d' haverse apoderat d' una part del Imperi, acceptáren la policia que trobaren establerta pels romans, conservaren lo meteix títol de comte als Oficials que élls posaren pera tenir la administració de las provincias baix sa autoritat (1).

Quan la invasió árabe, Besalú seria destruïda; puix contan las historias que al pujar cap á nostra regió la inmensa onada de gent africana portada per Muza, á son pas foren las principals ciutats passadas á sanch y á foch (2),

(1) Historia general del Languedoc, t. I, llibre tercer, pag. 209.

(2) Lo Pacence citat por Bofarull en sa *Historia Crítica de Catalunya*, tomo II.

sent d' aixó testimoni Ausona, Girona y Ampúrias, per aquesta part de Catalunya, deturantse aquella formidable allau al peu de la inmensa fita de la *terra gran*, com anomenavan aquells pobles á las regions tras-pirenaycas.

Desde 'l 714, en que 's conta la arribada de Muza, fins lo 818 en que 's parla per primera volta del *territori bisuldunés* (1), creyém poch menys que inútil investigar lo que fou de nostra vila. Tal vegada, per trovarse á certa distancia de la via romana, que passant per Girona 's dirigia á las Galias, no sofriria tan directament, com los pobles situats al peu d'aquella, los efectes del continuo trasbals de la guerra y dels avenços y retrocessos de las tropas alarbs envers las terras del A frank.

La situació, donchs, ensemps que la conducta menys dura que després seguiren los invasors, tal vegada permetria als bisuldunesos anarse refent, en lo decurs de la VIII^a centuria; si es que no abandonaren per complert sa població pera acudir sots la bandera que alsá lo duch aquitá Eudes (721), representant á las horas del element hispano-goth que no s'avingué al jou que se li imposava. Lo fet es que cap dato concret nos revela res que á Besalú fassa referencia.

Ab la destrossa de Abd-al-Rhaman y la sua gent per Karles Martell, (732) y l' avansament de las tropas francas per la Aquitania y després la Marca, s' iniciá per nostres antecessors una nova dominació, alhora que 's plantá la llevar que havia de donárloshi, temps á venir, la sospirada independència. En aqueix temps la comarca que estu-

(1) Viaje literario, Villanueva, tomo XIII, pág. 227.

diem fou lo teatre de la ambició de dos pobles que pledejaven la sort de la Europa, los franchs y 'ls alarbs.

Pepino al apoderarse de part de Catalunya, ab lo Rosselló y Conflent, inaugura lo domini de sa casa en nostra terra, may acceptat pels naturals, si bé aprofitant los avensos de sas tropas pera retornar á sa perturbada pátria y procurar la independència, ab la Reconquista. D' aquí que al entregar los gironíns sa ciutat á Carlemany, no feren sino ampararse á la ombra poderosa d' aquell Soberà pera millor assegurar lo que s' anava guanyant. Al terminar la VIII^a centúria al arrebassarse del poder alarb las ciutats de Girona, Rosas; Ampurias, Vich, Casserras, Cardona, Solsona, Berga y Manresa y *altres pobles deserts que no s' anomenan* (1), veyem esfumarse la silueta de nostra patria á través de la esbargida polsaguera de la guerra; y per lo que mira á nostre objecte, creyem trovar entre 'ls dits *pobles deserts* reconquistats á la antiga *Besidunum*.

Lo fill de Carlemany, lo piadós Lluís, confiá la custòdia dels territoris recobrats á un magnat de son palau dit Borrell (799) ab lo títol de Comte, en qual fet trovem reanudada la lley goda que durant los temps de la invasió y ab la cayguda del imperi goth, quedá sospesa la antigua organisació política de nostra terra.

Presa en 801 Barcelona, quedá lliure la Catalunya vella y veyém desde aquest temps reapareixer las antigüas divisions de las comarcas, seguint las tradicions que podriam dirne indígenas. Ja Carlemany, com á plan de campanya, havia dividit lo país que anava á conquistar en comtats ó regions, seguint en aixó la lley visigoda, reconeixent com

(1) Bofarull, lloch citat.

à principals la Ausonense, la Barcelonesa y la Gironesa, en quals ciutats hi posà funcionaris, que baix lo nom tradicional de comtes, vigilessin lo reconquistat, sent los tals veraders guardadors dels límits del nou Estat (1).

Vivent, sens duple, lo recort de la divisió antiquíssima en quatre regions, en que estava distribuïda la *Indiketia*, (com s' ha citat), se restablí per Carlemany; y aixís es que lo territori Gironés se dividí en los comtats de Girona, Ampurias, Perelada y Besalú, aquestos dos últims al principi units. Units tal vegada porque Besalú se trovaria comprés entre un de tants *pobles deserts* de que s' ha parlat, lloch erm y desolat com trobaren los benedictins de Banyolas lo siti ahont á últims del sigle VIII alsaren son Cenobi.

En aquet temps, donchs, se despertá de son llarch somni de mort la vella Besalú, y al entorn del primitiu castell de defensa acudirian los naturals á refer sas llars destruïdas, posantse baix l' amparo del noble comte de la comarca.

En aquella centuria y en la seguent (...785...846...) nos donan noticia los vells documents dels comtes franchs que governaren la comarca bisuldunesa, á nom y en representació dels monarcas de Fransa.

Del primer de que s' en fá esment es *Odiló*, qui en lo mentat any 785, com s' ha vist al parlar de la fundació del Cenobi de Banyolas, concedí al sant varó Bonito un lloch erm en lo territori de Besalú, ahont antiguament hí existí una iglesia, á fi de bastirhi un monastir, ab hospital y hospedatges (2), segons aixís s' espressa en lo precepte que á

(1) Marca Hispánica.

(2) España Sagrada, volúm 43, página 79 y 81, citantse als Historiadors del Languedoc, y aceptant la fetxa que Mabillon assigna á dita fundació.

favor del propi Cenobi donà Ludovico-Pío alguns anys després, com ja s'ha citat en son lloch.

A mes d'aquesta memoria, se sap que 'l dit comte *Odiló* fou un dels vuit que governavan la Marca á qui's dirigí Carlemany provehint sobre las queixas de sos súbdits en dit territori, per rahó de las vexacions que rebian dels franchs, ordenant aquell Emperador los debers á que estavan subjectes y protegint als hispano-goths d'aquesta regió; de qual ordre, en 10 de Febrer del 816 (1), que confirmá Ludovico Pío en duas cartas, maná s'en fessen vuyt exemplars que devían custodiarse en las capitals ó caps de Comtat, y creuhen los historiadors de Languedoc, que hi venia comprés Besalú entre ditas ciutats (2). En son temps era comte de Girona Rostagno (785) (3) qui figurá en la conquesta de Barcelona del any 801 per las tropas del rey aquità Lluís lo Piadós.

Després d'*Odiló*, y succehintlo en lo càrrech, trovem citat á altre comte, que 'ls vells cronistas lo creuhen ho era també de Girona, anomenantse marqués. Nos referim á *Rampo* (4) qui en 823 demaná á Ludovico-Pío un privilegi á favor del monastir de Banyolas (5), qui l' bavía enriquit ab molts bens; y 's repetí en 846 per Carles Calvo á favor del propi Cenobi.

Lo meteix Comte Rampo en 844 obté del dit monarca un precepte de protecció á favor del monastir de St. Pere, en

(1) España Sagrada, tomo 43, pág. 369, apendix II.

(2) *Historia general del Languedoc*, tomo primer.

(3) España Sagrada, tomo citat, pág. 77.

(4) España Sagrada, tomo 43, pág. 80 citant lo poema de Nigelio, lib. segon y una nota del editor del meteix. Se 'l troba citat en el *Marca*, col. 348.

(5) Precepte de Ludovico-Pío á favor del Monastir de Banyolas-Lloch citat apendix I, pág. 367.

lo territori de Besalú, del que s'anomena *Marquès*, qual abat Domnulo declararà que l'havia edificat ab llicència del mentat Rampo *Marquès* (1).

Inmediatament á aqueixos dos magnats bisuldunesos, ó sia en 844, nos parlan los Cronistas d'un *Alarich*. Efectivament Pujadas, en sa *Cronica* (llibre X, caps. XXVIII y XXIX y llibre XI caps. I y II, pág. 197 y segts. edició del any 1829), al relatar las depredacions que dit noble feu contra 'l monastir de Colera, las iglesias d'Ampurias y Girona, cita la sentència en que 's maná al Comte mencionat haver de restituir lo usurpat al bisbe de Girona Godmar y al dit Cenobi, en l'any 843 ó 844. De dita sentència y del Privilegi que Ludovico-pio concedí al bisbe Wimer, consta al Cronista que Alarich ó Adalarich governava los comtats de Girona, *Besalú*, Ampurias y Perelada, suposantlo fill del Comte Bera de Barcelona; y á mes *primer comte* de Besalú. Mes respecte d'aqueix comte *Adalarich* no creuen los doctes P.P. Merino y La Canal, continuadors de la *España Sagrada* (2), contradint la opinió de Masdeu en sa *Historia crítica de España*, que fos comte de Girona, ja que ab motiu de la qüestió que tingué ab lo bisbe, fallada á Ampurias, no 's diu d'ahont fou tal comte, creyent que ho seria de Narbona, perquè en 856 se troba presidint aquell comtat un noble del propi nom; seguint ab aixó la opinió del savi P. Flórez (3). Encara que Balurio en la *Marca* (4) parla també d'aqueix judici en l'any 843, no diu que Adalarich fos comte de Besalú y de las ditas ciutats y

(1) *Marca Hispánica*, col. 349 y 354.

(2) Tomo 43, pág. 82.

(3) *España Sagrada*, tomo 29.

(4) *Marca Hispánica*, col. 353 y apéndice XVI, col. 779.

per consegüent creyem destituït de fonament l'admetrer com a tal al esmentat Amalarich. Res vol dir que en los indices alfabétichs del Marca se citi a aqueix noble entre 'ls comtes de nostre regió, ja que lo que importa son los documents pera fer proba en las questions històriques.

Després d'Odiló y de Rampo citan los antichs documents, com a tercer comte de Besalú, a *Wifred* (...850...858) (1). Quí fou aquet Wifred, molt s'ha discutit. Uns lo suposan senyor de Arriá y pare del Pilós, al qui se l'hi donan los títols mes honorífichs, com a cap altre comte de la sua época, anomenantlo *venerable, reverendissim y varó excelentissim*, tenint baix sa jurisdicció a dos vescomptes y dos *vasos* (2). Mes lo pare de Wifred fou, segons los estudis últimament publicats (3), lo Comte Suniefred que casá ab Ermesinda (4); en cual cas se confongué lo nom de Suniefred ab lo de Wifred. La escriptura de la fundació del monastir de la Grassa del any 888 cita a Suniefred y a Ermesinda com a progenitors de Wifred, Rodulf, Miro, Suniefred, Sesenanda, etc., fills d'aquells; qual Suniefred seria lo comte d'Urgell que en la primera mitat del sigle VIII {...819...844...} governava aquella comarca, després del primer comte Borrell que hi posá Ludovico-pío, (y al que se 'l creu pare del esmentat Suniefred), qui en 798 ho era també dels territoris conquistats d'Ausona.

Pot ser que 'l dit comte Bisuldunés fou oncle patern del Pilós, ja que 'n tenia un anomenat Hunfrid, nom no pas

(1) Marca, Escripura del monastir de Ridaura del any 858, fundat per Wifred.

(2) Marca, doct. 21, Pujades, t. VI, pág. 244. España Sagrada, t. XLIII, apendix últim.

(3) *Renaixensa*, any VI, t. segon; VII t. primer y any IX.

(4) Historia general del Languedoc, t. primer.

difícil de confondre ab Wifred, segons la manera d' escriure d'aquella época. Mes sia de tot lo dit lo que 's vulga, lo fet es que 's troba en 850...58, á un Wifred comte de *Besalú*, d' Ausona y de Girona.

La existencia indubitada del Pilós no es sino fins lo 875 y 87; de manera que lo Wifred de Besalú del 850 seria un parent molt pròxim del restaurador de nostra pàtria, ja portés aquell nom, ja 'l de Suniefred, ó tal vegada Hunfrid.

Sabut es que 'l Pilós, ajudat de sos jermans Mir, comte del Roselló y Rodulf, que ho era de Conflent, conquistá definitivament ab sa propia gent y esforços, no contant perres ab l' ausili dels franchs, tots los territoris que constituiren Catalunya la vella... (880...86). Aquet fet y lo decretat per los Parlaments de Mersen (847) y Quiersy (877) asseguraren pera Wifred la independència del feu que 'ls comtes-marquesos de la Marca devian als monarcas carlovingis; independència sancionada per Carles lo Calvo al redimir, abans del 875, lo vasallatge al Comte citat (1).

Ab Wifred lo Pelós, donchs, comensa la verdadera genealogia dels comtes independents bisuldunesos, ja que 'ls que, ab igual titol, governaren aquella comarca en los temps de la monarquia goda y franca, eran com ja s' ha dit simplement uns representats amovibles de la autoritat real.

La época d' esplendor del comtat Bisuldunés se concreta en l' espay de las duas centurias X^a y XI^a, que aquell durá ab vida independent vinculat en los descendents de Wifred. En aquest temps, podem dir, se refeu la antiquíssima vila alsantse de sas ruinas, cenyintse de murallas, en-

(1) Bofarull, *Los Condes de Barcelona vindicados*, tomo I.

joyantse de prehuadissims monuments y convertintse, per fi, en una de las corts comtals mes importants de la Marca, ahont la ilustració y 'l saver hí brillavan com claríssim farell, en mitx de la nit bruna, que embolcallava encara á tantas regions en aquella perturbada época.

A la mort de Wifred lo Pelós en 902, trovantse ja lliure la Catalunya vella de tot domini estrany, se reparteix lo patrimoni per aquell conquistat entre sos fills y parents mes proxims.

¿Ab quin titol disposá Wifred lo Pilós á favor de sos descendents, dels comtats catalans? Positivament s'ignora, com no se sabem tampoch sas disposicion testamentarias. Havem de creurer ab lo savi *vindicador* de nostres comtes barcelonesos (1), que ja fos en acte solemne d' última voluntat, ó en vida, distribuí entre sos fills los territoris que li pertocavan en ple domini. En efecte, á son primogenit Wifred ó Wifred-Borrell li assigná los comtats,—sempre units,—de Barcelona, Girona y Ausona; á Seniofred lo d' Urgell, á *Sunyer* lo de *Besalú*, á Miró los de Cerdanya, Conflent y *pago* de Berga y Suniari (parent) Rosselló y Ampurias.

Concretantnos á nostre objecte, respecte de Besalú, trovem donchs possehir son comtat, després del Pilós, á son tercer fill *Sunyer* (902-912), qui venint cridat á la successió del comtat barcelonés pera lo cas, que s' efectuá, de morir Wifred-Borrell sense fills, es de creurer deixaria 'ls dominis de Besalú, ja que 'ls trobem possehintlos en 912 á un *Wifred*, fill del dit Miró comte de Cerdanya, Conflent y pago bergadá (del 912 al 958), després d' éll á son jermá

(1) Bofarull (D. Próspero).—*Los Condes de Barcelona vindicados*, t. I.

Seniofred (958 à 967), y per fi á *Miró*, que fou bisbe de Girona (967 à 984). Segueixen á aquet, *Bernat Tallaferro* (984 à 1020), *Guillem lo Grás* (1020 à 1052); *Guillem II lo Tró* y *Bernat II* (1052 à 1096) y últimament á *Bernat III* fins lo 1111 en qual época s' uní al comtat de Barcelona en mans de Ramon Berenguer III. Los comtes-reys següen portant lo títol de comtes de Besalú entre'ls que constituïan lo patrimoni del Casal Aragonés, y sols Martí l' *Humà*, sent encara príncep portá lo títol especial de comte de Besalú per concessió que li feu Pere III del *Punyalet* en 1368 (1).

Aquesta es la cronologia dels comtes bisuldunesos que's despren de las investigacions darrerament fetas sobre 'l primitius senyors dels comtats catalans. Desde 'l *Gesta Comitum*, crònica que escrigué un monjo de Ripoll en 1285 (Marca Hispánica), en que s' ocupá per primera volta dels comtes de Besalú,—cols. 541 y següents,—fins als *Condes Vindicados*, tots los autors que parlan d' aquest assumpte consignan equivocacions importants perpetuant las consignadas pel Anónim ripollés. De manera que á Oliva Cabreta, que fou comte de Cerdanya, se li atribuïx el de Besalú, que sembla no possehir may.

Los savis Maurinos en la genealogia dels magnats de Besalú (2) posan á Miró, comte de Barcelona, á Suniefred, ab igual títol, y á Oliva Cabreta, successivament possessors del comtat bisuldunés; consignant iguals inexactituts *La España Sagrada* (3), é incorrent en la contradicció de considerar á Miró bisbe de Girona com á comte de Besalú,

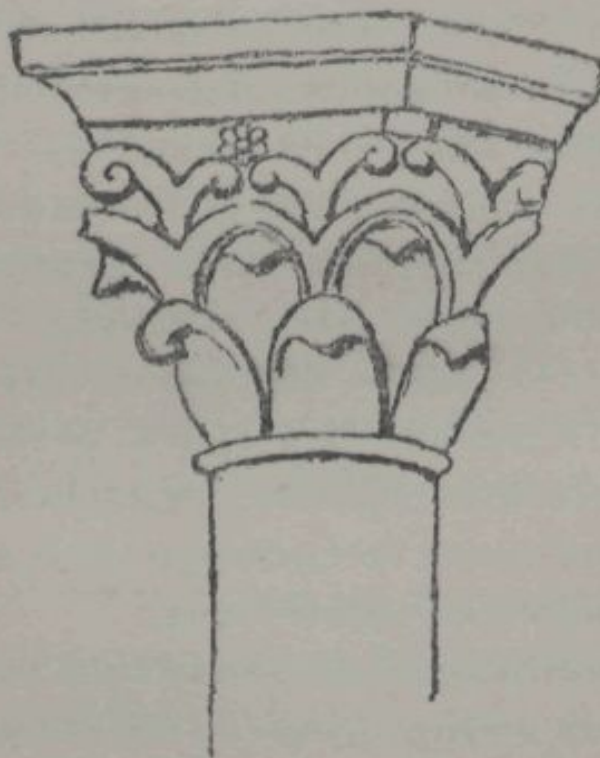
(1) *Condes Vindicados*, tomo II, pág. 276.

(2) *Historia del Languedoc*,—nota 2.ª al llibre XV, tom. III, pág. 351.

(3) Tomo 43, pág. 341 y següents y tomo 45, pág. 100.

com realment ho fou, y negantho després concedintli lo comtat gironés, que jamay tingué.

Villanueva, en son viatge á Besalú (1), si be desfá alguns dels errors dels altres autors, sobra aquest assumpto, cau en lo de suposar que després de Wifred lo Pelós fou comte bisuldunés son fill Miró, sent aixís que passá á Sunyer, com ja s' ha dit; per altra part demostra irrefutablement que 'l bisbe de Girona Miró no fou comte d' aquesta ciutat sino de Besalú.

BESALÚ—CAPITELL DE LA IGLESIA DE STA. MARÍA.

Dibuix de D. J. Llopis.

Pera comprobar lo dit, continuem la genealogia formada pels Maurinos en sa monumental obra.

(1) Tomo 15, pág. 54 y següents.

GENEALOGIA DELS COMTES DE BESALU, DE Cerdanya y de Fenolledes

(Nota 2.ª al llibre XV de la HISTORIA DEL Languedoc, Tomo 3.er pág. 354).

<i>Seniofred</i>, comte de Barcelona y de Fenolledes, morí sense fills, en 967.	Berenguer I, bisbe d'Elna.	<i>Bernat-Tallaferro I</i>, comte de Besalú, etc, casá ab <i>Tota</i> y morí en 1020.	<i>Guillem I</i> lo gras casá ab <i>Adelaida</i> y morí en 1052.	<i>Guillem II</i> lo tró, casá ab <i>Stephanía</i> y morí abans del 1071.	<i>Bernat III</i>, morí sense fills en 1111. Casá ab una filla de Ramon Berenguer III, comte de Barcelona, que'l succehi en lo comtat bisuldunés.
			Garsinde, muller de Berenguer, vescomte de Narbona.	<i>Bernat II</i> (ab son jermá), casá ab <i>Ermengarda</i> y morí sense fills en 1096.	
<i>Miró</i>, comte de Barcelona y Fenolledes, casá ab <i>Ava</i> y morí en 928.	<i>Oliva Cabreta</i>, comte de Cerdaña, heretá en 967 los comtats de <i>Besalú</i> y de Fenolledes, casá ab <i>Ermengarda</i> y morí en Monte-Casino en 990.	<i>Guifred</i>, comte de <i>Cerdanya</i>, casá ab <i>Guisla</i> y morí en 1025.	Ramón, comte de Cerdanya, morí en 1068.	Guillem Ramon casá ab <i>Adelaida</i> de Carcassona y morí en 1095.	Guillem Jordá morí sense fills en 1109.
			Guifred, arquebisbe de Narbona.		<i>Bernat Guillem</i>, morí sense fills en 1117.—Passá'l comtat de Cerdanya al comte de Barcelona.
		<i>Oliva</i>, monjo de Ripoll y bisbe d'Ausona, morí en 1047.	Guillem, bisbe d'Urgell.	Enrich, vescomte de Cerdanya.	

Pera major ilustració de lo dit respecte als comtes bisuldanesos continuem aquí las cronologías dels autors que que s'han citat més amunt.

L' autor de las *Gestas dels comtes de Barcelona* (Marca hisp. col. 541, 542, 543 y 544) dona noticia dels comtes de Besalú dihent; que *Oliva Cabreta*, un dels tres fills de Miró, fill de Vifred, comte de Barcelona, fou comte de Basalú y de Cerdanya, y que Bernat *Tallaferro* com á fill (d' Oliva Cabreta), 'l succehi en lo comtat bisuldunés, conservantlo 31 anys; y tingué á Guillem, ó sia *Bernat* apellat lo *gras*, que, diu, morí passant lo Ródano en 1020, havent tingut lo comtat 31 anys y 'l succehi Guillem Bernat lo *tró*.

De *Guillem* Bernat lo *gras*, diu que tingué dos fills ó sian Guillem lo *tró* y Bernat Guillem, y que conservá 'l comtat 33 anys, morint en 1052, succehinlo son fill menor Bernat Guillem, després que son jermá major Guillem lo *tró* fou mort per sos magnats, conservant lo comtat 60 anys, morint en 1111, y passant al comte Ramón Berenguer III de Barcelona per haver mort sense fills lo dit senyor de Besalú.

Baluzio en l' Index al *Marca Hispanica* (lletra C) posa com á comtes bisuldunesos, seguint l' ordre alfabétich, los següents: *Bernat* (será lo 3.er de dit nom) *Bernat Guillem* (será Guillem II lo *tró*) y Bernat II (son jermá); Guillem I (será lo *gras*); Bernat *Tallaferro*, y segueix posant á Guillem (que será Guillem, bisbe de Urgell fill de Guilfred de Cerdanya, y nebot de Tallaferro, qual Guillem jamay fou comte Bisuldunés), després á Guillem Bernat (que no sabem qui pot ser), passa á Odiló, que es molt lluny de la época dels comtes independents de Besalú, cita últimament á Oliba (que será Oliva Cabreta), y per últim á Wifred, que no sabem á quin se refereix.

A més anomena à Andegari, Dalmau, Miró, Pons y Ramón com à *Vescomtes Bisuldunesos*.

La *Espanya Sagrada* (1), seguint l' anónim de Ripoll, posa à Oliva Cabreta entre 'ls primers comtes de Besalú descendents de Wifred lo Pelós, succehintlo son fill Bernat *Tallaferro*, à aquet son fill Bernat Guillem *lo Gras* y después Guillem *lo Tró*, posant per ultim à Bernat Guillem fill de Guillem Bernat. No se cita com à comte de Besalú al bisbe de Girona Miró, fill de Miró comte de Barcelona y germà d' Oliva Cabreta y Seniofred, malgrat dirse ell meteix *Comte de Besalú* en la escritura de fundació del Cenobi de dita vila —Al dit bisbe de Girona Miró li diu comte de Girona—(tomo 45 pág. 100) y en lo tomo 43, al parlar dels Comtes de dita Ciutat no 'l continua entre ells.

Villanueva en son viatge à Besalú (2) dona la següent genealogia dels comtes bisuldunesos. Suposa que después de Miró, comte de Barcelona, que casà ab Ava, y morí en 929, lo succehi en lo Comtat que 'ns ocupa, son fill Wifred, en lo de Cerdaña Oliva Cabreta, y en lo de Barcelona Seniofred, y de Miró, diu que fou sacerdot y canonge de Girona.

Sobre 'l *Gesta Comitum*, diu que omití à Wifred 2.ⁿ fill de Miró, donant al 3.er, Oliva Cabreta, los comtats de Besalú y Cerdaña; constant la existencia de Wifred y de son comtat en la donació que la comtesa Ava feu à S. Miquel de Cuxá en 941.

Continúa: *Wifred*, en 941, fou comte de Besalú, fundà 'l monastir de dita vila dotantlo copiosament, com se veu en

(1) Tomo 43, pág. 341 y següents.

(2) Tomo 45, pág. 54 y següents.

lo diploma de Lluís Ultramarí del any 950; fou mort violentament per sos vassalls en lo lloch de Parets en 954, sent sos agressors Seniofred pbre. Adalbert, Vives y altres. Mes consta que sa mort no fou fins l' any 958.

Seniofred, que ho fou de Barcelona, y s'apoderà del de Besalú á la mort de son jermá *Wifred*, morí en 968; sos jermans eran Oliva Cabreta y Miró, levita, sense que en la escriptura que en 965 feu á favor del monastir de San Joan de las Abadessas, se digui que ni ell ni sos jermans fossin comtes de Besalú. La comúna opinió es que Oliva Cabreta fou lo successor de Wifred, mes creu Villanueva que deu excluirse Oliva, y que excluit, 'l que obtingué 'ls estats en 968, fou

Miró (del 968 al 984).—En la escriptura de dotació de San Pere de Besalú, feta en 977, s'anomena *Comte de Besalú* y cita á sos jermans Oliva y Seniofred. A més en la dotació de la Canónica regular de S. Agustí á Besalú en 977 ho feu á prechs de Ermengarda muller del Cabreta, sa cunyada y Bernat, fill d' abdós, dit després *Tallaferro*.—En la donació que en 978 feu al propi Cenobi se declara senyor de Besalú; com ho declararà també aixís l' últim comte bisuldunés Bernat III al confirmar las donacions al dit monastir, y també l' anomena tal lo bisbe d' Ausona Oliva nebot de Miró, al dirli senyor de la comarca ripollesa. Per tant afirma Villanueva, que no fou *Comte de Girona sino de Besalú*, quedant excluit *Oliva Cabreta*; qui no obstant desde 985 á 990 tingué 'ls Comtats de Besalú y Cerdanya, morint en 990, succehintlo son fill, tingut ab Ermangardis, dit *Bernat Tallaferro* fins 1020, que casá ab Tota, y dotá á Cuxá, Banyolas, Ripoll, Besalú, Arles y altres monastirs del comtat y erigi en bisbat sa cort, dihent-

se que morí al passar lo Ródano, succehintlo *Guillem* dit lo *Gras* fins 1055 que casá ab Adalaiz, deixant per fills á *Guillem lo Tró*, y *Bernat*. Mort *Guillem lo Tró* per sos propis vassalls, governá sol son jermá *Bernat*, que casá ab una filla de Ramón Berenguer III Comte de Barcelona, y havent mort sense successió, en virtut de pactes haguts ab son sogre, passá en 1111 lo comtat bisuldunés al de Barcelona.

Tot lo mati del dia 14 s' empleá en la visita dels monuments de Besalú. La pluja que durant lo dia anterior nos acompanyá quasi sempre, refermá considerablement, lo que no 'ns feu pas desistir de la tasca que 'ns havian assignat. Tan bon punt la claror de la matinada esbargí la fosca comensárem nostres quefers; y 'l día trist, lo cel plomissench, y 'l tò melangiós que arreu dominava feren més interessant nostra visita á la antiquíssima vila. La pluja pintá de més foscos colors los murs del vells temples y casas ab lo que 'ls hi doná un aspecte de major antigüetat; regalimant plorosas las herbas arrapadissas, la menuda royna que pausadament queya.

Nos dirigírem primerament á visitar las despullas del castell comtal y de la Colegiata de Santa Maria. De llurs ruinas s' han vestit á sos peus humils casas, y allí ahont s' alsava 'l signe del poder avuy apenas ni rastre 'n queda.

En lo cim del turonet, sota 'l que s' arrestella la rónega vila, s' aixecan magestuosas las despullas del temple de Santa Maria, vigilant encara després de nou centurias, lo pás de tantas generacions que ha vist naixer y morir. Pel grandíós castell, palau y temple soná també la hora de

llur desaparició, servintlos de tomba un inextricable embalum de runa, y de mortalla, espessos matolls de gatas, gram, esbarsés y altres plantes companyas de las ruinas.

Soperb capsal d' eix llit de mort ensemps que galana mostra de lo que fou la arrunada construcció, son la nau del crehuer y triple abside que restan en peu, vigilats per la ferrenya torra de las campanas. Sembla que aqueix gegant de pedra hagués dit als destructors del temple:--«*Desde assi no passaréu*»...; y en efecte, com per miracle, 's conserva integrament la esmentada part de la iglesia. Las naus que á sos peus s' esplayavan; l' artísat imafrent, los ombrivols claustres, lo Cenobi, tot, en una paraula, ha desaparegut, y sols el qui rendeixhi amorós cult á l' art troba repós á son greu al contemplar la hermosura del conjunt y dels detalls que en la part que resta del temple hi campejan.

La porteta que del claustre comunicava ab las naus de la iglesia y que mira al N., es un preciós model del romà-nich en son mellor temps. Lo grabat adjunt fa ociosa una detallada descripció de tan bell exemplar.

De la porta principal, orientada á Ponent, res ne queda (1); mitx soterrada com se troba per la pedruscalla, ni atansárnoshi poguerem. Nos aixoplugarem en la nau del transepte, qual volta de mitx punt resisteix perfectament la intemperie y l' abandono, mercès á sa robusta construcció. A ella comunican tres espayosas arcadas, que servirían de comunicació á la triple nau del temple, sent

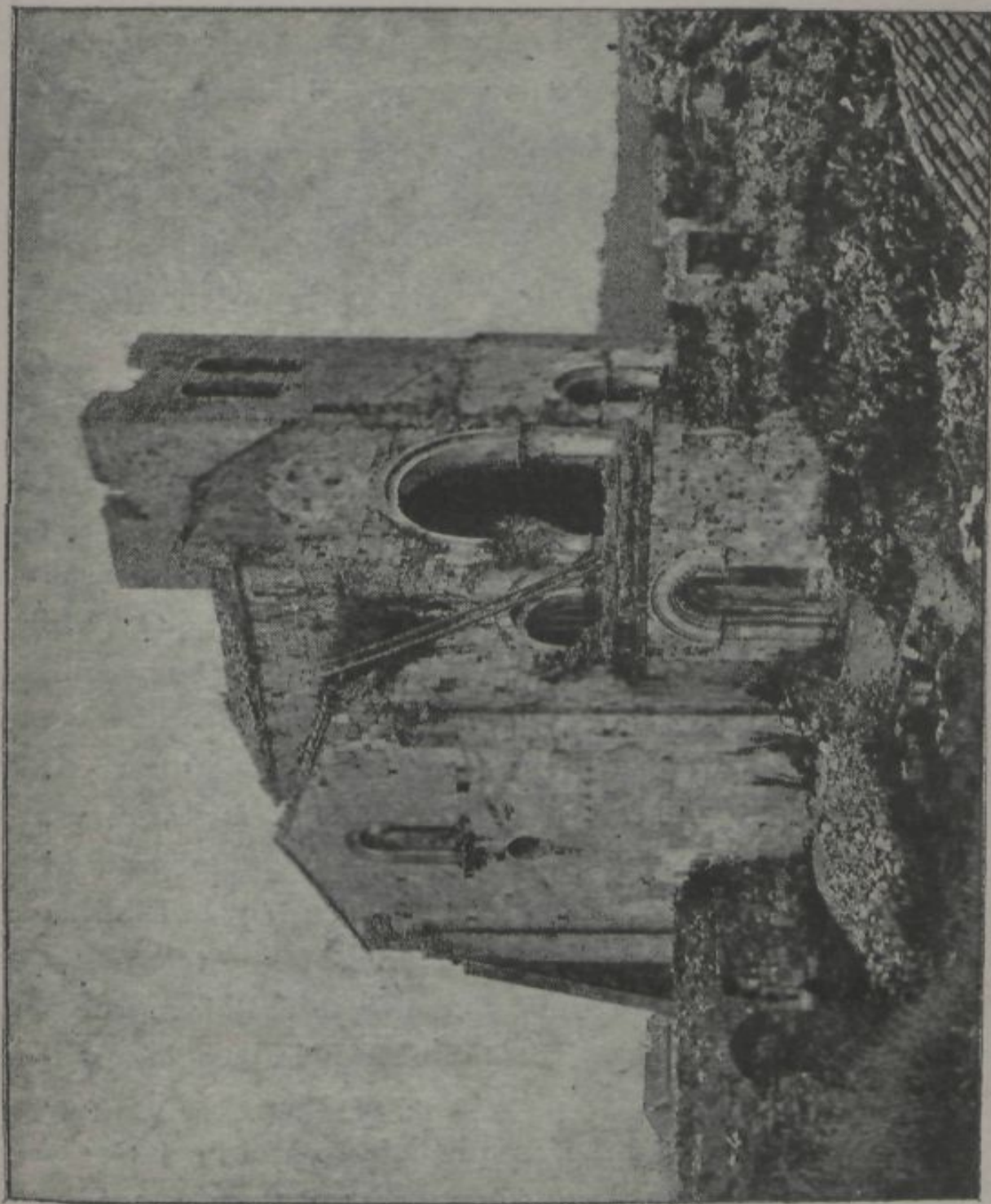
(1) Tenim entès que 'l timpan que la adornava, y en el que 's hi figurava 'l Etern Pare ab las alegorias dels Evangelistas,—assumpto tan usat pels bisantins,—temerós de sa destrucció. L' adquirí l' Ilustre Senyor Comte de Zavellá para son riquí-sim Museo arqueológich del castell-palau de Perelada.

BESALÚ.—PORTA LATERAL DE STA. MARIA.
Fotograbat directe, d' una fotografia de D. A. Massó.

á las mateixas normals los ábsides. La doble elevació de la central ab relació á las de sos costats indican la disposició de las voltas desaparegudas, donant á la cuberta forta pendent á doble vessant. A las jambas ó pilans de ditas arcadas hi venen embegudas sengles columnas, ab arsisats capitells, de recort clàssich, coronats per abachs no menys pulits. Forman las arcadas amples faixas de silleria ab gran esment treballadas, jugant la llum en los càyres dels matxons y en los intradós que contenen las ditas columnas. La nau transversal rebia llum per dos finestrals que perforan lo mur que la tancan, situats aquells á més d' un ters de sa alsada. Gentils columnetas ab delicats capitells ocupan son intradós, mentres un groixut baquetó segueix l'arcada més exterior del vano. Caps de clau posats á simétrichs espays adornan la escocia al entorn de l' arch dels finestrals, dignes per sa gentilesa del esment del artista. Més puja de punt l' interés del observador en l' ábside central, en que aquell que l' ideá volgué rendir un tribut de son saver á la Divina Magestat. Las impostas que coronan los capitells de las grans columnas que adornan lo macis que separa entre sí lo triple ábside y en que s' apoyan los archs torals, son ricament esculpidas, figuranthi postas ab fullatge, círcols en que hi venen inscrites unas dobles cintas entrecrehuadas, ó combinantshi las características palmetas clàssicas. Lo fust llis de las columnas fa esmentar millor la riquesa dels abachs y dels capitells en que graciosament se doblega lo triple follatge d' *acantus*, se recargolan los *cáuliculos* y s' mohuen los branquillons guarnits de flors y fullas.

Dol, certament, que l' abandono s' hagi ensenyorit de tan rica página artística!

BESALÚ.—VISTA GENERAL DE STA. MARIA. (Fotografiat directe d' una fotografia de D. A. Massó).

No es menys interessant l' àbside en sa part exterior, per quan gentil columnata divideix los llisos panys de son mur, sostingut aquet per fermes contraforts de construcció un tant més moderna que 'l restant de la fàbrica. Entre 'ls petits carreus que formen lo parament s' hi trovan curiosas lapidetas de la época del temple, salvadas com per atzar, mercés á trovarse aquesta part de la vella Colegiata encimbellada en lo turó ahont presenta dificultats pera son accés, per rahó de la forta pendent del serrat (1). Un rústech jardí s' embulla als peus del preciós àbside, com si condolguda la Naturalesa del abandono del home, volgués prestar l' homenatge de son amor á la bellesa y als recorts.

¿Quíns nos esmentan aquellas venerandas runas? Tal vegada en son lloch, per ser lo més enlayrat de la vila, hi alsarian los ab-origenas lo *clan* de la regió, en que s' hi reunirian pera sos sacrificis á la Divinitat, pera sos assambleas d' ancians y capdills y pera distribuhir los fruyts de sa aspre terra, guardats en las sitjas escavadas á la roca. Pot ser los romans hi bastirían l' *arce* de la *Bæsidunum*, y aprofitant sos enderrochs, tal vegada, lo comte goth hi guarniria 'l castell, guarda del poder real, y la basilica pera administrar justicia á sos súbdits. Mes lo temps tot ho ha arrabassat dintre la inmensa fossa del oblit, y fins las tristaz runas que avuy sostenen sa primparada existencia, no creyem sigan las de la comtat capella del palau dels soberans bisuldunesos que baix lo titol de S. Genís y S. Miquel existía, desde una época á punt fixo ignorada,

(1) Una de ditas lápidas conté lo nom de *Recari precentor* (?) segons sembla.

dintre 'ls murs del castell senyorial. Ella fou la parroquial antigament, baix la invocació de S. Salvador, segons aixís la anomena 'l papa Benet al dirigir-se al rector de dita iglesia, apel·lat Adalbert, en l' any 977 (*España Sagrada*, tomo 45, pág. 103), parroquialitat que demostrà al docte P. La Canal la pica baptismal que pera perpétua memoria en élla existia (1).

Tal vegada las despallas que quedan en peu corresponen al temple que substituí á la primitiva capella, y en 'l que Miró comte de Besalú y bisbe de Girona hi fundá en 977 una Canónica, segurament aquisgranense, á prechs de Ermengarda y Beruat, respectius muller y fill de son jermá Olivá Cabreta lo comte de Cerdanya, dotántla espléndidament (2), y á la que uní la antigua parroquial de sant Vicens, situada en los suburbis de la ciutat, contant per sufragáneas las iglesias de Junyá, Farás, Ursinyá y Almor (3). A tal dotació hi agregá Miró l' altar de S. Rafel edificat en dita iglesia, y un alou existent en lo lloch dit Balb, terme de Bas, comprat á Pons y á sa muller Ermetrude, junt ab la iglesia allí edificada en honor de S. Joan; altre alou en lo siti conegut per *Medianos* que tenia donat á dit altar de S. Rafel, y qual propietat havia adquirít lo donant per permuta feta ab certa dona dita Adovara; junt també ab la iglesia dedicada al arcàngel S. Miquel, *que allí es fundada*; á més la *villulam* de nom *Adario* y la villa de *Scalis*, existents en lo comtat de Besalú, donantho aixís meteix al dit altar de S. Rafel, igualment que l' alou de *Cerciculo*, d' altre nom *Marialdo*; y 'l de *Ovoxo*, comprat

(1) *España Sagrada*, tom. 45, pág. 100.

(2) *Idem*, tom. 43, ap. xxiii, pág. 413 y Marca, col. 407.

(3) Alsins y Pujol *Nomenclator de la Provincia de Girona*.

à Ermetrude per 50 sous; junt ab las terras conrehuadas y ermas, casas, hortas, vinyas, prats, boscos, garrigas, molins y demés á ditas propietats pertanyents, aixís com també 'ls delmes, primícias y oblacions dels fidels á las iglesias esmentadas prestadors; especificantse en la escriptura las afrontacions de 'ls dominis donats. Sa data es del 2 dels Idus d' Abril del any de la Encarnació del Senyor *mil menys vintitres*, reynant Lotari, rey de Fransa, sent autorisada per *Boretis* Notari (1).

En lo citat document de dotació 's declara exempta la Canónica de la jurisdicció dels successors de Miró, los bisbes gironesos, posantla sots la protecció del Papa Benet y de la Iglesia romana, baix certa prestació y reserves en aquell llargament consignadas; tot lo que fou aprobat en 998 per Butlla de Gregori V (2), á prechs de Bernat, fill d'Oliva Cabreta, confirmant sas possessions y privilegiant-la ab la tutela y salvaguardia de la Iglesia; á qual efecte 'l Papa feu avinent á tots los bisbes, duchs, marquesos y comtes y á tots los fidels cristians, que son estimat y espiritual fill Bernat, gloriós comte de Besalú, havia acudit á ell suplicantli confirmés y autorisés lo monastir esmentat; á lo que accedí Sa Santedat, posantlo baix lo dret y tutela de S. Pere: y al citar las pertenencias de que estava dotat aquell, esmenta las iglesias de Santa María y de Sant Joan, existents prop del castell de Besalú, sent las ditas pertenencias las propietats de *Casellas*, *Berrechar*, *Gessano*, *Porciolas*, *Turnellos*, los iglesias de San Marti de *Jucuniano*; Sta. Maria de *Taxis*, S. Fructuós d' *Ursiano* y

(1) *Dit apéndice de la España Sagrada.*

(2) *España Sagrada*, tom. 45, ap. XVII, pág. 278.

S. Silvestre de *Mauro*; junt ab los dominis que eran del altar de S. Rafel, ab los de *Adano*, *Evoro*, *Carraria*, el de la vila de *Marialdo*, la iglesia de S. Quintí, la de S. Corneli, que existeix *in Garro*, l' alou que fou de dit Comte Bernat situat á Ribelles y altres situats en lo comtat Bisuldunés.

Lo propi comte enriqueí la Canónica ab nous bens, en virtut de la escriptura de donació de V de las Kalendas d' Abril del any III del Rey Robert (1), any 1000. S' esmentan en aquet document los altars existents en la Canonical iglesia y son; S. Rafel, S. Juliá, S. Benet y S. Siri, y ls dominis á dit altar de S. Rafel pertanyents, confirmant la unió de la parroquial de S. Vicens á la Canónica y á més anyadintse los alous que corresponian á las iglesias de Sta. Maria y S. Joan, y demés que havian estat retin-guts per dit Comte y sos antecessors, manant tornessin irrevocablement á la Canónica, citantse los que formavan part de las donacions anteriors, y ademés l' alou de *Guadello*, las vinyas de *Valle alta*; lo mas de *Spondiliano* que te Grimallus, l' alou de S. Rafel que es en la vila de *Mariatto*; las vinyas de *Mogtis*; lo mas de *Benrachanello*, l' alou d' *Adano*; los masos de *Betet*; declarant que tot lo expressat es de pertenencias del altar de S. Rafel; á més lo bosch de Puig *Pardinas*; la iglesia de S. Corneli situada en lo mont *Gurni* ab son alou, y en l' alou de Rivellas, los *vilarunculs* dits *Pruna*, *Comas*, *Fanderotos* y sas iglesietas; ab quals alous y dominis hi venen compresas totes las

(1) *España Sagrada*, tom. 45, ap. XVIII, pág. 281 y Marca ap. CXLVIII, col. 955.

pertinències als mateixos corresponents, com vinyes, boscos, horts, mines, plantacions, etc., etc. (1)

Prop del castell bisuldunès havem vist existien les esglésies de Sta. Maria y S. Joan, les que foren també donades a la Colegiata, y de la primera prengué posteriorment lo nom que avuy conserva. Al finalitzar-se lo segle x contava ab una considerable demarcació que a Solixent confrontava ab *Portello* (Crespià), a Mitjorn ab los rius *Tezer* (Ser) y *Turno*, a Ponent ab lo de *Lileret* (Lierca) y *Monte-agustino* y a Tramontana «*in podio regali et in monte alio super Ligordanum*» (2).

Gran importància, mercès a la munificència dels comtes bisuldanesos, adquirí la Canònica de Sta. Maria constant ab rendes suficients pera sostenir en la mateixa, ab tota dignitat, una Sede episcopal.

Si bé en l'any 812 se cita lo bisbat bisuldunès, *episcopatu bisuldunense* (3), no deu entendre's que en dita vila existís Seu episcopal, sino que indica, segons costum de la època, un comtat, ja que indistintament se designaven allavors les divisions territorials ab dits noms de *comtat*, *bisbat*, y també *territori* (818) (4) y *pago* (881) (5).

L'origen de la diòcesis de Besalú es molt més posterior, prescindint de lo que afirma Argaiz en sa obra *Soleidad laureada*, que suposa la existència de bisbes en dita vila ja en l'any 393 de J. C. (6), constant per documents

(1) Apèndice de la obra citada.—Es curiós aquell document per judicar lo molt poblat y cultivat que s trobava lo territori al finalisar lo segle IX

(2) Pajol y Alsius, *Nomenclatur de la provincia de Gerona*, pág. 48 y 49

(3) Villanueva.—*Viaje literario*, tomo 13, pág. 213.

(4) Idem, idem, pág. 227.

(5) Idem, idem, pág. 230.

(6) Citat en la *España Sagrada*, tomo 45, pág. 100.

irrebatibles que fins lo 1017 no 's conegueren tals prelats bisuldunesos. En efecte, regnava á Fransa; feya 21 anys, lo rey Robert, ó sia en 1017, que 'l comte de Besalú Bernat *Tallaferro*, instituí bisbat en sos estats bisuldunesos, prèvia la autorisació que l' hi fou donada per Benet VIII, á qual efecte 's dirigi, acompanyat de son fill Guillem lo *Grás* y de son parent lo sacerdot Wifred, fill del comte de Cerdanya, á Roma. Concedida la erecció del bisbat, lo comte espléndidament dotá á la nova Sede episcopal, que anomená de St. Salvador, ab lo monastir de St. Joan, en lo comtat Ripollés, declarantlo exempt de tota altre jurisdicció episcopal; ab la vila de *Auriola* y sa parroquia de Sant Esteve màrtir, la de Sta. Maria de la vila d' Olvan, la iglesia del castell d' *Adalasindo*, la de St. Marti de *Benivivere* (Marlés); la parroquia de St. Andreu y St. Miquel de Saens, l' alou de Puig Arnulf, ab la iglesia que hi es fundada, tot situat en lo comtat Bergadá. En lo de Cerdanya, la parroquia de St. Esteve de la vila de Pardines; en lo bisuldunés, la iglesia de St. Privat ab sas sufragàneas, y aixís meteix la parroquia de St. Esteve del lloch d' Ulló en lo territori de Bas; la parroquia de Sta. Maria de la vila de Sagaró; la iglesia de St. Llorens de la vila d' Evol; la de St. Miguel de Medians; la de St. Marti de la vall de Massanet. En lo comtat de Vallespir, la vila d' Olivas, en *Laurione*, ó en la vila dita *Bechona*, y *Suvere*; aixís com los alous existents en los llochs de *Lercione* y *Ulmis*, que té Adalbert en feudo de dit comte. En la vila de *Perduts* un alou que te Auriol, exceptuada la décima que fou donada al monastir d' Arles. Y en lo comtat de Fenollet, la iglesia de St. Esteve de la vila de Casas; la de Sant Just d' *Olonzachs* y la de Sta. Maria del Lloch d' Annes.—

Subscrihuen aquesta escriptura de dotació lo comte Bernat, sa muller Tota, Guillem, llur fill; Dalmau vescomte de Besalú; Joan, *armigeri bisuldunensis*; Ademar, custodi del palau comtal y altres, tal volta guardadors dels castells de Finestres, Coll-tort, Cabrera. *Malamensi, Gardien-si, Portensi*, los Vescomtes del Vallespir, de Fenollet, de Bas y de Perapertussa, que també firman (1).

En la esmentada Butlla de Benet VIII, donada als VII de las Kalendas de Febrer del dit any, confirmá al citat Wifred pera bisbe de Besalú, al qui havia 'l Papa directament consagrat en dita ordre, declarant que quedava la nova Seu baix la sola custodia y defensa de la Iglesia romana, deixant á la elecció del Comte bisuldunés la iglesia en que devia establirse la Sede episcopal (2).

No fou, certament, pres ab satisfacció pel prelat de Girona la creació de la nova Catedral dintre de las diócesis á aquell corresponent, revelant las dificultats que trobaria en l' exercici de sa jurisdicció lo bisbe bisuldunés, la concordia que degué celebrarse ab Miró bisbe gironés en lo any mil... Indicció XV, Era 1050 (3), ab intervenció del Metropolitá Eimerich de Narbona, qui diu en la escriptura, que havia nascut *maximam altercationem* entre 'l Prelat de Girona y 'ls comtes Bernat de Besalú y sos coadjutors los comtes Gaufred y Borrell per rahó de Wifred bisbe del propi comtat; y per privar dit senyor certas prerogativas propias de la mitra de Girona. Se convenen los termes de la nova diócesis, y 's pacta la pau y treva dintre d' ells.

(1) *Marca Hispánica*, apéndice CLXXVII, col. 1007 y següents.

(2) *Marca Hispánica*, apéndice CLXXVIII, col. 1009 y següents.

(3) *Idem, idem*, apéndice CLXXIX, col. 1011.

En l' any 1020 se publicà 'l testament sacramental que feu lo comte Bernat, declarant,—en lo judici al efecte tingut davant del jutje Seniofred y bon nombre de Preberes y laicas personas que formavan lo que avuy ne diriam un jurat—los testimonis Oliba, bisbe d' Ausona, 'ls comtes Wifred y Tota, Wifred bisbe de Besalú, altre Wifred abat del propi lloch, Bonfill que ho era d' Arles, Tassi que tenia igual càrrech en lo monastir de St. Llorens, Ramon sacerdot y Guifred del castell de la Portella, la última voluntat del difunt comte, la que manifestáren prévi lo jurament y demés formalitats allavors exigidas pera semblants judicis, en la iglesia de Sant Joan, que es prop los murs de Besalú, y en l' altar de la propia advocació. Després de declarar los llegats que feu lo comte als monastirs de Ripoll, St. Pere de Besalú, Camprodón, Sta. Maria de Finestras, d' Arles, Sant Miguel de Cuxá, St. Esteve de Banyolas, St. Llorens del Castell de Beuda, St. Martí *Lenis*, á la iglesia de Castellnou y Santa Maria de la Grassa, ordená referent al bisbat de St. Salvador de Besalú que passés á son fill Enrich, després de la mort de Wifred, junt ab la Abadia de St. Joan (de las Abadesas), *ab la condició de que si arrivés als vinticinch anys y obtingués algún ofici eclesiástich, conservés lo bisbat á nom de son jermà Guillem, y 'l tingué per ell durant tota sa vida.* Segueixen las demés disposicions relatives á la distribució de sos bens y patrimoni á favor de sos fills y varis llegats en robas, armas y diners, que no son del cas (1).

Malgrat aquestas disposicions relatives al bisbat bisuldanés, poch temps durá, ja que en lo meteix any lograren

(1) Marca Hispánica, apéndice CXCI, col. 1027 y següents.

los bisbes de Girona y Ausa la sua supressió, sent l' esmentat Wifred trasladat á la Sede de Narbona, que conservá fins lo 1054, en que morí monjo de St. Joan de las Abadesas. Res vol dir que malgrat la dita supressió en dit any, encara 's parlí del bisbe bisuldunès en certa donació del comte Guillem de Besalú, lo que indica que Wifred conservaria dit títol purament honorífich, durant [algun temps després de la extinció, conservant tal volta certa preeminencia y pot ser fins jurisdicció en las iglesias que comprenia lo comtat bisuldunés. Lo fet es que 'ls Comtes de Besalú mal avinguts ab la esmentada supressió procuraren conservar alguns restos d' independencia pera sas iglesias; y aixís ho fá presumir la concordia celebrada entre Guillem II, *lo Tró*, ab Berenguer Wifred, bisbe de Girona, en l' any 1055, un any després de la mort del esmentat Wifred que 's titulava prelat de Besalú; y qual avinensa 's feu mitjantsant la cessió á la Seu de Girona dels drets que sobre Bâscara corresponían als comtes de Besalú. Mediá pera arribar al aludit arreglo Ramon Berenguer *lo Vell* comte de Barcelona; cessant desde las horas totas las antiguas pretensions de bisbat en lo territori bisuldunés (1).

Prescindint, donchs, de la breu existencia de la Seu bisuldunesa, tornà la antiga capella comtal de St. Genís y Sant Miquel á ser lo temple de la Colegiata, anomenantla en 1028 lo fill de *Tallaferro*, Guillem *lo Gràs*, ab la invocació esmentada y de St. Esteve Papa; la que aviat fou cambiada per la de Sta. Maria, que encara conserva.

(1) Villanueva.—*Viaje literario*, tomo 15, pág. 78 y apêndix XXII, pág. 294 del propi tomo.

Los abats, que elegían los comtes bisuldunésos (1), foren Adalbert (1001—1006); despres altre Adalbert que en 1017 obtingué de dit Benet VIII la butlla de confirmació del patrimoni de la Canónica y la protecció de la Sede Apostólica; en qual temps, com s'ha expressat, la erecció de bisbat implicá la supresió de la Abadia, á no ser que fos incorporada á la Prelacia que obtingué Wifred, lo que pot afirmarse, per quan á la mort d' aquet en dit any 1054, se troba novament un Abat de Sta. María, ab lo nom d' Andreu, y despres d' ell firma com Abat en un document del 1074 un Guillem Suniari, qual titol conservaria fins lo 1084 en que Bernat incorporá la Canónica aquisgranense de Besalú á la agustiniana de St. Ruff de Provensa, del que n' era Abat Arbert y qual subjecció aprobaren successivament Pascual II, en 1115, Adriá IV en 1157 y Alexandre III en 1162 (2). A mes de ditas aprobacions canónicas fou ratificada la incorporació á que 'ns referim per l' últim comte bisuldunés en 1111, qui doná á la esmentada canónica de St. Ruff, á son Abat Olaguer y á sos monjos totas las pertinencias que corresponían á la iglesia de Santa María de Besalú, lo que confirmá 'l bisbe electe de Girona Ramon (3); ratificantse, per últim, la incorporació y donació referidas per Ramon Berenguer en 1137 y 'l bisbe de Girona Berenguer Dalmau y finalment per Alfons I d' Aragó (4).

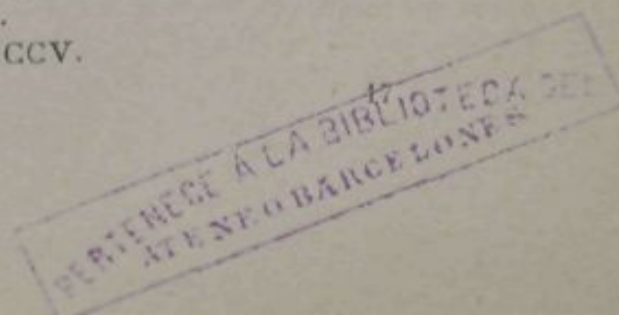
A consecuencia d' aquesta subjecció trobem que governaren la canónica Priors, á nom dels Abats de St. Ruff,

(1) *España Sagrada*, ap. XX del tomo 45, pág. 291.

(2) Villanueva.—*Viaje literario*, tomo 15, pág. 80 y següents.

(3) Idem, idem, apéndix XXIII, pág. 250.

(4) Marca.—Apéndices CCCCXXVI y CCCCXV.

sent lo primer Rodgari y l' últim Guern, (del 1096 al 1242), quins conservaren lo títol de Capellans reals (1).

Se reuni á la Canónica bisuldunesa lo monastir de Sant Corneli, sense poder fixar la época, sabentse que continuava dita unió en 1562; y feta la secularisació de las canónicas regulars agustinianas per Climent VIII en 1592, quedá despres reduida á Colegiata, sent fins nostra época la parroquia major de Besalú, conservant lo caràcter de Capella real dels monarcas de la Corona d' Aragó y despres dels de Espanya (2).

Al visitar lo il·lustre P. Villanueva á primers de l' actual centuria la iglesia que 'ns ocupa, la que creu ser del sigle XI (3), s' hi conservaban insignes reliquias custodiadas en ricas arquetas y reliquiaris de la época, y entre sas joyas de gran válua artistico-arqueológicas descriu una notable creu del sigle XIII, enriquida ab pedras preciosas, camafeos romans, segells árabes, goths y altre gran segell que creu pertenesqué á Carles Calvo (840), y qual detallada descripció fa aquell savi *viatjer* ponderant sa molta válua. ¡Deu sap ahont pára avuy tan interessant tresor! Dóna compte, aixís meteix del *Lignum Crucis*, contingut dintre una creu de dobles brassos, que si be la tradició la suposa regalo del Papa St. Dámas; es creible la portaria á Besalú son comte Bernat *Tallaferro* en 1017, á son retorn de Roma. Avuy se conserva en la parroquia de St. Vicens, sent objecte de gran veneració. Es de plata, adornada ab pedras preciosas *similars*.

(1) Villanueva tomo 15.

(2) *España Sagrada*, tomo 45, pág. 100 y següents.

(3) Se consagrà en 1055, á prechs del comte Guillem, per Berenguer bisbe de Girona.

Desde lo dit sigle XI s' han fet per los comtes bisuldunosos moltes donacions al *Lignum Crucis*, especialment lo Comte Guillem y sa muller Adalaiz en 1027 (1), feta á la iglesia de St. Genís, St. Miquel Arcángel, St. Esteve Papa *et ad pretiosum lignum Domini nostri Jesu Christi*; favorintla los Romans Pontífices y Prelats ab molts privilegis é indulgencias.

No es menys de notar lo privilegi que á la Canónica de Santa María concedi en 1074 lo comte Bernat, fill de Guillem, consistent en lo dret de la moneda, tant d'or com de plata que s' acunyés á Besalú (2).

Efectivament, en lo privilegi 's consigna que correspongués á la Canónica de Sta. Maria la décima de tota la moneda *que fuerit facta in predicto Bissulduno .. tam de auro quam de argento, quam in monetatiko et in capite*; dihentse en lo document que dit comte Bernat reconeix que son pare Guillem doná al Senyor Deu, al Sant Ligno *Crucis* y á Sta. Maria la moneda de Besalú, y que ell la té per benefici de la predita Sta. Maria: y per tant ho dona á mes dels expressats, á St. Miquel, St. Genís y á tots los Sants quals reliquias son en dita iglesia (3).

En temps de la guerra de Separació (sigle XVII) torná Besalú á acunyar moneda.

Ja s' ha fet esment que la iglesia de Sta. Maria estava situada dintre del castell-palau dels comtes bisuldunosos.

(1) *Marca Hispanica*, apéndix CC.

(2) *Marca Hispanica*.

(3) *Viaje literario*, tomo 15, apéndix XXI, pág. 248.

Debades es cercarlo. Igual destí que sa capella ha sofert la mayso senyorial, soná també per aquésta la hora de sa desaparició decretada en la terrible guerra del sigle xvii, en que quedá assolat lo castell y aterradas sas murallas (1), acabantse d'esbossinar en nostre temps. De sas desferras s'han vestit modernas vivendas, que borran tot rastre pera estudiar la área y configuració que tindria. Com una estela funeraria s'aixeca aprop de las solitarias ruinas de Santa Maria una rónega torra quadrada, mut testimoni d'una grandesa que en vá esmenta á nostra generació distreta é indiferent...

En document del 977 se parla del castell de Besalú, *castri bisulduni* (2), que havém de suposar seria l'allavors existent, lo primer que s'alsá quan la reconquesta del territori, pera vigilar y defensar lo comtat y al entorn del que s'aplegarian los naturals al refer llurs vivendas. Degué arruinar-se lo primitiu per sa antiguetat y construir-se de nou, per quan aixís se anomena *Castro novo*, en la escriptura (3) que en 1084 otorgá Bernat, comte de Besalú, en poder del notari Gaufred, canonje y levita de dita vila, ab motiu de la esmentada incorporació y subjecció de la Canónica de Sta. Maria á la de St. Ruff d'Avinyó; estant-se tot just construint lo nou castell-palau en 1029, en temps del Comte Guillem, y pera qual obra l'Abat de St. Pere, Tassio (1029-1031), vengué trescents y més *modios* de cals pera dita construcció (4).

En la XI^a centúria alguns fets notables nos revelan los

(1) *España Sagrada*, tom citat.

(2) *Idem* tom 43, pág. 415 y 417.

(3) Ap. núm. XXIII del tom 15 del *Viaje literario* de Villanueva.

(4) Ap. núm. XXVIII de dit tomo.

documents de la época, ocorreguts en lo castell-palau dels comtes bisuldunesos. Entre ells devém citar los judicis que s' hi celebraren en 1003 y 1004. Especialment l' últim tingué per motiu certas pretensions que sobre algunas iglesias sostenia la Seu Gironesa, que fallaren los jutjes Sonifred, Guillem y Sendered. Comparegué Odó, bisbe de Girona, *cum suorum caterua clericorum*, davant del Comte Bernat, de sos prócers, citantse en lo document llurs noms, dels dits jutjes y de varis *bonorum hominum*. Las iglesias esmentadas eran St. Pere de Montagut y St. Feliu de *Beurre*, que tenia lo dit Comte, y que retorná al bisbe de Girona (1).

Lo següent fet es del any 1077.

Nos referim al concili que s' hi celebrá en dit any, presidit pel legat de Gregori VII, Amato, bisbe Olerense, sent comte de Besalú lo dit Bernat, qui piadosament acullí dintre son palau castell als prelats que s' havian reunit á Girona á fi de tractar en Concili de las graves qüestions que sobre Simonia á las'horas portavan perturbada la disciplina de la Iglesia. Mes no avenintse l' arquebisbe Narbonés Wifred en la celebració de semblant Concili, lo destorbá y de aquí que, com diu lo noble senyor bisuldunés. acceptá en lo dia 8 dels Idus de Desembre en son castell al Legat Apostólich á fi de que: «*libera voce preciperet et precipiendo excommunicaret quod secundum Canones excommunicandum erat*, ab lo qual continúa, se feu molts enemichs mortals, no sols de bisbes y abats, si que també de comtes. Los bisbes que assistiren al Concili foren l' Agatense, 'l d' Elna y 'l de Carcassona, ab gran nombre d' abats, que

(1) Marca Hispanica, apéndix CLI, col. 959.

decretaren la expulsió dels Simoníachs de las abadies del Comtat (1).

Lo comtat bisuldunés, y ab ell los castells que corresponian al dit estat, passá, per mort sense successió del comte Bernat Guillem, al de Barcelona Ramon Berenguer IV, sogre que fou d'aquell, en virtut de certs pactes haguts entre élls ab motiu del casament que 'l bisuldunés efectuá ab una filla del Soberá de Barcelona, (escriptura del 1107). Mes, creu ab fonament, lo il·lustríssim Marca, que Ramon Berenguer no adhi semblant herencia sense contradicció, per quan Bernat Guillem, comte de Cerdanya, parent per consanguinitat en grau més pròxim al de Besalú que 'l de Barcelona, no sols possehi lo castell de Besalú ab sa jurisdicció, si que també disputá sã possessió al dit Ramon Berenguer, com ho fá creurer aixís la escriptura otorgada pel meteix Comte de Cerdanya als VI dels Idus de Juny del any 1110, en la qual consta que dit senyor dimití lo castell Bisuldunense y demés del comtat que 's contenen en la escriptura citada, feta per Bernat. Si 'l comte de Cerdanya cap dret en aqueixas terras hagués tingut, inútil hauria estat semblant cessió que feu al Comte barcelonés, ni aquet l' hauria acceptat, ni conservat (2).

Consecuencia d'aixó trovém en l' Arxiu de la Corona d' Aragó (3), la escriptura per la que Bernat Guillem, fill de Sanxa, Comte de Cerdanya, definí y evacuá á favor de

(1) *España Sagrada*, t. 43, ap. XLIX, pág. 480.

(2) Marca, col. 480 y 481.

(3) Índices de las Enagenacions del Real Patrimonio.—*Besalú*

dit Comte de Barcelona, lo castell de Besalú ab tots los honors, jurisdicció y pertinencias, no menys que 'ls monastirs é iglesias compresos dintre sos estats; (escriptura del VI dels Idus de Juny del any III de Lluís), jurant 'l de Cerdanya fidelitat al de Barcelona y prometent donarli la potestat del meteix.

Després d' aquest acte se 'n segueixen altres relatius al reconeixement de certs drets á favor del Soberà barcelonés per lo noble Bernat Adalbert de Navata per rahó dels *forns* de Besalú; ab lo demás que li espectava, com á successor de Berenguer Ramon de Navata, en qualsevol lloch que fos. (Acta del VI dels Idus d' Octubre any V de dit Lluís). 1142.

Consta igualment en lo Real Arxiu la escriptura, (qual data es del VI Idus de Octubre, any 48 del rey Felip), per la que l' últim comte bisuldunés pactá ab lo de Barcelona, a esmentat, que si de son matrimoni ab la filla del barcelonés no tiugués successió, per rahó de la dot de sa muller, li doná y concedí tots los honors y comtats á dit Bernat subjectes; y per lo cas de morir ab fill, sent aquét varó, quedessin aquells drets y estats en plena potestat del comte de Barcelona durant lo terme de quinze anys.

D' una antiquíssima escriptura recóndita en lo propi Arxiu, consta lo sacrament de fidelitat feta per diversos vassalls del Comtat bisuldunés per rahó de certs castells y dominis que 's tenian pels nobles senyors de Besalú, sent los dits castells los següents: lo de Montagut, dit també Cos, lo de Palau anomenat Baloria, y 'ls de Beuda, Finestras, Bassegoda, Montroig, Colltort, Castell, Cabrera, Clusa, Torra de Circet, *Montedompno*, Serrallonga, Castellnou, *Pinna*, Fenollet (*Feniliotensis*), Taltavull, Perapertu-

sa, y *altres*, com diu l' assiento del Indice, *que no son en terra del senyor Rey*.

A més de aquestos, que podem dir constituïan los dominis inherents al sol estat de Besalú, savém entraren á formar part dels estats del comte Bernat (1), ab motiu de son casament ab la filla de Ramon Berenguer de Barcelona, tinguda ab Maria Roderich, los situats en la diócesis y comtat d' Ausoná, qual comtat diu lo documet: *terminatur á colle qui dicitur Spina usque ad terminum Gerundensis comitatus*. Los castells que comprenia aquell estat eran: lo de Tagamanent, Taradell, Solterra, Tona (*Tonna*), Madalla, Vich, Gurb, Voltregá (*Veltregan*), Oris, Besora, (*Besaura*), Curul, Torrelló (?), (*Torrelluno*), Cabrera, *dua castella*, Llussá (*Luzano*), y Marlès (*Morles*). Firman lo document, ó carta dotal, en las Kalendas d' Octubre, any XLVIII regnant Felip, lo comte donant, Bernat bisbe de Girona, Pere Capiscol y jutje, Esteve Abat d' Amer, y Ramon levita que estengué la escriptura.

La considerable extensió que compendria lo comtat que estudiem clarament la indican los limits de que 'n donan noticia los Srs. Alsius y Pujol (2), dihent: «que quedava limitat al Nort per los monts Pirineus desde Agullana á Setcasas; al Oest seguía los limits del bisbat y per lo meteix tocant en los comtats de Cerdanya y Osona fins Joanelas, ahont tombava la ratlla envers lo Est pera formar lo limit meridional comprenent los pobles de las Presas, Santa Pau, Falgons, Puig-Arnol, Miánegas, Terradellas

(1) Marca Hispánica, apéndice CCCXXXVII, col. 1230. Bofarull, *Condes vindicados*.

(2) Nomenclator geográfico é histórico de la Provincia de Gerona.

y Orriols. Desde aquest punt lo comtat per l' Est lindava ab lo de Ampurias, servintli de divisoria la carretera de Fransa fins lo Pirineo ab exclusió d' Agullana; abarcant aixís la major part del territori dit la *montanya* ó *montanya d' Ampurdà*.»

Dintre d' aqueixos limits no hi venen compresos los castells que en lo Conflent, Cerdanya y Vallespir corresponian als soberans bisuldunesos (1).

Donchs bé, ¡lo signe de tanta grandesa no ocupa avuy mes enllá d' uns quants metros de terreno, erm y desolat, disputat encara per los enderrochs y lo brostám y habitat pels furgants roedors y 'ls virolats y espantadissos reptils amichs de las ruínas y de la soletat! De nit, la veu del guayta es estrafeta per lo xuclar de las ólivas, los xiscles esgarrifosos dels esparvers y la esglayadora fressa de las alimanyas.

La *castlania* del castell de Besalú sembla fou per molts temps desempenyada pels nobles senyors de la casa de Cartellá, á quins corresponian també las lleudas, *migeria-rum*, dret de mercats, rédits y altres emoluments.—(Document de Jaume I, confirmantho á Guillem de Cartellá, de fetxa 5 de las Kalendas d' Agost de 1266.—Arxiu de la Corona d' Aragó. Indices.)

Del castell de Besalú n' eixirían las maynadas del comte pera ajudar als soberans de Barcelona á extendrer llur dominació mes enllá de las vellas fronteras de la Marca. Sens dupte la senyera bisuldunesa orejá en los camps del Panadés al extendrer per alli sas conquestas lo comte Sunyer.

(1) Historia general del Languedoc.

Los soldados del Comte 's batirian com braus monlanyesos avesats á la lluyta, contra las d' Almanzur en lo fet d' armas de Barcelona en los dias del senyor barcelonés Borrrell. En la gloriosa expedició á Córdovā, per Ramon Borrrell en 1010, no 's quedarian enrera los guerrejadors vassalls bisuldunesos, batallant al costat de son senyor. Lo nom de Bernat Tallafarro, princep, pare de la patria, que 's dona al fill d' Oliva Cabreta, si las crónicas callan sos fets, lo nom revela quinas serian sas patrióticas proesas, contadas, tal volta, en las llargas vespradas d' ivern, per algun jutglar en las silenciosas cambras del palau de Besalú.

No es menys de suposar, que 'ls comtes de Besalú pendrian activa part en las continuas batallas contra 'ls moros, ajudant á engrandir las fitas de la Pàtria, envers los territoris occidentals de Catalunya, posantse al costat del ardit comte d' Urgell Armengol de *Barbastro*; en la expedició á Murcia, portada á terme en 1071 per Ramon Berenguer I; també 'ls homens dels comtes Guillem II y de Bernat II, hi acudirian, y finalment en los avensos que 'l soberá de Barcelona feu per lo territori de Tarragona, per los anys del 1091, al consignar las crónicas "que 'l Papa Urbá II interessá als nobles catalans pera reconquistar aquella antigua metrópoli, prudent es creurer que també hi pendrian part los de Besalú.

En la guerra que Pere 'l Gran degué sostenir contra Felip l' Atrevit de Fransa, las tropas francesas arrivaren fins las portas de la vila, deturantse davant lo valor y fidelitat dels homens de Besalú, que defensaren braument lo castell; de manera que la host de Felip no gosa atacarlo. La senyorial vila fou, donchs, segons testimoni del autor

del *Gesta comitum* (1), la fita que deturà per aquella part la embestida del exèrcit invasor y la frontera que aquet jamay pogué rebassar. D' aquí que dintre 'ls murs del castell s' hi aplegaren molts dels vasalls del rey d' Aragó y varis nobles de la terra, desde ahont en las entradas y retiradas successivas de las tropas francesas y en son anar y venir de Fransa à Girona, sovint feyan los bisuldunesos sortidas y sorpresas contra aquellas atacant sense compassió. Bon compte 'n donàren los francesos en los colls de Panisars y de Banyuls!

En las guerras dels temps de Joan I, y de Joan II, aixís com en las de *Separació* y *Successió* y per últim en la de la *Independencia*, Besalú, com tantas altres poblacions importants de Catalunya, hi prengué activa part, sofrint tota lley de depredacions que anaren acabant la floreixent existencia que per llarch temps gloriosament sostingué.

Las runas que á nostre entorn contemplavan, ab mes eloquencia que cap crónica, nos retreyan ahont aná á parar tanta grandesa...

Bonich es lo panorama que 's desplega desde las ruinas de Sta. María. En primer terme, la vila agrupada á sos peus, confon sas vellas casas ab los monumentals temples de St. Vicens y de St. Pere, que en apretat conjunt apenas endevinar deixan sos carres y plassas silenciosos. Lo Fluvià, entant, y l' ampla riera Capellada dibuixan la ratlla sinuosa de llurs llits, ensemps que s' extenen en blanca

(1) Marca, col. 569.

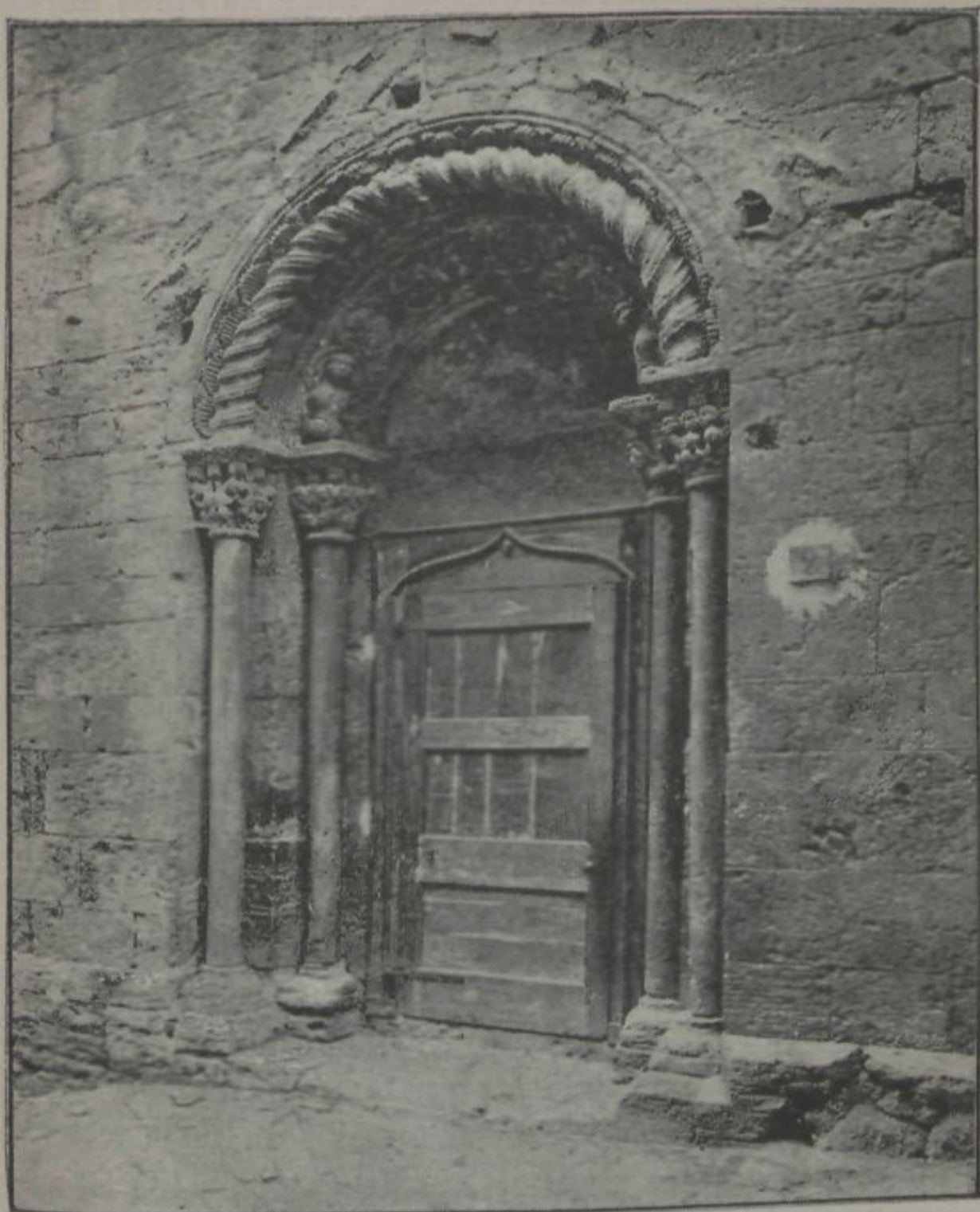
cinta las carreteras de Figueras á Olot y la de Girona, festonejadas d' arbreda, obrintse via entre xamosos conreus y desapareixent ben tost amagadas per las sinuositats del terreno. En segon terme, s' oviran onejar las verdas serretas que enclóhuen la vella Besalú, damunt de las que s' aixecan magestuosament las macisas montanyas de Ntra. Sra. del Mont y Basagoda, soperbos estrebs de las pirenaicas serras.

Deixárem, per fi, las tristas despallas de la Colegiata, refent en nostra imaginació son gentil temple, son artísat claustre, blancas celdas y horta perfumada, fent vots pera que la barruera cobdicia de nostres temps no acabi de destruir, com á inútils, los mutilats fragments de la comtal iglesia, arxiu vivent de grans recorts per nostra terra.

Migrada mostra del claustre de Sta. Maria son avuy los poch's capitells que, servint de peu á uns testos, se troban *en lo jardí d' una moderna casa edificada prop de las ruinas*. Per los motius que 'ls adornan, especialment de bestiari, indican ser del sigle XI ó XII. Escás en son nómbre porque, segons sembla, los demés que 's conservavan foren venuts á un marxant extranger.

Nos dirigirem seguidament á visitar la parroquial iglesia, que baix la advocació de S. Vicens, existeix no lluny de Sta. Maria.

Tipich aspecte presentan sos ábsides, reduits avuy á dos, havent constatat de tres en son principi, 'ls que 's troban formant part del estret carrer per ahont passa la carretera que vá á Olot. A ells adossat hi ha un pou públich

BESALÚ.—PORTADA LATERAL DE ST. VICENS.
Fotograbat directe d' una fotografia de D. A. Massó.

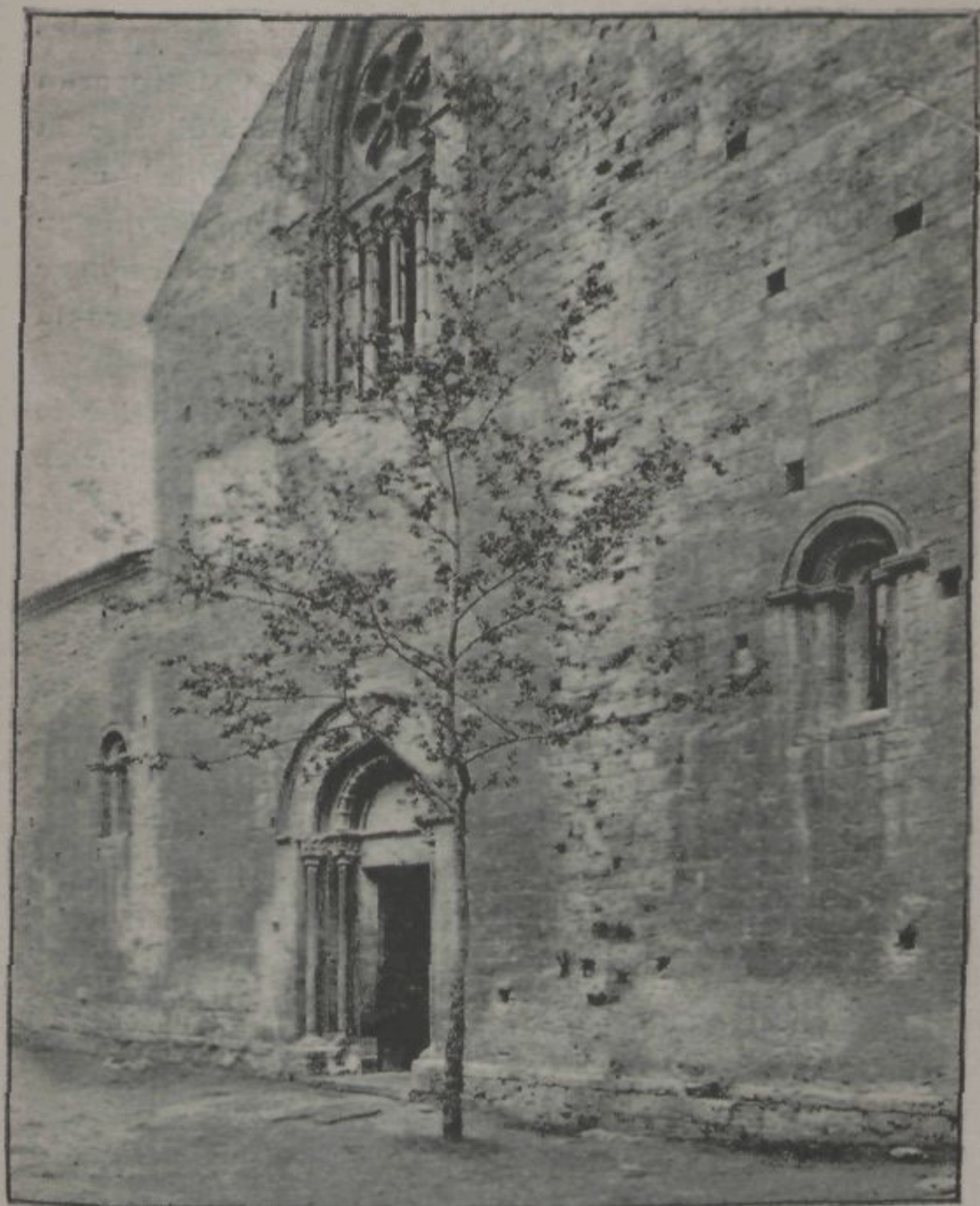
que contribueix á fer més característich lo conjunt. Llisos y formats de petits carreus son los arrodonits murs dels dits ábsides, que perforan estretas sageteras. Damunt d'ells y en l'espai de parament que resta entre las teuladas d'aquells y la doble vessant de la coberta, s'obra un curiós rossetó radiat, entrebant las primas columnetas que 'l forman en un cercol central y en la graciosa arqueria que volta la circumferencia.

No es menys digne d'esment, la gentil porteta lateral que dona al carrer de S. Vicens, que per sa trassa y delicadesa de detalls recorda la de la Colegiata, de que se 'n ha fet esment (1). Prop de aquesta bonica página de l'art hi ha una làpida indicant l'enterrament d'un sacerdot dit Rambald (?), ab caràcters romànichs.

Interessant sobre tota ponderació es la fatxada principal del temple que esmentém. Son ingrés, lo gran finestral que corona l'imafront, los vanos que á mitj ayre s'obran, lo color torrat dels murs, los arbres de la plassa que la ombrejan, forman un conjunt bellíssim, y del que 'n dona clara idea 'l fotograbat que acompanya 'l text.

L'interior se desplega en tres naus, corresponents la central y la de la dreta á la época de la fundació del temple (sigle xi), y per tant llurs voltas robustíssimas se desplegan ayrosament ab la severitat del més pur romanisme. Nuas d'adorno, sense arqueria que las reforsi ni divideixi, sembla confian en sas propias forsas pera volar desinvoltas á considerable alsada. Contrasta ab ellas la nau de la esquerra, de construcció posterior, per sa baixa y en-

(1) Lo grabat adjunt excusa una descripció de tan notable porta.

BESALÚ.—FACNADA DE LA IGLESIA DE ST. VICENS.
Fotograbat directe d' una fotografia de D. A. Massó.

congida volta, semblant que las nerviositats gòticas ab que apareix carregada, la subjectin pesadament privantla d'enlayrarse com sas companyas.

Ferms pilans, units per arcadas de mitx punt, separan las naus, sense que cap motiu d'ornamentació distrega la gran cruesa 'd'aquet interior. Sembla indicarnos ab místich simbolisme la gran severitat d'aquet temple, que en ell l'esperit y la imaginació s'han de abstraure per complert de tot lo terror y finit, pera volar envers la única font de llum, de camí y de vida eternas.

En lo presbiteri, a la part del Evangeli, es de notar lo preciós sepulcre del honorable Pere de Rovira, doctor en lleys, qui trasladá lo cos de S. Vicens màrtir del monastir de S. Sadurní de Cavérnoles a la iglesia baix la sua advocació de la vila de Besalú, ahont li doná honorífica sepultura. Tot lo que, igualment que la fetxa del vii de Mars del any del Senyor 1413, constan en la lápida que adorna l'aludit monument sepulcral. Conté a mas la estàtua ja-hent de dit Pere de Rovira, colocada en la inclinació que forma la cuberta del sepulcre, ostentant en la cara anterior vuyt medallons lobulats ab bustos de plorosas (?) molt ben esculpits.

Llevat del Reliquiari ab la Vera Creu que 's conserva en la iglesia de S. Vicens, y que ab la deguda veneració s'hi custodiá, cap de las preciosas alhajas ab que 'ls comtes bisuldunesos enriquiren sas iglesias, creyem se conservin. La general destrucció que nostre temps ha vist dels códices, documents, joyas y demás preciositats artístico-arqueològicas que 's guardavan, desde llunyanas centúrias, en los sagrats recessos dels monastirs, arrivá també per los de Besalú, y per tant, inútil es demanarho. Grans

mercés que encara restin en peu las soperbas fàbricas que donan testimoni d' un passat esplendent.

Por lo demés, creyem que S. Vicens fou una de las primitives iglesias que s' alsaria en la comarca bisuldunesa, servint de parroquia als pagesívols llogarets de Fornells y Pampilona, que 's trovarian escampats entre las boscúrias y garrigas d' aquella vall. Aprop de l' antiquíssima iglesia, que com una *cella* cenobítica apenas gosaria alisar sos murs de fanch y terra d' en mitx de la bosquina, mostraria sos negrosos carreus la fortalesa senyorial dels comtes bisuldunesos, que temps á venir devia extendrer son brás de protecció damunt l' humil temple.

Ja havem vist quánt considerables foren las donacions que 'ls comtes bisuldunesos feren al altar de S. Rafel que existia en la iglesia que historiem; las que en 1018 s' augmentàren, citantse ab motiu d' ellas los altars que contenia la vella parroquia, que foren S. Presepi, Sta Agnès mártir y Sta. Cecilia verge (1).

Aixís meteix havem vist que al dotar lo Comte bisbe Miró á la Canónica de S. Genis y S. Miquel situada dintre son castell, entre las iglesias que formavan la dotalia hi figura lo temple que 'ns ocupa ab lo citat altar de S. Rafel que en lo meteix existia (977). Desde allavors quedaria la antiga parroquia com á mera sufragánea, obtenint la categoria de parroquialitat la capella comtal de S. Salvador, ahont s' hi fundá la Canónica esmentada baix la invocació abans dita.

Malgrat aixó, en l' any 1362 conservava encara la iglesia de S. Vicens lo nom de Parroquia, ab la categoria de

(1) Villanueva, *Viaje literario*, tom. 15.

cap de Arcedianat (1); y si be la existencia de pica baptismal en lo temple de Sta. Maria, dintre del castell, sembla indicar la prerrogativa parroquial, tal vegada la tindria més com á recort, ó com á honor, que no efectivament; ja que s' ha de tenir en compte, que ab l' engrandiment de la vila, quedá la iglesia de S. Vicens al centre d' ella y per tant seria més propi que pera los Sagraments acudissen los fidels al temple que tenian dintre del vehinat.

Després d' haver visitat S. Vicens, nos dirigírem envers lo temple de S. Pere que 's troba en un extrem de la vila.

Dintre 'l *territori bisuldunés*, com s' anomenava en 818 la comarca que estudiem, aixecaren los fills de S. Benet un *Cenobi*, baix la advocació de S. Pere, prop las salvatges riberas del caudalós Muga, desde ahont aquells inclits reconquistadors de nostra patria moral comensáren á repoblar la extesa conca d' aquell riu, reduhint á conreu las terras ermas, abandonadas pels naturals al fugir á las fragositats pirenaicas davant de la invasió serrahina.

Als cenóbites de Sta. Maria d' Arles refereix lo senyor Alsius, (2) la colonisació de las terras del alt Ampurdá—(comtat de Besalú)—sent los dits monjos los que fundaren *super fluvium Sambucæ* lo primitiu *priorat* de S. Pere, dependent per lo tant del *Cenobi* d' Arles, que fou després lo monastir de Besalú que 'ns ocupa.

Sabem per auténtich document que en 844 existia lo mo-

(1) *Nomenclator geográfico-histórico de Gerona*, per Pujol y Alsius.

(2) *La Reinaxensa*, any III n° 4 pl. 44. Estudis geográfichs sobre 'l Bisbat de Girona durant la etat mitjana.

nastir de S. Pere *juxta flumen Sambuga*, que havia fundat son Abat *Domnulo* ab permís del marquès Rampo, que ho era de Besalú y sa comarca (1); y que en dit any, trovant-se 'l rey Carles lo Calvo en lo monastir de S. Sadurni, si-
tiant á Tolosa, expedi un diploma á favor del cenobi bi-
suldunés. Aixís ho afirman los sabis Maurinos en sa obra *Historia general de Llenyadoc* (llibre X, cap. 24), copiant lo document Baluzio en sas *Capitulars*, (ap. núm. LXII-pág. 1147); anyadint Bofarull (*Historia crítica, civil y eclesiástica de Catalunya*, Vol. II, pl. 153, col. 2.ª) que la fetxa d' aquell diploma es del V dels Idus de Maig del propi any, y 'l nom del Abat que l' obtingué, *Domnato*, sent aquet qui edificá 'l Cenobi ab lo consentiment del marquès abans citat, confirmantho per últim Baluzio en la *Marca* (col. 354) al dir: *Itaque V Idus Maii, hujus anni (DCCCXLIV) Domnulus, Abbas ex monasterio Sancti Petri Bisuldunensi obtinuit à Karolo uti monasterium suum quod ipse ædificaverat unà per licentiam Ramponi, Marchionis unà cum rebus suis omnibus sub regie defensionis tuitio-
ne immunitatisque munimine reciperet. Tum data libera Abbatum electio, ut tum solebat*; de manera que l' abat fundador obtingué no sols la immunitat y defensa real, si que també la lliure elecció dels abats que en l' esdevenidor deguessin regir la Casa monacal de S. Pere.

Pochs anys després, ó sia en 950, l' abat *Jaufred*, que se 'l considera segon abat del esmentat Cenobi, obtingué de Lluís lo Ultramarí la confirmació de la dot d' aquell, y segons la costum de la época posá també baix la protecció y régia immunitat aixís lo monastir, ab son Abat y mon-

(1) Villanueva, *Viaje literario*, tom. 15, pág. 91,

jos, com sos bens; citantse en lo document (1) que 's presentá á la *régia* presencia lo Comte Wifred (de Besalú) manifestantli *qualiter quendam locellum in honore Sti, Petri situm in pago Bisuldunense ob Dei ejusdemque principis Apostolorum amore suæ hereditatis rebus apud Gothmarum Gerundensis Ecclesiæ præsulem... regulariter firmiterque commutaverat*, etc., y per últim se citan com á pertanyents al Cenobi las iglesias de S. Cristófol, en la vila que s' en diu *Crescenturi* y la Selva que 's trova propera al dit cenobi, ab sas terras, molins y prats; en altre lloch la vila dita *Pugna Francorum* ab sos alous que 'l dit comte Wifred per escriptura concedí al esmentat monastir, aixís com los alous en lo comtat de Besalú, en lo Vallespir y en lo Conflent que tenia dit comte per donació que li feu la sua mare, y finalment los dominis que l 'Abat Jaufred havia aportat á son Cenobi.

Lo primitiu Asceteri, qual humil construcció nos indica lo mot *quendam locellum* usat en lo diploma que s' acaba d' esmentar, seria destruít tal vegada en alguna inundació del Muga, anegantse sos débils murs de fanch, que confosos ab lo brostam de la vehina selva enmenaria lo riu terras avall, fent poch menys que impossible sa reconstrucció en lo propi lloch. Recordis que lo meteix succehí als primitius monastirs de Cuxá y d' Arles en lo Vallespir.

Lo fet es que en 977 trovem als Cenobitas establerts en las aforas del castell de Besalú, mercés á la munificencia de son egregi comte Miró; de qui diu la acta de fundació del Cenobi esmentat, que Miró per voluntat de Deu, humil bisbe de la iglesia gerundense y comte de Besalú, junt

(1) *Marca-Hispánica*, apéndice LXXXV, col. 832 y següents.

ab son jermá Oliva y Seniofred, també comte, ab convi-
nensa de la munió de sos clergues y sos fidels laychs,
erigí á honor de Deu y dels sants apóstols Pere, Pau y An-
dreu, una iglesia situada prop del castell de Besalú (*oppidum Bisulduni*), ahont disposá y ordená s' hi establís un
Cenobi baix la Regla del gran Pare S. Benet, emperó sots
lo govern de sos propis Abats perpétuament. Qual iglesia
doná á la de S. Pere de Roma y á son Pontífice, com alou
propí, y que baix la sua defensa y jurisdicció per sempre
permaneixés, de modo que cap Rey, Duch, Comte, persona
eclesiástica, ni layca en la esmentada iglesia ni en sos ho-
nors dominació hi pretingui per la forsa, exceptuantla
aixís meteix de sa jurisdicció per rahó de crims y malife-
ta, sino que correspongui sols al Abat del dit Cenobi.

Y pera sosteniment del meteix feu son fundador Miró la
corresponent dotació consistent en certa part de son patri-
moni que li pertocava en la vila de Besalú, quals afronta-
cions designa en la escriptura, junt ab tot lo contingut din-
tre de ditas afrontacions; terras, casas, molins; aixís com
també la iglesia de S. Andreu de *Parrarias*, en dit Comtat
situada, ab sos delmes, oblacions y primicias; ab la *villam*
que dit Miró comprá á Resermundo; á mes la iglesia de Sant
Andreu de *Turno*, ab la *villa* comprada á certa dona dita
Eni; y després de la sua mort, l' alou de *Fares*, 'l de *Rose-
to*, 'l de *Willamala*, 'l de *Palonolo*, 'l de *Marifonte* (1) que
foren del prebere Seniofred *transgressore*, de Guarino y de
sos fills; lo lloch de *Pontirono* en la montanya de *Fregurá*;
en la parroquia de Sta. Cecilia de *Sadernes*, tot l' honor
que fou del sacerdot Fidel, un mas situat en lo terme de

(1) Aquesta propietat subsisteix encara ab dit nom *Marifont*, sent propia
de D. Francisco Lliurella de Argelaguer, nostre amic.

Bas (*in Bassirense terram*), de la parroquia de S. Esteve d' Olot, y lloch dit *Exachs*; altre mas dit *Gavalmac* situat en la parroquia de Sta. Maria de Batet y finalment *omnia placita quae sunt ex regali potestate... sive omnes fontes*, que existian en dita vila. Termina la escriptura ab las acostumadas anatemas y malediccions als usupadors que intentessin perturbar la pacífica possessió de dits bens al Cenobi son llegítim duenyo. Fou feta dita acta lo VIII de las Kalendas de Desembre, Era MXV, any de la Encarnació del Senyor DCCCCXLXVII. Indectió VI, any 23 (*bisdeno tertio*) en que Lothari comensá á regnar. Subscrihuen: Miró, Oliva, Seniofred (los tres Comtes,) Hæfred *Archilevita*, Udalgari Vescomte, varis testimonis, y després Odó de Girona, Wifred arquebisbe de Narbona; Guillem bisbe d' Urgell, y finalmente Bremucidus notari y sacerdot (1).

Confirmá semblant fundació Inocenci IV, segons lletres apostólicas dadas á Perusa á VII Kalendas de Juriol, any XI de son pontificat, (1251).

Duas confirmacions foren fetas de la dotació del monastir de St. Pere de Besalú pel comte Miró en 978 (2) y en 979 (3), declarantse en la primera fundador d' una *iglesia* «*elegi quendam ecclesiolam à dominatu omnium ecclesiarum libera*, etc.,» y á la que, anyadeix, *conatus sum fieri cœnobium*, entregant la dita iglesia al Beatíssim Princep dels Apóstols, y en la que declara s' hi venera lo cos de St. Primo, per qui Deu se digna fer miracles. Li doná pera subsidi dels monjos que en ell habitessin, sos alous

(1) *España Sagrada*, tomo 43, ap. XXIV, pág. 416 y *Marca* (apéndice CXXIV, col. 919.

(2) Villanueva.—*Viaje*, tomo 15. ap. XXV, pág. 254.

(3) Idem, idem, ap. XXVI, pág. 263.

que per dret hereditari li corresponguessin seguida la mort de sos jermans y aquells que recobrés dels *nefandissims transgressors que ab escàndol y conturbacions execrables* havian intentat apoderarsen; trovantse aquells bens en lo comtat de Besalú en la vila dita *Maliano*, en lo terme de *Laurenciano*, en la *Vall-alta*, en la *Lagurnagra* y en la montanya dita *Malareto*, y quals afrontacions designa la escriptura, donant las casas, las corts, hortas, vinyas, terres de conreu y ermas, arbres fruyters y no fruyters y tot lo demés que dintre 'ls límits expressats se contingués; la casa que adquirí á Trasegencia, ab son hort y arbres; l' alou que adquirí de Eldovara, ab sas plantacions que 'n dihuent de *Cleirano*; los alous de *Porrarias*, ab la iglesia de St. Andreu, sita en dit punt, ab tots sos delmes, primicias y oblacions, com ho tenia lo difunt Sesemundo; citantse també sas afrontacions y á mes un mas que es vehí ab l' alou de Teudemundo. Y en lo mont de *Tregurano* dóna lo dit Miró totas las pasturas del lloch de *Pontirono*; un mas en *Gissano* que li doná Emiteri y 'l que edificá Argobadus ab sos olivars y demés; los dos masos del lloch de *Stupino* en *Juviano*, que havian escandalosament usurpat Adalbert y sos jermans, junt ab dos camps que foren del prebere Aderich; á mes un camp comprat al prebere Morgato de VI quartas de terra y una vinya; l' alou de *Ortonos*; á mes los olivars, la horta y la cort que tenia en la vila de *Maliana*, prop la iglesia de St. Vicens; l' alou del llogaret de *Fredeberto* que fou d' Adalbert y Sesenanda; las vinyas sitas en *Lucduno* que foren del Archilevita Aefred; confirma á mes la donació que Suniofred, germá de Miró, feu al dit Cenóbi del alou de *Argemundo*; á mes lo de la vila de *Redi*, provinent de son propi germá, ab tot

lo contingut dintre de sas afrontacions; á mes quatre masos situats en la vila de *Asenarii* ó de *Cocollellos*, ab lo mas que fou de *Sesemundo*, dos mes en la vila d' *Avundanti*, y 'ls camps que doná *Wisilo* difunt al també difunt *Sesemundo*; á mes son alou del territori de *Miliarias* en los llocs de *Villare Briulfo*, de *Turno*, *Villarenovo* y *Ventaliolo*, ab la iglesia del dit *Turno*, ab quantas cosas vingan compresas dintre las afrontacions que en lo document s' especifican y 's troban en la venda que li feu una certa dona dita *Emo*. Los alous de *Taras*, de *Roseto*, *Vila-mala*, *Palou* y *Marifont*, ab tot lo contingut dintre llurs afrontacions menys las iglesias de *Sta. Maria* y *St. Martí* que pertanyen á la Seu de *Girona*. A mes dona 'ls alous que foren del transgressor *Vivano* que radican en *Aquillare*, en *Ornazonas* y en *Planizes* y llurs termes. També dóna l' alou que té en la vall de *Manivulo* que fou de *Sesemundo Blanco*; aixís meteix 'l de *Cistella*, 'l de *Palau* y 'l de *Bodelego*, exceptuant certas casas y altres cosas. Lo mas que habita *Blanderich* en *Cistella*; l' alou que es á *Fornells* y fou de *Servo-Dei* y de sa muller y las vinyas de *Vall-alta*; y en la vall de *Montagut* un mas que *Letus* doná al comte *Wifred* y lo que en dit lloch fou del nomenat *Letus*. A mes los alous que 'n diuen de *Faras Palazolo*, *Vila-mala*, *Roseto*, *Marifonte*, etc., se 'ls retingué lo donant en vida, pera passar després de son óbit al Monastir donatari. Termina la escriptura ab curiosas citas del Evangelí, referents á las benediccions que 'l Senyor dona als benefactors á las cosas relligiosas, y per fi, fulmina horrendas malediccions á quants s' atreveixin á usurpar res que á la dotació del Cenobi corresponga. Importants personatges subscriuen lo document.

Confirmà la anterior dotació del monastir de St. Pere en 979, lo Papa Benet VII ab butlla dirigida á son Abat Jaufred, á prechs del Comte Miró, qui anà personalment á Roma á sollicitar la protecció de la Sede Romana y la immediata subjecció á la Iglesia, imposantse lo cánon anual de 5 sous (1), á favor d' aquesta; lo que se cita en la nova confirmació que en dit any feu l' esmentat comte dels bens y drets del Cenobi bisuldunés (2).

No molt seguras estavan en aquella época las possessions en poder dels Cenobis ié Iglesias ílargament dotadas pels nobles y prelats, malgrat las terribles anatemas, excomunionis y malediccions ab que 'ls donants volian amparar los bens eclesiástichs y malgrat posarlos baix la protecció pontificia y real, per quan molts foren las usurpacions que degueren sofrir los monastirs. Aixó explica la frecuencia de las coufirmacions dels Papas y dels monarcas y 'l gran nombre de subscripcions per personatges de gran poder en las escripturas de fundació y dotalía de las casas relligiosas.

Altre donació 's feu en 998 al monastir de S. Pere, rebuda pel Abat Arnulf, feta per lo testamentari de Isarno, dit Eribert, consistent en la iglesia de St. Miquel de *Arellana curba* en la vall *Securillas*, *cum missale majore* (3).

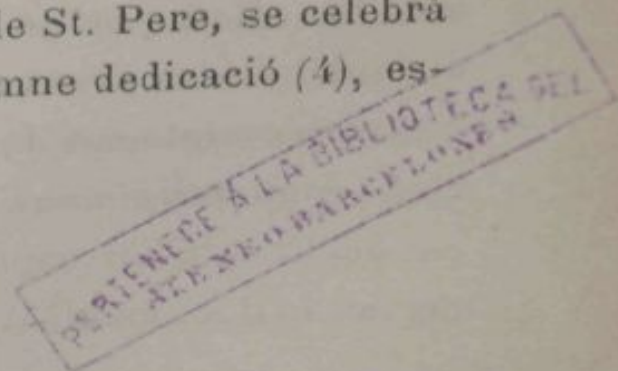
Construïda ja la obra del temple de St. Pere, se celebrá en 1003, als 23 de Setembre, la solemne dedicació (4), es-

(1) Villanueva.—*Viaje*, tomo 15, pág. 92.

(2) Lloch citat, ap. XVI, pág. 263.

(3) Villanueva.—Lloch citat, pág. 97.

(4) *Ibidem*, ap. XXVII, pág. 266.

mentantse, en la acta que d'ella s'otorgá, al fundador Miró, de bona memoria, *reverendissim Comte y virtuós bisbe* de la Seu Gironense, y retrayentse ab laudatorias paraulas sos actes á favor del monastir, recordantse que posats d'acort lo Comte Bernat, al qui prodiga grans llo-hansas, y lo *modestissim* Abat Wifred, se pregá al *celebérrim* Odó bisbe de Girona, no menys que al *reverendissim* Arnulf, que ho era d'Ausona, aixís com á Ezó *venerable* prelat de Barcelona, á fi de que vinguessin á dedicar la *basilica* á honor del Príncep dels Apostols y del Beatissim Mártir en Cristo, Primo. Lo que aixís ho feren, concorrenthi los fills de Bernat y demés parents y consanguinis, ab gran nombre de fidels. Confirmá 'l bisbe de Girona totas las donacions que s'havian fet al Cenobi, fulminant contra 'ls usurpadors las anatemas de la Iglesia, fentho també 'l jermá de Bernat, Wifred comte de Cerdanya, primogénit d'Oliva de Cabreta y d'Ermengarda; prohibint que ningú intentés perturbar los drets del Cenóbi y la jurisdicció que li pertocava en los dominis de que n'era senyor. Fou feta la *celebérrima* dedicació en l'any esmentat, en la Indicció IX, de las Kalendas de Octubre, VII any del regnat de Robert; subscribint lo document los bisbes esmentats, varis Abats y Comtes.

En 1029 (1), concedí al Abat Tássi, lo Comte Guillem, la mes complerta carta d'enfranquiment á favor del Cenobi benedictí que 'ns ocupa, concedint y constituínt que d'aquell dia en avant ni ell ni cap home per ell en dit monastir ni en tots sos dominis actuals ni adquisidors no exigirá... *non accipiamus ullum receptum, neque ullam para-*

(1) Villanueva.—Lloch citat, ap. XXVIII, pág. 269.

tam neque aliquis post in perpetuum, etc.; revocant qualsevol *mal us* que havia constituït «*dextruo quoque perversum usum quod ego constitui*,» relevantlo també de tota altra prestació feudal; y per últim se fulminan contra 'ls transgressors de semblants immunitats las excomunions de la Iglesia; suscribint lo document, qual data es de las Nonas de Novembre, any XXXIV, regnant Robert, lo Papa Joan XIX, Oliva bisbe de Vich, Pere de Sta. Rufina, Pere de Girona, Wifred que ho era de Besalú, Amelius y Waldaldus, bisbes sense expressar la Seu, y finalment Guillem, Adalaizis, Comtes de Besalú y llur fill Bernat, ab altres personatges.

Durant aquet temps, es dir desde la fundació del Cenobi fins lo any 1071, conservá aquet la mes completa independència elegintse per sí meteix sos Abats, en virtud del precepte de Carles Calvo del 844 y tenint lo caràcter de monastir *vere nullius*, ó sia, no reconeixent altre superior que 'l Papa, en forsa de las Butllas mes amunt esmentadas.

Los documents nos donan los noms de Jaufred ó Wifred, (despres del fundador Dómnulo).—950-979; Arnulf, 998, Teuderich, Dodo, (quals anys s'ignoran), Wifred II... 1003—1022 (1), á qui l' archilevita Witart doná en 1009 la iglesia de St. Miguel de la Cot, en lo comtat de Besalú, ab tots sos alous y drets (2). Al meteix Abat, segons Villanueva, ó á un altre del propi nom, segons pretén lo P. La Canal, so es á Wifred III, doná 'l Comte Bernat en son testament sacramental del 1020 la tercera part de la iglesia de Sta. Maria de *Betet*, ab sos delmes, etc.; lo mas de

(1) Villanueva.—Lloch citat, pág. 97 y 98.

(2) *España Sagrada*, tomos 43, pág. 347 y tomo 45, pág. 125.

Granollers, que retenia Ermengold, lo de *Tapiolas*, tots los alous que tenia 'l comte en la parroquia de St. Julià de *Lercio* y en la parroquia de St. Pere de Figueras integrament (1). A Wifred II ó III succehi Annifred-1027 ó 1029, que obté un alou en dit terme de la Cot dels cónjuges Galvallo y Ermesendis (2); y al esmentat Annifred lo ja citat Tassi, á qui lo Comte Guillem otorgá la escriptura d'inmunitat de que s'en ha parlat.

Perdé en aquestos temps, ó sia en 1071, sa independència lo Cenobi de Besalú, malgrat los privilegis de que estava dotat, unintsel, al igual que 'ls de Ripoll y Banyolas, al de Sant Victor de Marsella, ab lo que 'l Comte Bernat segons la tendència de la época, ja fos per rahó de la relaxació de la disciplina monástica ó per la gran importància que alashoras alcansáren aixís lo gran Cenobi marsellés, com lo de St. Ruff d' Avinyó (3). Mes no durá gayre semblant subjecció, mal vista ben segur pel Cenobi bisuldunés y pel meteix comte, aixís es que en 1085 si be s'anomena simplement *Prior* Pere Bernat, en l' any següent torná á usar del títol antich d' Abat, que sense interrupció conservaren fins nostra época, los prelats que governáren lo Cenobi (4).

Los Comtes de Barcelona, successors en lo comtat Bisuldunés, los reys aragonesos y molts magnats de la terra afavoriren constantment al monastir benedictí que 'ns ocupa; y si veyem que Ramon Berenguer III y Dolsa conce-

(1) *Marca*, ap. CXCI, col. 1027.

(2) *España Sagrada*, tomo 45, pág. 126.

(3) *Marca*, col. 460 y Villanueva, tomo 15, pág. 99.

(4) En lo tomo 45 de la *España Sagrada*, se troba la cronología dels Abats de St. Pere fins l' any 1798.

deixen al Abat Bernat (1113—55) la franquesa del forn de Besalú (1) no es menys notable la escriptura fetxada en lo mes d' Abril del any 1171 (2), en la que Alfons I de Catalunya com á comte y senyor de Besalú, loá y perpetuament concedí á Deu y á la iglesia de St. Pere, á son abat y monjos, *quod meliorarent et edificarent et facerent tabulas et padrons et casas et operatoris et que alia quæ facere vellent in ipso Cimiterio Sancti Petri quod antiquitas solebat appellari prat termitano*, etc.; tots los emoluments que de ditas edificacions se 'n treguessin, sian quins fossen, salvas la mitat que debía correspondrer al rey y 'l delme degut á St. Pere de Roma; diventse notar en tan important document que per medi d' ell no sols lo Cenobi benedictí alcansá una nova prerrogativa, sí que també la població de la vila anava á tenir un considerable increment á partir de dita fetxa. En 1203 (10 de las Kalendas) Pere II d' Aragó, doná la Notaria de la vila al dit monastir (3) y lo rey en Jaume II en 1291 maná que fos sempre salva la possessió dels privilegis y exempcions del monastir, oferint protegir las los comtes d' Ampúrias y Cabrera. (España Sagrada, t. 15, pág. 132); ratificant la protecció real l' infant D. Joan, duch de Girona, (Ibidem, pág. 134), y després feu lo meteix la Reyna D.ª Maria, Ferrán lo católich y especialment Carles I, que otorgá la general confirmació de tots los drets del Cenobi, encarregant á Felip II cuidés de protegirlo efiscasment. (Ibidem, pág. 138.)

Los prelats catalans no oblidaren tampoch lo Cenobi

(1) *España Sagrada*, tomo 15, pág. 127.

(2) Arxiu de la Corona d' Aragó.—Índices de las Enagenacions del Real Patrimonio.

(3) *España Sagrada*, tomo 15, pág. 129.

que 'ns ocupa, ja que en 1154 l'Arquebisbe Bernat de Tort donà al meteix la iglesia de Sta. Magdalena, extramurs de Tarragona *ahont* diu, *antiguament existí lo temple de Marte*, à fi de que s'hi possésen en ella monjos (1); no sent menys de notar la donació de la iglesia de Flix, feta en 1166, à nostre Cenobi, per Gaufred bisbe de Tortosa, y son capitol, ab certas condicions y reserves à favor del mentat Prelat, segons los cànons y exceptuantse la posessió de Corbins, que retenia la iglesia de Besalú per los aniversaris dels Comtes Bisuldunesos. Es notable que en la data que es del *MCLXV, V idus januarii*, se digui *tempore Ludovici Regis Junioris et Raimundi Berengarii, Comitis Barchinonensis et principis ARAGONENSIS* (2).

Los particulars no deixàren aixís meteix d'afavorir al Cenobi de St. Pere, recordantse en la *España Sagrada* la donació de tres molins situats prop de Besalú per un tal Andreu *Grelini* al Abat Bernat; la que un clergue anomenat Pere feu en 1175 dels molins y ayguas de Parets, al Abat Pere; la que rebé Guillem en 1237 de Rodbald de Fornells consistent en los masos Tornells, Bet, Puigmitjà, Vilardell, Cabratosa, Quintana, Conch y 'ls drets de la casa de St. Farriol de dalt, situats en lo Comtat de Besalú; adquirint varis censos en Dosquers; no menys que 'l terme de Avellá en 1246 de Bernat Huch de Serrallonga fet per Bernat III.

Los Papas també favoriren d'inmunitats y privilegis lo Cenobi, debent recordar à Inocenci IV que en 1252 espedí al Abat Arnau fins quatre butllas, en una de las quals

(1) *Villanueva*.—Lloch citat, esmentant al P. Caresmar.

(2) *Ibidem*, ap. XXIX del tomo 15, pág. 271.

confirmá la fundació del meteix, sos bens y prerrogativas (1); á Urbà V, que en 1367 posà baix sa protecció al Abat y monjos (2); á Eugeni IV, que permeté en 1437 la unió del Priorat de Flix á la Abadía bisuldunesa (3) y Climent VIII que en Butlla del 1592 uní las antiquíssimas Abadías de St. Quirse de Colera y St. Llorens del Mont á la de Besalú (4), qui concedi á son Abat en 1597 l' us de insignias pontificals (5).

Lo monastir de St. Pere ha desaparegut. Modernas casas han suplantat las celdas y demés edificis que 'l constituían; y tan sols lo temple sobreviu á tanta ruína.

Del claustre, adossat á la part dreta d' aquell, ni rastre 'n queda, y com á recort restan encara en lo mur de la part de la iglesia algunas mutiladas lápidas dels abats que á la pau d' aquell sagrat recinte creyeren trobar etern repós (6). Modestas edificacions s' alsan en la extesa área que ocupà lo monastir, restant encara prou espay á la sed cobdiciosa de las lleys desamortisadoras pera permetrer una espayosa plassa davant de la fatxada del temple y en l' espay que comprenia 'l claustre; ab lo que 's fá possible admirar ab tota sa grandiositat las ratllas que presenta en son exterior la notable iglesia, y de las que 'n dona clara mostra lo grabat adjunt.

La descripció del temple de St. Pere, cal copiarla de la que feu nostre inolvidable amich En Joaquím Olivó

(1) *España Sagrada*, t. 15, pág. 131.—Marca, col. 407.

(2) *Ibidem*, t. 15, plana 134.

(3) *Ibidem*, pág. 135.

(4) Villanueva.—*Viaje*, t. 15, pág. 103.

(5) *España Sagrada*, t. 45, pág. 139.

(6) Entre las lápidas mutiladas, llegí Villanueva la de Dalbuciano jutge, del any 1227.

en *La Renaixensa* del 14 de Setembre de 1881, edició de la tarde; diu: «Se distingeix la fatxada del temple per sa molta sencillesa, sent enterament llisa, ab una portada y finestral d'amunt d' ella y una finestra aspitllera que

BESALÚ.—IGLESIA DE SANT PERE.

Dibuix de D. M. Durán d' una fotografia de D. A. Massó.

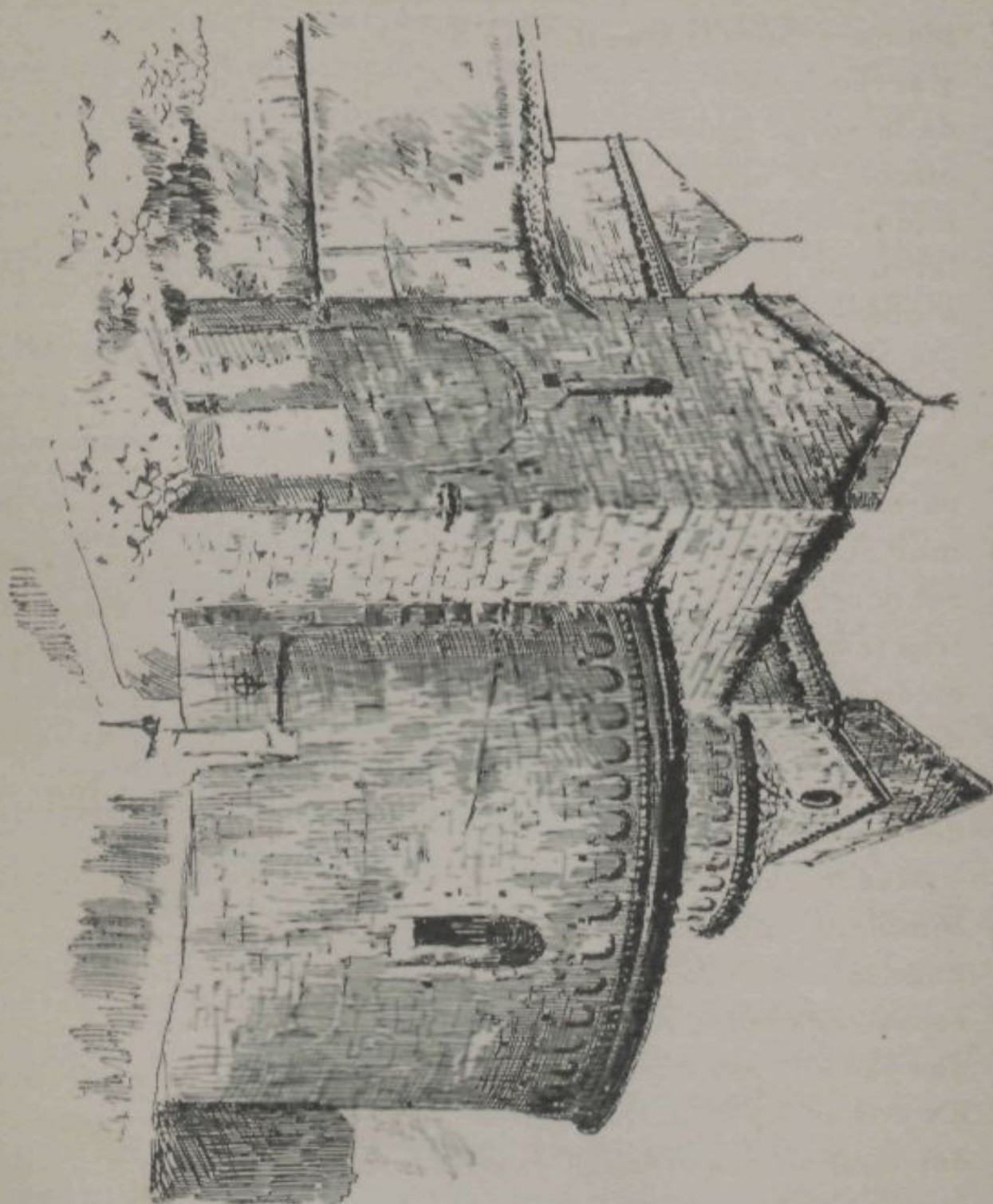
s' estreny de fora á dintre, oberta á mitj ayre, en la paret á la dreta de la porta d' ingrés. Corona la fatxada una teulada á duas vessants que, juntament ab dos altres teulats laterals més baixos, dibuixan la disposició interior del temple. Las cornisas en que terminan las tres teuladas, constan de tres elements, un *talud*, la motllura románica dels

mahons de cantell y un filet, estant sostinguts per repisas un poch cóncavas.

Una sola arquivolta que sostenen duas columnetas adossadas al *intradós* dels montants, se nota en la portada per dintre l' arch d' obertura, ab la particularitat de ser aquélla en *talud*, adornantla un elegantíssim entrellassat. Lo finestral que dona llum á la nau del centre, presenta tres arcadas de mitj punt reduídas envers lo vano y entre las jambas que las sostenen dos altres archs cilíndrichs, com pera reforsar las arquivoltas: decora 'l mes extern dels aludits archs un graciós entrellás bisanti mentre se presenta l' intern com retorsat sobre sí meteix; lo parament exterior de la primera arquivolta está adornat de fitarias entrellassadas y 'l de las jambas en sa part inferior per dos alegórichs lleons, de gran relleu, que tenen sota figuretas d' homes y animals.

L' ábside, únich y singular, es de gran volada y 's presenta surmontat per altre més reduhit, á manera d' axat l' internó mitj embegut en un mur de figura triangular, que es la terminació de la nau central, destacantse damunt l' ábside, y que presenta en lo centre la obertura de un petit ull de bou. L' ábside baix té duas sajeteras. La cornisa d' un y altre cos se diferencia solament de la de las fatxadas principal y laterals, en que descansa d' amunt las repisas per l' intermedi de la série d' arquets, tan comuns en las parets exteriors dels temples románichs.

Se divideix l' interior de la iglesia en tres naus, qual orientació es d' occident á orient, estant dirigida al primer punt la porta del temple, orientació exacta á la d' altres antiquíssimas iglesias de la comarca, com per exemple, la meteixa de St. Vicens de Besalú, la de Palau de Monta-

BESALÚ.—ABSIDE DE LA IGLESIA DE SANT PERE. (Dibuix de D. M. Durán y Durán, d' una fotografia de D. A. Massó.)

gut, St. Joan las Fonts, etc. Forma la nau principal una volta de canó seguit que sostenen vuyt grossos pilans de planta quadrada que deixan á cada costat quatre arcadas, y arrenca dels dos primers un arch toral de sosteniment de la volta: las naus laterals formen tan sols un quart de círcol. Al entorn dels pilans y al llarch del mur en las naus laterals, hi há un pedris de 0'70 m. d' alt y 0'23 m. de latitut en los pilans y 0'18 m. en las parets, lo que també s' observa en algun altre temple de la época, com per exemple, St. Joan las Fonts. En lo naixement dels archs, en los pilans, y de la volta en los murs, hi corre una motllura composta de filet y bocell, que resta interrompuda en la paret sud, per tres finestras que s' obren en la unió del mur ab la volta, sent dítas finestras—que en la propia paret corresponent y en igual nombre havem observat en altres temples románichs, com los de Serinyá, Porqueras, etcétera—en extrem abocelladas, estrenyentse sa obertura de dintre á fora, y presentant un arch en degradació sostingut per duas columnetas adossadas en la cara interna dels montants.

Mes lo verdaderament notable del temple es l' abside, semblant, si bé superior, al de St. Martí Sarroca. Las duas naus laterals van á juntarse darrera del altar, formant un *espaiós deambulatorium*, mes quedant abans interrompudas per un crehuer, en lo qual s' hi dibuixan, exteriorment als dos archs d' entrada al *deambulatori*, dos petits ábsides, que no s' acusan al exterior. Ara bé; sent lo *deambulatori* continuació en semicírcol de las naus laterals molt més baixas que la central, la última, baixantse pera poder també relacionarse ab aquéllas, vé á resoldrers en mitja taronja ó cúpula—que correspon al cos superior del ábsi-

de, en l'exterior,—qual cúpula, xoplugant lo principal retaule, únich que tingué primordialment lo temple, vé á gravitar damunt ún robust mur que acava en un cornisament, format de la meteixa motllura que havem notat en l'interior de la fàbrica, á la que s' hi anyadeix de dalt á baix un llistó, una cinta de mahons vistos de cantell, una filera de nou arquets y altre cinta de mahons de cantell. Descansa inferiorment lo mur que 's retalla en sis grans arcadas, en vuyt columnas aparelladas sentadas sobre un estilobat ó bassament seguit, de planta semicircular, que estableix la divisió entre 'l presbiteri y 'l deambulatori.

Aixís los capitells com las bassas de las columnas, presentan originals motius d' ornamentació; ja son grans figuras de cavall, en los primers, las rodarias de llurs antemas; ja figuras humanas; un es perversió del corinti, altre del compost, qual d' ells está dividit en la mitat per un toro; las bassas degeneració totas ellas de la ática, no menys notables que 'ls capitells, ja figuran embeguts en lo toro inferior dos lleons crehuats que en altres deixan veurer, dintre sa oberta boca, un cap humá: ja mostran la figura d' un home ab las mans plegadas, de segur Daniel, entre dos d' aquells animals; ó bé constituint un sol toro, com en altre s' observa, se presentan adornats de fitarias que semblan presas de la exornació romana.

Fou restaurat l' altar major, pintantse las columnas y daurantse 'ls capitells: la certa similitut que 'ls *intelligents* d' aquell temps creurían trobar entre aquella fàbrica y las de la antigüetat clàssica, allavors de moda, fou sens dupte causa de que 's delinguessin alli las profanacions, y un gran retaule de fusta no 'ns tregui la vista d' aquella joia arquitectónica, com succeheix en S. Martí Sarroca. «Con-

tentemnos del mal, acava dihent nostre erudit company, ja que ab ell se evità lo pitjor.»

Després de tan exacta descripció res devém anyadir del nostre compte. Si solament que considerém la fàbrica de St. Pere de Besalú la més notable obra del sigle x, que hi há á Catalunya, y en la que s' hi pot estudiar un model acabadíssim de la arquitectura patria. Com alsada en dit sigle conserva la tradició clàssica en son conjunt y en sos elements, y no 's presenta sa noble construcció com un barruer ensaig de mans inexpertas, sino que s' ostenta robusta, valenta, segura de sí meteixa, retrayentnos sa filiació dels superbs estils clàssichs. En lo temple de Sant Pere de Besalú s' hi esmenta ab tota sa puresa lo tipo de las antigas basílicas cristianas que han donant lo cànon, podriam dirne, pera la construcció de las fàbricas relligiosas de la edat mitjana; so es tres naus desarollantse dintre un paralelógram, tenint per cap lo semicircular ábside.

Al passar lo dintell de la severíssima porta d' ingrés, no 's presenta, per cert, aqueix edifici, com altres coetans seus, mesquí, pesat y encongit per baixa volta, sostinguda per rebassuts pilans; apenas sortints dels murs, sino al contrari, ostenta una gentilesa de formas y una espontaneïtat, que sense exageració pot dirse que 'l gran artista que l' ideà, ab una sublim intuició, endevinà lo que, temps á venir, devían ser los temples mitjevals. Aixó feu, empero, sense apartarse lo més mínim de las lleys constructivas que tradicionalment se perpetuavan desde la antiguetat clàssica, y que produïren tan notables concepcions en los sigles que esmentem. Per consegüent lo temple de St. Pere ostenta tot lo caràcter típic y peculiar del estil á que pertany; vesteix lo misteriós simbolisme que domina com á esperit en

totas las obras del art bisanti; no s'aparta del procediment genuí d'aquet estil en lo modo de construir, y per aixó sos murs se presentan nusos, sos archs si bé ayrosos tenen quelcom de feixuchs, los pilans que 'ls sostenen son massissos, sos vanos sols permeten traspuar escassa llum, sa enlayrada volta de canó seguit no permet arqueria de reforç ni compartiments, y per últim lo cap del temple se corona ab lo simbólich triple ábside de planta semicircular. Al exterior, seguint en aixó, lo tipo establert en las basilicas genuinament bisantinas, ostenta l'imafront severíssim. L'ingrés, apenas alfeisarat, se 'l troba nú d'aquella riquesa de motius que en los fustes, basas, capitells, impostas y arqueria hi vessá aquest estil en lo temps de son esplendor. Ab severitat clássica sols los llisos montants y lo dovellatge dels archs en degradació forman la porta. Despullat lo parament de faixas ressaltadas, y de simulada arqueria, solsament estrets vanos perforan lo mur, termenant lo frontis ab triangular acabament que indica la coberta y la distribució de las naus interiors. La ornaïmentació, usada ab parsimónica severitat, no es altra que la proporcionada per las combinacions geométricas, las llasserías, los fullatges y 'l simbólich bestiari.

Aprés d'haver visitat detingudament la notable iglesia de St. Pere, no considerárem pas acabada nostra tasca fins y á tant de seguir la població pera veurer si la época present havia respectat quelcom de son temps passat; no menys que contemplar, com á comiat derrer de nostra excursió á Besalú, l'hermós pont que 'ls comtes soberans

de la marca bisuldunesa feren construir damunt del Fluvià, al peu meteix de llur senyorial vila.

Característich, per demés, es l' aspecte d' aquésta, malgrat las intrusions del mal gust y 'l prosaïsme que arreu domina; encara 's troban en ella bells efectes perspectius pera aquell que sap sorprendre l' art y la bellesa en aqueixos carrers de las vilas y llochs montanyesos, costaruts, tortuosos y encongits, en que 'ls batents de llum y sombra hi jugan d' una manera tant maravellosa; en que las mogudas siluetas dels edificis no donan punt de repós á la vista y en que los variants dels colors y de las entonacions son un goig pera l' artista. Mes, ¿qué vos diré dels innumbrables detalls vessats en portas, finestrals, porxadas y pòrtichs? Tota descripció ha de resultar freda, perque ahont lo llapis té tant que correr, la ploma no cal pas que s' hi esforsi. Entre altres detalls bo es d' esmentar las típicas testas de la cantonada del carrer de St. Vicens y Canganell, no sent pas ellas las úniques; los ayrosos finestrals de vinculadissa columneta, que hi ha en lo convent de monjas, y com á exemplar bellíssim la porta de la iglesia del Hospital, obra románica en son mellor temps, estúpidament embutida per espessa capa de cals. Malgrat tan inoportú *adorno* hi son de veurer las quatre arquivoltas en degradació que forman la portada, venint la mes exterior recoberta de graciós fullatge; ostentant las duas següents las senzillas dovellas y constituïda la última per un groixut toro. Aquesta y la primera son sostingudas per ayrosas columnas coronadas ab capitells frondats y de bestiari respectivament y las intermedias per sencills pilans. Sota la llinda del vano hi han una serie de petites cartelas ab la fulla d' acant, tal com se veu en los cornisaments del co-

rinti. Forma, per últim, aquesta bella portadeta un cos avansat de la construcció, recordantnos la del temple de Porqueras.

Aquet petit monument nos esmenta la benéfica institució en aquell lloch existent desde que la vila comensá á renaixer sota la ombra protectora del Cenobi de St. Pere; diventse recordar de la caritativa institució d' un *hospitaler* creat per l' Abat Berenguer (de 1341 á 1347) en lo any 1344 (1); indicantnos, l' establiment que feu en 1446 la reyna D.ª Maria á la Universitat (Comú) de Besalú, d' un pati ahont fou la Sinagoga dels Juheus, pera edificarhi, entre altres edificis de pública utilitat, la *Elemosinam* (2), que tal vegada l' antich hospital s' engrandiria en dit temps, si es que no's feu de nou.

Al ser en la plassa major, en que no hi mancan ben pintadas casas y pórtichs que disfressan llur antiguetat sota una bona crosta de cals, nos feu deturar la gentada que la omplía de gom á gom. L' espinguet de la tenora, lo sech *tum, tum* del tamborí y l' alegre refilar del fluiol nos feren avinent que anava á comensarse la clàssica sardana.

Ab entusiasme contemplárem nostra mes antiga y característica dansa, retrayantnos tot lo llunyá passat de nostre poble, sas grans vicissituts y sas perdudas grandesas, aconortantnos 'l que visqui encara ab sa parla, ab sas costums y ab sas tradicions.

Aquell ball, que presenciárem ab verdader embadalliment, nos recordava als primitius pobladors de la indiketa *Bildú*, que degueren partir sas llars ab los invasors que

(1) *España Sagrada*, t. 45, pág. 133.

(2) Indices de las Enajenacions del Real Patrimoni.—Arxiu de la Corona d' Aragó.

s' apoderaren de tan rica comarca; ab la estranyesa que causa avuy dia als qui per primera volta 'l contemplan, lo trobarian també 'ls romans al establir-se en la *Bisuldunum* y poch pensarian que las generacions que 'ls succehiren havian de cercar inútilment los vestigis de son poder y grandesa y que mes que ells viuria 'l ball que calificarian, sens dupte, de bárbaro y selvatge. Al caurer son domini y ab sas despallas vestir-se un nou imperi, los indígenas sot-mesos de mal grat al nou jou que se 'ls imposà, qui sap si la dansa primitiva, conservada com santa penyora de sos avis, 'ls servia pera recordárlshi sa perduda independència; y qui sap, per últim, si l' anyorarian, al fugir de la ciutat nadihua davant de las grans invasions de Muza y d' Almansur, preparant-se desde las afraus pirenaicas pera tornar á recobrar las llars abandonadas y poguer en las deslliuradas vilas de sos pares altre volta restablir sas costums tancadas en los reçessos de llurs cors.

Si ab las armas de la guerra procuraren alcansar los naturals lo que mes cobejavan desde son desterro, ab los enginys de la pau los fills de St. Benet prepararen lo terror patri pera que hi rebrotessen ab gran ufana 'ls arbres que si bé semblavan arrancats de soca arrel, sols perderen la brancada en dias de desfeta tormenta, desniuhant-se la au-sellada que tranquilament hi vivia.

Los Cenobitas d' Arles repoblant, com s' ha dit, las valls del Muga; reduhint á conreu las selvatges terras del Fluviá, desbrostant sas atapahidas boscurias, foragitant las feras que en ellas s'hi congriavan y sanejant los pantanosos plannells que infestavan las terras baixas, posavan la sahó dels pobles que tants dias de glória havian de donar á la patria.

Per lo que à nostra vila toca, ben tost los benedictins cridats pel Comte Wifred, s'hi establiren, ja trovem que la antiquíssima població doná senyals de vida, y així ho revelan, en primer terme, la concordia que vegé lo savi Pare Villanueva (1), en l' Arxiu de la Seu de Girona celebrada pels homes de Besalú ab son comte y natural senyor Guillem *lo Grás*, junt ab son jermá Bernat, de data any XXVII del Rey de Fransa Enrich, que correspon al 1058.

Desde las horas la vila aná engrandintse materialment, com ho fá recordar la facultat que Alfons I doná al monastir de St. Pere pera construir casas, conforme s' ha vist; à lo que deu anyadirse lo permís que en 1210 doná 'l Rey En Pere al Abat Pere IV (1203—1210) (2), pera edificar prop la porta dit Portaguera, fora de las murallas de la vila.

A mida que aquésta aná prenent major importancia, sos homes procuraren, com en totas las poblacions de la época, anar al enfranquiment lluhint las prestacions feudals que sobre d' ellas en major ó menor grau pesavan. Ja havem insinuat mes amunt que en la noble familia dels Cartellà s'hi vinculá la castlania del castell, la que per rahó tal vegada d' aquest honor percibía, desde enllá del si-gle xiii, los drets de la lleuda y altres d' origen senyorial, alguns dels quals s' incorporaren à la Corona per Jau-me II en 1300 y Pere III en 1339. En 1379 redimí la vila lo *Bovátich* al rey.

No son menys d' atendre las capitulacions fetas pels homens de las vilas y llochs del Comtat de Besalú y del

(1) *Viaje literario*, tomo 15, pág. 69.

(2) *España Sayrada*, t. 45, pág. 129.

Vescomtat de Bas ab l' Infant Joan, sobre la redempció de certs drets feudals y consegüent incorporació en mans del rey; las que en 1395 plenament confirmá y ratificá aquell al obtindre la corona.

Y per últim, indica que en lo sigle xv la Universitat Bisuldunesa hauria adquirit la plenitut dels drets jurisdiccional, perque necessitá construirse pera si la Casa dels Concells, la presó y l' arxiu. No altre cosa revela la escriptura d' establiment feta y firmada als 7 de Novembre de 1446 entre la reyna D.ª Maria y 'ls homes de Besalú, de tot aquell pati que avans hi existí la Sinagoga dels Jueus pera edificarhi los aludits edificis (1).

Contava Besalú en lo cens que maná fer Pere III en las Corts de Cervera del any 1359 (2), ab 150 fochs reals, un foch del Abat de St. Pere, 4 pagesias foranas de la parroquia y terme de St. Vicens.

Fou Besalú cap de Vegueria; y com sigués que algunas vegadas extenia sas atribucions jurisdiccional en llocs exempts d' ella, principalment en los dominis del Monastir de Banyolas, se motivaren serias desavinencias entre 'ls bisuldunesos y 'ls banyolins, de que 'n fá esment lo Sr. Alsius en son *Ensaig*, tantas vegadas citat (3).

Avuy la vila de Besalú conté una població de fet de 1354 habitants, segons lo cens del any 1877, dihentse en lo Diccionari geográfic de Madoz que conta ab unas 318 casas, 254 vehins y 2.018 ànimas. Sa altura sobre 'l nivell del mar es d' uns 150 metros. Son terme confina al Nort ab

(1) Registres del Arxiu de la Corona d' Aragó.

(2) Colecció de documents inédits de dit Arxiu, t. 12.

(3) *Ensaig*, pág. 188.

Palera y Lligordà, al Est ab Fuinyà, al Sud ab Ausinyà y al Oest ab Capmajor, Almor y Lamiana.

Sa industria ve representada per dos molins fariners, una fàbrica de paper y duas de teixits de cotó, segons lo citat Diccioniari, no sent menys considerable la agrícola, avuy, pot ser la mes important.

Las guerras civils y altres causas políticas de nostre si-gle han reduit moltíssim l'antigua importancia de Besalú, resentintsen per conseguint las fonts de prosperitat ab que contava.

Passa per la vila la carretera de 2ª ordre de Girona á Olot (48 kil. 426), y per sas aforas, al peu d'ella, la de 3ª ordre de Besalú á Rosas per Figueras (44 kil. 305).

En l'extrem de la vila y en la carretera de Girona hi han los dos únichs hostals ab que conta la població, l'un davant del altre, anomenats respectivament de *cal Parent* (servey recomenable) y l' *Hostal vell*, segons creyem. Aquet últim es típic en son género. A mes hi han alguns cafès y 'l Cassino, com á llocs d' esbarjo.

Besalú es un magnífich centre pera fer excursions, especialment á la soperba montanya de la Mare de Deu del Mont (alt. 1225 m.); als admirables singles de Talaxá y montanyams devansers del Pirineu, ahont tant hi ha que admirar.

Se sostenen pel Municipi dos estudis de noys y noyas respectivament y un Col·legi dirigit per Monjas.

Correspon á la provincia y bisbat de Girona, y á la comarca dita la *Montanya*; formant ajuntament propi y parroquia matriu. Es del partit judicial d' Olot.

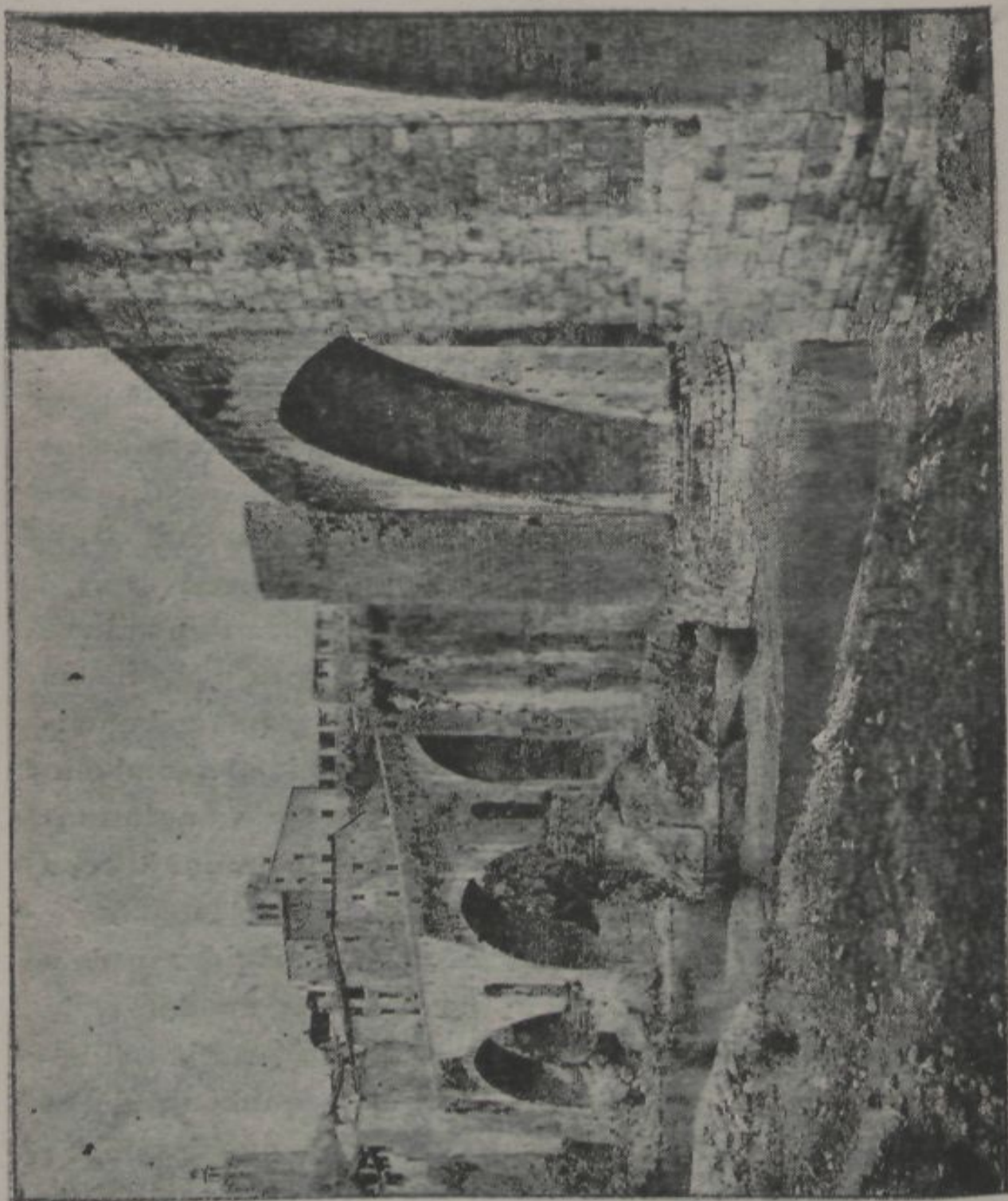
Abans de despedirnos de Besalú, visitàrem per últim una obra notable.

En efecte, un dels monuments que restan encara com a recort de la època dels comtes independents bisuldunesos, es lo pont damunt del Fluvià, y no podem menys de calificarlo de monument ja que no altre cosa es, y digne per cert de tota estima.

Desfigurat, en part, com avuy se 'l troba, puix que foren aterradas las torras que l' adornavan, no ha perdut lo caràcter, ni l' interès. Set grans archs de mitj punt alguns, y altres formant elipse, obran pas á las ayguas, y sia per rahó de defensa, sia per millor resistir las embestidas de la corrent, se doblega en ángul obtús en mitj de sa llargada presentant lo vèrtice ó aresta viva á las impetuosas ayguas.

Com si no n' hi hagués prou d' aixó, encara en los espays que quedan entre 'ls archs y á plom dels esperons ó fermes pilans en que aquells s' apoyan, s' obran uns altres archs més petits, á manera de finestrals, pera que en las grans avingudas trobin las turbulentas ayguas fácil surtida, y ensemps que la obra millor resistencia al agombolament d' aquellas, dividint aixís sas forsas y valenta embransida. Las picas ó esperons s' assentan damunt la roca viva.

¿Qui sab si tan notable construcció pot originarse dels romans? Si aixó no 's pot admetrer per falta de datos, la meteixa obra 'ns revela, quan menys, una proxima filiació á la manera de fer d' aquells savis arquitectes de la antigüetat. En efecte, los romans establián quasi sempre archs ó portas monumentals ja en las extremitats dels ponts, ó en la mitat de sa llargada, que si en un principi foren pera la defensa serviren després d' adorno. Los constructors de la edat mitjana no oblidáren de seguir la

BESALÚ.—Pont vell. (Fotograbat directe d'una fotografia de D. A. Massó.)

costum romana, y en los punts que prop dels castells y vil·las fortas alsàren no deixàren, com á Besalú, de construirhi torras, que á la necessitat de la defensa unian la bellesa artística.

L que 'ns ocupa tal vegada seria bastit en lo sigle xie en que la Cort comtal s' enjoyá dels més prehuats monuments, y en qual temps, com s' ha vist, se construí de nou la maysó senyorial, y 'ls monjos de Sant Pere comensaren á fer casas y alberchs en lo *prat termitano* de que parla 'l document ja citat.

En aquest sigle y especialment en lo xiie s' alsá en Avinyó lo magnífich pont de Sant Beneret, damunt lo Ródano, en 1178, á qual notable construcció hi vá compresa, com en quasi totas las de la época, una bella tradició (1). Aixís com, mes endavant, nos conta la historia la existencia de Confrarias de constructors (*fracmasons*) que alsàren aqueixas soberbas catedrals; també d' una d' ellas celebèrrima nos fá esment lo savi Viollet-le-duc, baix lo nom «*Germans hospitalaris pontificis*» pera construir ponts y altres obras públicas y de beneficencia (2), y tal vegada á ells acudirían los comtes bisuldunesos pera dotar de tan necessaria obra á la sua vila senyorial, ja que sabuda es la relació que á l' altre part dels Pirineus tenian aquells senyors, y res fora d' estrany que als *confreres hospitalaris*, constructors del pont d' Avinyó y del de Saint-Saviourin-du-Port damunt del Ródano se 'ls confiés la obra que esmentém. La semblansa de tals construccions es ben remarcable, si bé en las esmentadas tenen major llargaria

(1) M. Viollet-le-Duc: *Dictionnaire Raisonné de l'Architecture*, mot. Pont, vol. 7.

(2) — Ibidem.

per rahó de la gran amplada d'aquell riu; los aludits ponts formen àngul ó recolsada, presenten torras en sos extrems y 'ls archs son de mitj punt. Si no fossen bastants los ciutats pera suposar la época de construcció del pont de Besalú, alguns exemplars restan encara que no podém menys d'esmentar, com son: lo pont vell de Carcasona, bastit en 1184, y 'l de Béziers, de la meteixa centuria, presentant també llurs arcadas en plena cintra y perforats damunt dels esperons per archs ó finestras á fi de donar pas á las ayguas en las grans avingudas (1); y finalment, indica aquesta particularitat en la manera de fer los archs, una major antigüetat que 'ls altres ponts de la edat mitjana que 's conservan á Catalunya, com lo de Pedret (prop de Berga), 'l de Miralles (prop de la Baells), abdós damunt del Llobregat, 'l de Sant Joan de las Abadesas (Ter), 'l del Diable (Martorell) y altres, en que las arcadas son en ojiva, tenint la central una considerable alsada, donant al pont una doble vessant molt pronunciada; lo que no es aixís en lo de Besalú.

Riu amunt y al peu meteix de la vila, hi ha la iglesieta, que aparromànica, dita de Sant Martí, qual senzilla silueta destaca bellament son quadrat campanar ab piràmide terminal, àbside rodó y porteta lateral adovellada. Mes enfora, hi ha la capella dels Angels, que no tinguérem temp de visitar.

Era á mitja tarde (prop las 3), que deixávam Besalú, de retorn á Banyolas y Girona, pera pèndrer l' últim tren que

(1) Viollet-le-Duc, lloch citat.

devia portarnos á Barcelona. Més, no volguérem pas donar per acabada nostra profitosa excursió sense visitar lo lloch de Serinyá, que 's trova al peu de la carretera, entre 'ls k. 19 y 20, á poch d' haver passat lo Ser; á 20 kil. al N. de Girona y á 5 k. també al N. de Banyolas.

Si no fós per sa notable iglesia románica, que mereix per cert tot l' esment del arqueólech, las célebres covas, entre éllas la dita *Cova gran d' en Carreras*, cridarían al geólech á visitar lo pagesivol lloch de Serinyá. Lo temps, sempre escàs en nostras excursions, nos impedi d' anarlas á estudiar, y per tant no será demés continuar aquí lo que 'n diu lo savi Sr. Alsius, afirmant que algunas d'ellas «son molt espayosas y obertas generalment sota la roca subjacent al diluvi,» y en las que, «en la part que's confonen lo sol y la volta de la caverna, s' hi troban una gran porció d' ossos bastant esmenussats y fortament cimentats pel carbonat de cals incrustant,» quals ossos pertanyen á animals carnívoros y herbívoros, deixas, tal vegada, dels selvatges festins ó funeràries *apaturias* dels primitius homes que en semblants cavernas tenian llur estada (trogloditas); trobantse també entre 'ls indicats restos, petits trossos de carbó y eynas de pedra etc. de que s en serviren nostres ab-origenas.

En 1866 Fr. Joseph Catá, Relligiós Caputxi, cridá l' esment dels naturalistas sobre aqueixa important estació prehistórica, havent sigut profitosament estudiada per nostre savi delegat Sr. Alsius (*Renaixensa* any 1871, y *Revista de Girona* any 1878), y per Mr. Edouard Harlé en la *Revue mensuelle illustrée*, any 1882, que 's publica á París.

D' aquestos travalls se desprén la existencia del home

quaternari en la regió que havém fet objecte de la present ressenya, co-habitant ab éll certas especies d' animals (com lo ciervo y tal vegada 'l reno) desaparegudas de nostra terra; dato històrich inapreciable pera deduhir d' éll la gran antigüetat de nostres ab-orígenas.

La paraula *Serinyà*, qual radical toponímica no es ó no sembla catalana (1), pot donar camp al estudi filològich á fi d' investigar á quina llengua mare pertany y d' élla venir en coneixement de la rassa per qui fou parlada, y per lo tant que vingué á poblar nostra terra en las primeras edats de la historia.

Dels primitius habitants se conserva 'l nom del riu que rega las terras del lloch que considerém, so es, lo Ser, en armoricà *Ster*, que vol dir *riu* (2), y de *Ster*, havém vist més amunt prengué 'l nom la vall banyolina coneguda per *valle Sterriæ* en los vells documents de Sant Esteve de Banyolas.

Per altra part, Humboldt (3) cita com á radical vasca la frasse *Seriá*, qual etimologia vé de *Serra*, nom conservat en nostra llengua y que 'l castellá tradueix per *colina*; condició topogràfica no estranya á *Serinyà*.

Més deixant eixas conjecturas, y anant á trobar los temps històrichs, veyém que en lo lloch de *Serinyà* s' hi alsá un castell dit de *Tayá* en los primers temps de la reconquesta, formant part dels domínis del comtat de Besalú. En efecte; en 979 lo Comte-Bisbe Miró al dotar lo cenobi de Banyolas li doná son alou de *Tayá* situat *in villa Siriano* vel *Tariniano*, qual honor s' extenia desde *Sava-*

(1) Sampere *Toponomástica*.

(2) Sampere y Miquel.—*Un estudi de toponomàstica Catalana*.

(3) *Los primitivos habitantes d' Espanya*.

SERINYÀ.—IGLESIA.

Fotogrèbat directe d' una fotografia de D. A. MASSÓ.

rrés, prop de Banyolas, á la *villa Lomir* (Porqueras) y desde *Meridante* (Merlant) y *Teser* (lo riu Ser) al Fluviá; havent sigut usurpada dita possessió pels malfactors *Wigila* y *Trasoadus*, que conturbaren la pau del comtat (1), y desde qual época figurá lo lloch que 'ns ocupa entre 'ls bens del Cenóbi balneolense. Son Abat Arnan de sa Masó en 1344, adquirí de Pere IV certs drets jurisdiccionalis en lo terme del castell de Tayá (Serinyá) logrant la exempció del servey militar pera lo batlle y dos *nuncis* del propi castell. En dita centúria contava ab set fochs reals y 38 d' Iglesia en lo cens fet publicar per aquell rey, tenint la categoria eclesiástica de Parroquia sots la invocació de S. Andreu.

Velluria respíra l' aspecte del poble, ahont s' hi vehuen alguns finestrals del sigle xv y xvi; mes lo que atrau ab preferencia l' esment es sa iglesia románica, situada en una esbarjosa plassa. Sense que cap edifici destorbi sa silueta, pot contemplarse lliurement en son conjunt. Severitat ajermanada ab la major gentilesa es lo que s' esmenta al primer colp de vista de la fatxada del temple parroquial de que 'ns ocupem. Son efecte artístich no 'l buscá l' autor de la fàbrica en los detalls ni en la ornamentació, si no que 'l confiá purament á las ratllas y á la llum al jugar ab ellas.

L' exterior fá esmentar la disposició de la planta, la que 's desenvolupa en un paralelógram acabat en semicircular ábside y venint coberta per volta de canó.

Lo fróntis lo constitueix l' ingrés format per ayrosa portalada ab quatre archs en plena cintra en degradació, apoyat en sengles pilans, dividint la arcada última una

(1) Marcá: apéndice cxxv, col. 923.

grossa llinda sostinguda per ménsulas que deixan un espayós tímpan. Cap motllura ni adorno revesteixen las arquivoltas, aixís com cap columna adorna los intrados, de manera que res distrau la crúa serietat d' aqueixa porta. Damunt d' ella un llistó divideix horisontalment la fatxada en duas parts, alsantse immediatament á aquéll un finestral constituït per tres archs degradats ab altres tants pilans, també sense cap motllura; y per fi dibuixa la doble vessant de la coberta l' acabament triangular adornat per una severa cornisa sostinguda per petites ménsulas. A plom de la portada s' alsa la quadrada torra campanar, de poca elevació, perforant sas quatre caras dobles finestrals, enquadrats per faxas verticals en los ánguls del cubo que forma aqueixa part del edifici.

La teulada á doble vessant indica, com havém dit, la disposició de la volta del temple, venint al exterior acusat l' acabament d' aquélla per la cornisa correguda, aixís en la part del imafrent com en los murs laterals, en los que no apareix sostinguda per cartelas com en aquéll.

L' aparell del edifici que esmentém conserva viva encara la tradició trasmesa pels constructors del Baix-Imperi; d' aquí que 'ls carreus que forman los murs son petits, no guardant la disposició especial que 's nota en las grans construccions romanas; sos vanos, escassos en nombre, s' estrenyen de fora á dintre, y per fi sos archs y volta en plena cintra, indican que la fàbrica no es pas de mes ensá del sigle XIe, época en que l' estil románich en nostra terra, 's conserváva encara ab tota la severitat característica d' aquest estil, si be despullada de la rudesia primitiva, confiant tot l' efecte estétich á la proporcionalitat del conjunt y á las ratllas primordials de la construc-

ció, y per tant despullada de motlluratges y d'adornos, ab que s' enjoyá en los sigles XIIe y XIIIe, en quals centúrias se cubreixen de la ornamentació mes exuberant que la imaginació potentíssima dels artistes d'aquella época pogué concebir.

Creyém, per tant, poder presentar lo temple de Serinyá com á tipo de construcció en la XI.^a centúria; y si hi ha qui 'l consideri de temps més avansat no podrà certament donarli sino mitj sigle del següent.

Per acabar; farém notar la particularitat de tenir lo campanar posat damunt de la fatxada, á plom de la porta d'ingrés, y no al costat del fróntis com se feu posteriorment, disposició que 'ns conserva la idea de defensa del edifici del modo que en los castells se colocavan 'ls matacans. L'acabament modern ab teulada substituí sens dupte los marlets ab que 's coroná l'esmentat cloquer.

Si no indica lo campanar de la iglesia de Serinyá la idea de defensa, potser voldrá significar que fou de domini baronial, formant part dels senyorijs y feus del Cenobi de Banyolas.

Serinyá conté una població de fet de 1055 habitants segons l'últim cens oficial, consignantse en lo Diccioniari de Madoz que contava 70 cases, 46 vehins, y 199 ànimas. Sa altura sobre 'l nivell del mar será aproximadament d'uns 140 metres. Son terme confina al Nort ab Farás, al Est ab Esponellá, al Sud ab Usall, y al Oest ab Campmajor.

La agricultura ocupa bona cosa de brassos, sent poch menys que nula la industria.

Conta ab varis hostals y algunas posadas, no pas ab lo confort indispensable.

Se sosté una escola de primeras lletres pera noys y noyas.

Es cap d' Ajuntament, que 'l forma ab los barris de Calsals, Sella de mont y Valldebanyó, y parroquia baix la invocació de Sant Andreu.

Correspon á la provincia y bisbat de Girona, y á la comarca de Banyolas.

Empresa novament la marxa, aprofitárem curts instants al esser á Bañolas, pera despedirnos del Sr. Alsius, que ab la atenció en ell característica nos obsequiá finament, regalantnos un exemplar de son *Cuadro paleoetnológico de la provincia de Girona* (1); per lo que se li donan de tot las mes grans mercés.

Era entrada de fosch quan arribavam á Girona á puns de péndrer lo tren que 'ns portá á Barcelona, sentja negre nit; donantse per terminada nostra excursió á Banyolas, Porqueras, Besálú y Serinyá, qual descripció, mereixedora de mellor ploma, havém intentat fer com Deu nos ha donat á enténdrer.

PELEGRI CASADES Y GRAMATXES.

(1) Obra en la biblioteca de la Associació.